

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

THE SCIENTIFIC JOURNAL

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

SCIENTIFIC REVIEW

№ 6 (16), 2015

№ 6 (16), 2015

ЗАСНОВАНО У 2013 РОЦІ

WAS FOUNDED IN 2013

ВИХІД З ДРУКУ: ДЕСЯТЬ РАЗІВ НА РІК

IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 20878-10678P

CERTIFICATE OF STATE
REGISTRATION
№ 20878-10678P

Засновники

Founder

кафедра економічної теорії Львівської
комерційної академії;
кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету;
кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету;
Інститут наукового прогнозування (м. Київ);
Інститут реклами (м. Київ);

Department of Economics, Lviv
Academy of Commerce;
Department of social and political
sciences, Vinnytsia National Technical
University;
Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National Trade
and Economic University;
Institute of Scientific Forecasting (Kyiv);
Universities' Institute of Advertising
(Kyiv);
Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія);

Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);

Громадська організація "Асоціація
"Аналітикум" (м. Вінниця);

NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia);

Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція);

International Society for Human Rights
(Ukrainian section);

Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом»;

Center for International Cooperation "TK
Meganom";

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Журнал включено до
наукометричної бази даних
«Російський індекс наукового цитування»
(«РІНЦ SCIENCE INDEX»)

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Registered by «РІНЦ
SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 630-10/2013
від 18.10.2013

Registration Certificate № 630-10/2013
dated 18.10.2013

Електронна версія журналу
<http://www.naukajournal.org>

The electronic version
<http://www.naukajournal.org>

Редакційна колегія:

Башнянин Г. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії;
(головний редактор)

Корнієнко В. А., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно - політичних наук, Вінницького національного технічного університету; академік Української академії політичних наук, президент Асоціації «Аналітікум»;

Ореховський В. О., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук, Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету;

Бабенко А. Г., доктор економічних наук, професор Кримського інституту економіки та господарського права;

Юрій М. Ф., доктор історичних наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету, академік АН України;

Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Прищенко С. В., доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;

Денисюк С. Г., доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ; (заступник головного редактора)

Жалко-Титаренко В. А., доктор медичних наук, головний науковий співробітник Інституту епідеміології і інфекційних захворювань ім. Громашевського;

Барський Юрій Миколайович, доктор економічних наук, професор, Луцький Національний технічний університет;

Швець Наталія Романівна, доктор економічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Шевчук Андрій Васильович, доктор економічних наук, Інститут регіональних досліджень НАН України;

Вдовенко Наталія Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ;

Власенко Катерина Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, Донбаська державна машинобудівна академія;

Загорна Тетяна Олегівна, доктор економічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Храпкіна Валентина Валентинівна, доктор економічних наук, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Бельмаз Ярослава Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка;

Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;

Кожевников Віктор Михайлович, доктор педагогічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Тарнопольський Олег Борисович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики та методики навчання іноземних мов Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля;

Полубоярина Ірина Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського;

Волженцева Ірина Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту;

Бочаров Василь Андрійович, доктор медичних наук, професор, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету;

Барановський Віктор Миколайович, доктор технічних наук, професор, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя;

Гого Володимир Бейлович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри природничих наук Донецького національного технічного університету;

Ільїн Леонід Володимирович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково - дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Антонович Є. А., кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами;

Бикова Т. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Коваль Л. М. кандидат економічних наук, доцент, в. о. ректора, завідувач кафедри маркетинга та підприємництва Хмельницького кооперативного торговельно- економічного інституту;

Безаров О. Т., кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Докаш О. Ю., кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК 336.64

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Брунько П. В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
Україна, Київ

У статті розглядається сутність фінансів та специфічні особливостей фінансових відносин, що притаманні підприємствам будівельної галузі. Автор досліджує окремі аспекти фінансів будівельних підприємств зумовлені особливостями будівельної галузі. Обумовлено доцільність виокремлення фінансових відносин інвестора та підрядника. Представлено дослідження специфічних рис фінансування, структури балансу, формування фінансових ресурсів, бухгалтерського та управлінського обліку, управління оборотним капіталом, формування прибутку будівельних підприємств. Виявлено, що у будівельних підприємств України оборотні активи переважають над необоротними, наявний низький рівень власного капіталу та довгострокових зобов'язань. У той же час проаналізовані дані засвідчують, що підприємства дотримуються золотого правила фінансування, тобто є достатньо фінансово надійними з точки зору забезпечення виконання зобов'язань.

Ключові слова: фінанси будівельних підприємств, фінансування будівництва, управління фінансами, структура балансу, золоте правило фінансування, будівельні контракти, бухгалтерський облік будівництва.

Брунько П. В. Отдельные особенности финансов предприятий строительной отрасли / Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Украина, Киев

В статье рассматривается сущность финансов и специфические особенности финансовых отношений, что присуще предприятиям строительной отрасли. Автор исследует отдельные аспекты финансов строительных предприятий, которые предопределены особенностями строительной отрасли. Представлено исследование специфических особенностей финансирования, структуры баланса, бухгалтерского и управленческого учета, управления оборотным капиталом, формирования прибыли строительных предприятий. Выявлено, что у строительных предприятий Украины оборотные активы преобладают над необоротными, имеется низкий уровень собственного капитала и долгосрочных обязательств. В то же время проанализированные данные удостоверяют, что предприятия следуют золотому правилу финансирования, то есть является достаточно финансово надежными с точки зрения обеспечения выполнения обязательств.

Ключевые слова: финансы строительных предприятий, финансирования строительства, управления финансами, структура баланса, золотое правило финансирования, строительные контракты, бухгалтерский учет строительства

Brunko P. V. Certain features of finances of construction enterprises / Kyiv National Economic University, named after Vadym Hetman, Ukraine, Kyiv

The article deals with the essence of finance and the specific features of financial relations inherent in the construction enterprises. The author examines certain aspects of finances of construction companies caused by the features of the construction industry. The research of specific features of financing, balance sheet structure, accounting and management accounting, management of working capital of construction companies is presented. It was revealed that in most

construction companies in Ukraine current assets outweigh non-current assets and exists low levels of equity and long-term liabilities. At the same time, analyzed data indicates that enterprises follow the golden rule of financing and are financially robust in terms of fulfillment of obligations.

Keywords: finances of building enterprises, financing of building, financial management, structure of balance, gold rule of financing, building contracts, record-keeping

Постановка проблеми. Будівельна галузь відіграє важливу роль в національній економіці, забезпечуючи робочі місця та засоби відтворення для домогосподарств та підприємств. Фінанси будівельних підприємств мають враховувати специфічні особливості будівельної галузі для того, аби максимально ефективно забезпечувати їх діяльність. Відповідно, питання специфічних рис фінансів будівельних підприємств є актуальним та вимагає ретельного дослідження.

Підприємства будівельної галузі залучають та використовують значні обсяги фінансових ресурсів, що визначає необхідність якісного дослідження особливостей фінансових відносин, які виникають в процесі будівельної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти фінансів підприємств та їх особливостей аналізуються у працях таких вітчизняних науковців як Буряк Л. Д. [3], щодо особливостей фінансів малих будівельних підприємств; Вознюк Г. Л., Загородній А. Г. [6], Василик О. Д. [10], Білик М. Д. [4], С. Мочерний С. В. [7], щодо сутності фінансів підприємств, їх значення та функціонування.

Вітчизняні та зарубіжні науковці також досліджували окремі аспекти фінансів підприємств. Специфічні аспекти організації фінансів були досліджені наступними науковцями: російський науковець Бурмістрова Л. М. [2] аналізувала галузеві особливості фінансів підприємств; особливості

управлінського обліку будівельних підприємств досліджували Підлісна О. А. [8]; Гладченко Л. І. [5] вивчав особливості бухгалтерського обліку будівельних підприємств; питання фінансування будівельних підприємств було проаналізоване у працях Рибак А. І., Азарової І. Б. [9].

Незважаючи на значну кількість наукових робіт направлених на дослідження фінансів підприємств уцілому та окремих їх аспектів, не існує ґрунтовних праць спрямованих на виявлення особливостей фінансів будівельних підприємств. Враховуючи вищенаведене виникає необхідність аналізу сутності фінансів будівельних підприємств, а також галузевих особливостей, що притаманні будівельним підприємствам в функціонуванні фінансів.

Метою статті є дослідження сутності фінансів будівельних підприємств та виявлення специфічних особливостей фінансових відносин, що притаманні підприємствам будівельної галузі.

Виклад основного матеріалу. Науковців, що досліджують проблеми фінансів підприємств, можна поділити на дві основні групи. Представники першої, наприклад Вознюк Г. Л., Єпіфанов А., Загородній А. Г. [6], вважають, що в основі фінансів лежать грошові відносини щодо формування, розподілу та використання грошових доходів та ресурсів у процесі відтворення. Інша група – Василик О. Д. [10], Білик М. Д. [4], Мочерний С. В. [7] – визначають фінанси як частину розподільчих економічних відносин, які опосередковуються грошима, оскільки фінанси є похідною від товарно-грошових відносин і відображають лише їх певну сферу – обслуговування конкретних видів руху грошових фондів, що включаються до фінансових ресурсів.

Відповідно, можна визначити, що фінанси підприємств – це сукупність економічних відносин, які опосередковують процес формування, розподілу та використання фінансових ресурсів. Такий підхід підтримують й

вітчизняні економісти, зокрема Василик О. Д. [10, с. 4], Мочерний С. В. [7, с. 16-22], Вознюк Г. Л. [6, с. 468] та ін.

На основі вищезазначеного **фінанси будівельних організацій** можна визначити як сукупність економічних відносин, що пов'язані з рухом фінансових ресурсів, в процесі їх формування та використання для здійснення будівельної діяльності.

Проведене дослідження економічної літератури та статистичних даних дозволило визначити, що для фінансів будівельних підприємств характерні особливості, які проявляються в наступних аспектах:

1. Існування двох різновидів фінансових відносин: фінансів інвестора та фінансів підрядника;
2. Своєрідній структурі активів та пасивів будівельних підприємств;
3. Способах формування фінансових ресурсів будівельних підприємств;
4. Управлінні фінансами, зокрема управлінні обіговими коштами;
5. Специфічному бухгалтерському та управлінському обліку на підприємстві;
6. Формуванні та використанні прибутку.

Функціонування фінансів на підприємстві визначається організаційно-правовою формою, характером та сферою діяльності. Будівельна організація має свою фінансову структуру, яка відрізняється від такої торговельного або промислового підприємства. Це спричинене тим, що великі будівельні організації мають у своєму складі одиниці, що здійснюють проектування, інженерні дослідження, тощо. Також окремі будівельні підприємства можуть займатися виготовленням будівельних матеріалів, діючи в такому випадку як промислові підприємства.

Будівельні підприємства, як правило, працюють на договірних умовах за замовленням інвестора, який фінансує будівельні роботи. Відповідно,

можна відзначити, що у процесі будівництва беруть участь два види фінансів: фінанси підрядника та фінанси інвестора (або замовника). [2, ст. 161]

Фінанси інвестора є сукупністю фінансових ресурсів призначених для фінансування витрат в новостворювані основні засоби, або такі, що реконструюються, розширюються або модернізуються. Джерелами інвестицій служать амортизаційні відрахування, прибуток від основної діяльності, прибуток від вибуття основних засобів, прибуток і економія від зниження собівартості будівельно-монтажних робіт, мобілізація внутрішніх ресурсів у будівництві, довгострокові кредити банку, асигнування з бюджету (у разі участі в державних або муніципальних програмах) та інші джерела (від продажу цінних паперів внески на основі пайової участі і ін.).

Фінанси підрядних організацій організовуються, в основному, так само, як і фінанси промислових підприємств. Однак, специфіка виробничо-комерційного циклу обумовлює деякі особливості організації фінансів будівництва. Важливу роль в управлінні фінансами підрядних організацій відіграє тривалість виробничого циклу, а також необхідність у передачі готового об'єкта замовникові за особливим законодавчо встановленим порядком. Процес передачі об'єкта не завжди завершується підписанням акту приймання-передачі. Найчастіше після підписання акта підрядні організації приступають до усунення недоробок (в основному, за свій рахунок), на що також витрачаються час і кошти, хоча об'єкт вважається завершеним. Окрім того, в будівництві прийнято встановлювати досить тривалий гарантійний термін, протягом якого підрядник зобов'язаний усунути неявні недоліки в разі їх виявлення.

Особливості фінансів підрядника обумовлюються нерівномірністю надходження виручки - основного джерела власних засобів підрядника, пов'язаною з тривалістю будівництва об'єкту та нерівномірністю потреб в обігових коштах, пов'язаної з відмінностями в матеріаломісткості і

трудомісткості робіт на різних етапах будівництва. Наприклад, завершення будівництва скорочує споживання матеріальних ресурсів, а початок обробних робіт вимагає великих витрат трудових ресурсів.

Розглянемо **особливості структури активів та пасивів будівельних підприємств** України у порівнянні з підприємствами інших галузей реального сектору економіки за 2011-2013 рр. У результаті аналізу виявлено, що структура активів будівельних підприємств відрізняється від такої в підприємствах інших галузей. На протязі аналізованого періоду питома вага необоротних активів будівельних підприємств становила близько 37 %, в той час як оборотні активи становили близько 63%. Зазначені показники перебувають на рівні сільського господарства, та є відмінними від решти галузей. Зокрема рівень оборотних активів є значно вищим ніж у промисловості, транспорті та, навіть, галузі інформації та телекомунікації. Проаналізовані дані засвідчують, що твердження, що для будівельної галузі є характерним переважання необоротних активів є недостовірним. (див. рис. 1)

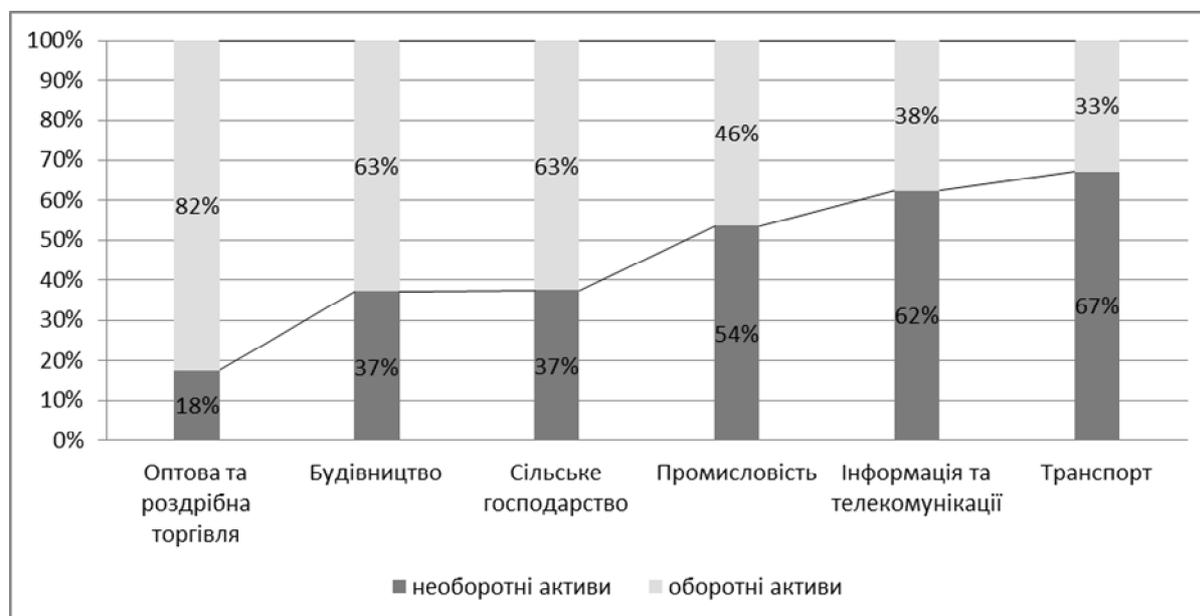

Рис. 1. Узагальнена структура активів підприємств реального сектору економіки України за 2011-2013 роки. (складено автором на основі даних [11])

Причинами виявленої структури активів підприємств будівельної галузі, на думку автора, можуть бути:

- значний рівень дебіторської заборгованості будівельних підприємств, що виникає внаслідок тривалих строків спорудження об'єктів та розрахунків за виконані будівельні роботи;
- накопичення запасів у вигляді будівельних матеріалів, конструкцій та деталей, обладнання до встановлення, малоцінних та швидкозношуваних предметів, тощо.
- високий ступінь зносу основних засобів будівельних підприємств;
- використання праці неофіційно працевлаштованих робітників, що зменшує показники за розділом незавершені капітальні інвестиції при спорудженні об'єктів.

Фінансування будівництва є складним завданням як для суб'єктів будівельно-підрядної діяльності, так і для кредитних інститутів, що пов'язано з рядом факторів:

- загальна специфічність галузі;
- високий рівень конкуренції і низькі вхідні бар'єри;
- високий рівень банкрутств;
- коливання доходів і відносно низька валова прибутковість;
- чутливість до зміни фаз циклу економіки і ринку нерухомості.

Будівельна галузь потребує значних інвестиційних ресурсів, пошуку ефективних джерел та механізмів їх залучення. [9, ст. 54]

Згадані особливості дозволяють віднести будівельну галузь до високоризикових, підвищуючи вимоги до репутації, активів і звітності з боку потенційних інвесторів і кредиторів і змушуючи сторону, яка надає фінансування застосовувати відповідні методи відбору суб'єктів.

Необхідно також відзначити, що для будівництва характерним є наявність такого додаткового джерела фінансування як іпотечне

кредитування. Крім того, у будівельному секторі, на відміну від багатьох інших, діє потужний інвестор у вигляді держави, який може розпоряджатися значними обсягами фінансових ресурсів та надавати їх для фінансування великих будівельних проектів за невелику плату або навіть безоплатно в рамках реалізації соціальних проектів.

Будівельні підприємства на сьогоднішній день є фінансово нестійкими, про що говорять статистичні данні Держкомстату України, та аналіз проведений Підлісною О. А. [8]. У період з 2009-2012 роки підприємства будівельної галузі несуть збитки. Основними причинами цього, на думку Підлісної О. А. є висока дебіторська заборгованість та незначний власний капітал. За весь аналізований період відсоток збиткових підприємств має тенденцію до зменшення, але все одно залишається значним.

Фінансування малих будівельних компаній також має свої особливості. Дослідження проведене Буряк Л. Д. свідчить, що залучені грошові кошти складають значну питому вагу у загальній сумі фінансових ресурсів суб'єктів малого підприємництва. При цьому в структурі залучених грошових коштів важливою складовою є кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги. Особливо це стосується будівельних малих підприємств. У суб'єктів малого підприємництва, що діють у будівельній галузі, питома вага кредиторської заборгованості за товари та роботи в загальній сумі фінансових ресурсів коливається від 70 % до 100 %. [3, ст. 372]

Аналіз **структури пасивів будівельних підприємств** та порівняння її з показниками підприємств інших галузей продемонстрував, що для будівництва характерна відмінна від інших галузей структура пасивів. Так, будівельні підприємства України у 2011-2013 рр. мали показник власного капіталу у структурі балансу на рівні 11 %, що, не рахуючи підприємства торгівлі, є найнижчим показником серед аналізованих галузей. У той же час, довгострокові та поточні зобов'язання будівельних підприємств становлять

30% та 59% структури балансу відповідно. Проведене дослідження демонструє, що будівельні підприємства надзвичайно залежні від зовнішніх запозичень, особливо короткострокового фінансування. Детальніше дослідження джерел фінансування діяльності будівельних підприємств буде проведено в наступних дослідженнях.

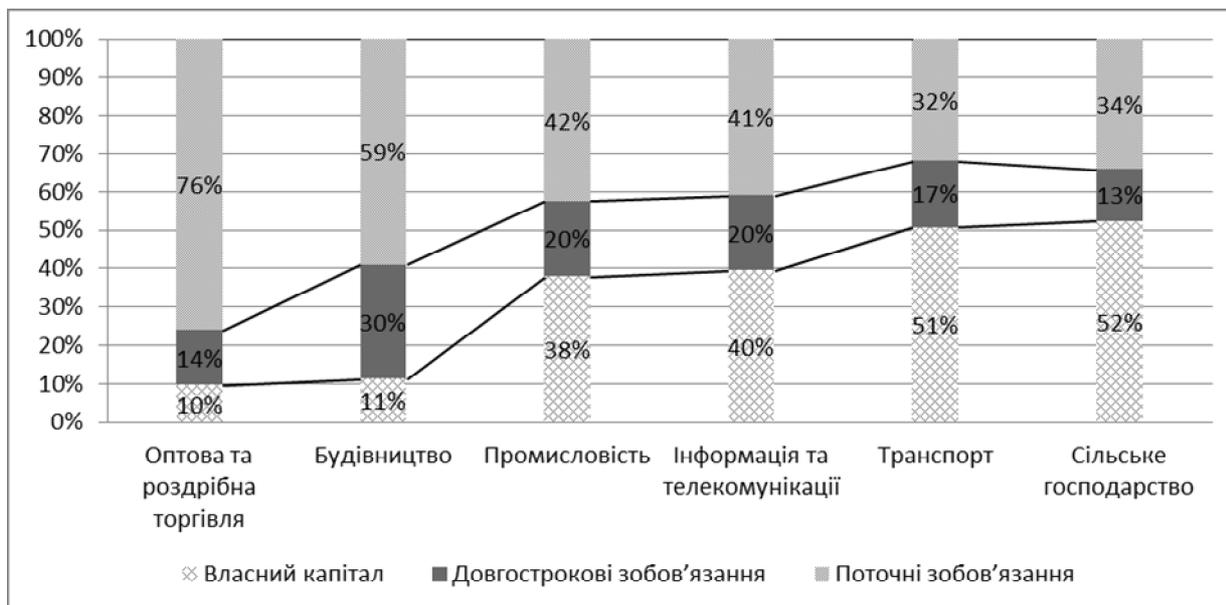

Рис. 2. Узагальнена структура пасивів підприємств реального сектору економіки України за 2011-2013 роки. (складено автором на основі даних [11])

Розглянемо структуру активів та пасивів будівельних підприємств з точки зору виконання золотого правила фінансування. Оптимальна структура балансу за даним правилом передбачає, що підприємство має таким чином мобілізувати та витратити фінансові ресурси, щоб строки погашення зобов'язання відповідали ліквідності відповідних активів. Дотримання золотого правила фінансування забезпечує підприємство максимальним рівнем платоспроможності та ліквідності. Формально, золоте правило виражається наступними формулами:

$$\frac{\text{Довгострокові активи}}{\text{Довгострокові пасиви}} \leq 1 \quad (1)$$

$$\frac{\text{Короткострокові пасиви}}{\text{Короткострокові активи}} \geq 1 \quad (2)$$

Згідно дослідження будівельних підприємств за 2011-2013 рр., проведених автором, структура активів та пасивів наступна: власний капітал - 11%, довгострокові зобов'язання - 30%, поточні зобов'язання - 59%, необоротні активи - 37% та оборотні активи - 63%. Виявлена структура характеризує будівельні підприємства як такі, що дотримуються золотого правила фінансування. Відповідно, можна стверджувати, що для фінансів будівельних підприємств є характерним високий рівень ліквідності та платоспроможності. (див. рис. 3)

Оборотні активи – 63%	Поточні зобов'язання – 59 %
Необоротні активи – 37%	Довгострокові зобов'язання – 30%
	Власний капітал - 11%

Рис. 3. Узагальнена структура балансу будівельних підприємств України за 2011-2013 роки. (складено автором на основі даних [11])

Враховуючи тривалість виробничо-комерційного циклу у галузі, **потреба в обігових коштах** у будівництві дуже велика. В основному, вона покривається за рахунок авансів інвесторів, а також за рахунок довгострокових кредитів банків. Власний оборотний капітал у будівництві, як правило, невеликий і не має тенденції до зростання. Для прискорення оборотності оборотного капіталу у будівництві рекомендується рівномірне по місяцях і рокам закладення будівництва нових об'єктів, і відповідно, здача готових об'єктів.

При **плануванні потреби в оборотних коштах** основний елемент «Незавершене виробництво» слід розраховувати з урахуванням коефіцієнта зростання витрат. Норматив оборотних коштів по незавершеному виробництву (ПН) розраховується за формулою: [2, ст. 162]

$$\text{НП} = 3 \times T \times K_{\text{нз}} \times \frac{C_{\text{пл}}}{C_{\text{см}}},$$

де $З$ - середній розмір одноденних витрат за кошторисною вартістю, що виходить з річного плану введення в дію готових об'єктів; T - середня тривалість будівництва об'єктів в днях, включаючи час, необхідний для оформлення актів та їх оплати; $K_{\text{нз}}$ - коефіцієнт наростання витрат; $C_{\text{пл}}$ - планова собівартість будівельно-монтажних робіт; $C_{\text{см}}$ - кошторисна вартість.

Коефіцієнт наростання витрат, що виражає відношення незавершеного виробництва, що припадає в середньому на один з об'єктів, до кошторисної вартості об'єкта і визначається за формулою: [2, ст. 162]

$$K_{\text{нз}} = \frac{(Y_1 \times \text{СД}) + (Y_2 \times \text{СД}_1) + (Y_3 \times \text{СД}_2) + \dots + (Y_n \times \text{СД}_n)}{\text{СД} \times 100},$$

де $Y_{1,2,\dots,n}$ - питома вага витрат відповідного місяця або іншого періоду, через який запускається в будівництво кожен наступний будинок, в загальній вартості будинку або комплекту; СД - число будинків, що знаходяться одночасно в незавершеному виробництві, за якими зроблено витрати першого місяця (періоду) будівництва; $\text{СД}_{1,2,\dots,n}$ - кількість будинків, за якими зроблено витрати першого, другого і т. д. місяця (періоду).

Бухгалтерський облік діяльності підрядників. Згідно з П(С)БО 18 “Будівельні контракти” розрізняють два види контрактів, за якими може бути організований бухгалтерський облік контрактів будівельних підприємств:

- контракт з фіксованою ціною — договір про будівництво, який передбачає фіксовану (тверду) ціну всього обсягу робіт за будівельним контрактом або фіксовану ставку за одиницю кінцевої продукції, що випускатиметься на об'єкті будівництва;

- контракти за ціною “витрати плюс” — договір про будівництво, який передбачає ціну як суму фактичних витрат підрядника на виконання

будівельного контракту та погодженого прибутку (у вигляді відсотка від витрат або фіксовані величини). [1]

Виробнича собівартість будівельно-монтажних робіт за будівельним контрактом складається з прямих витрат на виконання будівельно-монтажних робіт, які можна віднести до об'єкта витрат безпосередньо, та загальновиробничих витрат, які відносять до собівартості продукції. Під час формування виробничої собівартості будівельно-монтажних робіт за будівельним контрактом до складу витрат, безпосередньо пов'язаних із його виконанням, включають також вартість робіт, виконаних субпідрядниками.

Не включають до виробничої собівартості будівельно-монтажних робіт за будівельним контрактом витрати, пов'язані з операційною діяльністю будівельної організації:

- адміністративні витрати;
- витрати на збут;
- витрати на утримання (амортизація, охорона тощо) незадіяних будівельних машин, механізмів та інших необоротних активів, які не використовують під час виконання будівельного контракту;

- інші операційні витрати. [1]

До доходу від будівельного контракту генпідрядник включає всю вартість виконаних за будівельним контрактом робіт. До доходу від будівельного контракту підрядники (генпідрядники, субпідрядники) включають також суму відхилень, претензій та заохочувальних виплат, якщо існує ймовірність отримання економічних вигод і можлива достовірна їх оцінка. Кошти, одержані внаслідок застосування майнової відповідальності за порушення замовниками умов будівельного контракту, підрядник відображає у складі доходу від будівельного контракту. Суми сплаченої неустойки (пені) й відшкодування збитків, зумовлених невиконанням або неналежним виконанням підрядником умов будівельного контракту, відносять на зменшення доходу від контракту.

Вартість підрядних робіт може визначатися шляхом складання **кошторису**. Кошторисна вартість робіт по об'єкту є договірною ціною. Виручка від реалізації визначається на основі підписаних актів методом нарахування. За довгостроковими договорами виручка може визначатися поетапно з урахуванням умовного доходу. Кошторисна вартість робіт по кожному об'єкту повинна покривати собівартість будівництва і створювати прибуток підрядної організації. Розрізняють три види собівартості в будівництві: кошторисну, планову і фактичну. [2, ст. 163]

Враховуючи особливості обліку доходів та витрат будівельного підприємства специфічним, є і **формування прибутку у будівництві**. Так дослідження проведене Гладченко Л. І. та Єр'оміна І. О. показує, що на даний час фінансовий результат від звичайної діяльності не є об'єктом оподаткування, а виконує тільки роль джерела сплати податку на прибуток, хоча за всіма нормативами визначеними діючих офіційних документів, наприклад, П(С)БО, фінансовий результат від звичайної діяльності – це балансовий прибуток (збиток) від всіх видів економічної діяльності суб'єкта господарювання. Існування двох видів обліку: бухгалтерського і податкового; призводить до того, що податок на прибуток становить від фінансового результату понад 50 %, в той час, коли згідно з Податковим кодексом ставка податку на прибуток у 2011 році була 23 %, у 2012 році – 21 %, а у 2013 році – 19 %. [5, ст. 112]

Висновки. Особливості фінансів на підприємстві залежить від характеру, сфери діяльності, а також від організаційно правової форми підприємства. На будівельних підприємствах фінансові відносини перебувають під впливом багатьох чинників, серед яких доцільно виділити дію природних та кліматичних факторів, структуру будівельної організації та особливостями діяльності (фінанси підрядники та фінанси інвестора; підприємства, що займаються будівництвом та підприємства що виготовляють будівельну продукцію), специфічні відмінності фінансування

житлового та промислового будівництва, масштаби діяльності підприємства та ін.

Підприємства будівельної галузі можуть функціонувати у якості замовника або безпосереднього виконавця будівельних робіт, що впливає на фінансові відносини такого підприємства. Здійснення будівельної діяльності визначає своєрідну структуру активів та пасивів будівельних підприємств – переважання оборотних активів над необоротними, низький рівень власного капіталу та довгострокових зобов'язань. У той же час проаналізовані дані засвідчують, що підприємства дотримуються золотого правила фінансування, тобто є достатньо фінансово надійними з точки зору забезпечення виконання зобов'язань.

Для будівельних підприємств є характерною значна потреба в обігових коштах, що зумовлює надзвичайно велике значення ефективного управління ними на підприємствах. Для прискорення оборотності оборотного капіталу доцільно рівномірно розпочинати та зводити будівельні об'єкти. При плануванні потреби в оборотних коштах рекомендується враховувати коефіцієнт зростання витрат, який враховує відношення незавершеного виробництва до кошторисної вартості об'єктів.

Бухгалтерський та управлінський облік на будівельних підприємствах зумовлює особливі методи нарахування та врахування витрат будівництва, відповідних доходів та прибутку будівельних підприємств.

У подальшому планується дослідження фінансування та кредитування будівельних підприємств як в цілому так і в розрізі окремих механізмів та інструментів, вивчення зарубіжного досвіду управління фінансами будівельних підприємств.

Література:

1. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 18 "Будівельні контракти". [Електронний ресурс]

Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0433-01>

2. Бурмистрова Л. М. *Фінанси організацій (предприємств): Учеб. пособие.* — М.: Инфра-М — 2009 р. — ст. 161-164
3. Буряк Л. Д. *Особливості формування фінансових ресурсів суб'єктів малого підприємництва* / Л. Д. Буряк, А. М. Павліковський // *Формування ринкової економіки : зб. наук. праць.* — Спец. вип. : у 2 ч. — 2011. — Ч. 2. — Вип. 26. — С. 367–377.
4. Білик М. Д. *Бюджетування у системі фінансового планування.* / М. Д. Білик. // *Фінанси України.* — 2004. — № 3. — С. 97-109.
5. Гладченко Л. І. *Щодо механізму фінансового результату і податку на прибуток підприємства будівельної галузі* / Гладченко Л. І., Єр'оміна І. О. // *Науковий вісник Міжнародного Гуманітарного Університету* - № 6 — 2013 р. - ст. 108-112
6. Загородній А. Г. *Фінансовий словник* / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. — 2-ге вид., випр. та доп. — Львів: Центр Європи, 1997. — 572 с.
7. Мочерний С. В. *Сутність фінансів у контексті економічних відносин.* / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. Я. Плахотнюк. // *Фінанси України.* — 2005. — № 3. — С. 16-22.
8. Підлісна, О. А. *Фінансовий потенціал будівельних підприємств: формування та управління [Текст]* / О. А. Підлісна, О. О. Подлесна // *Ефективна економіка.* — 2014. — № 5.
9. Рибак А. І. *Аналіз механізмів фінансування будівельних проектів в галузі житлового будівництва. Частина 1. Державні програми та фінансування* / Рибак А. І., Азарова І. Б. // *Управління розвитком складних систем* - 2014 - N 17 — ст. 52-60
10. Василик О. Д. *Державні фінанси України: Навч. Посібник.* / О. Д. Василик. — К.: Вища шк., 1997. — 383 с.

11. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання» за 2011-2013 рр. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. *Pro zatverdzhennja Polozhennja (standartu) bukhghalterskogo obliku 18 "Budiveljni kontrakty". [Elektronnyj resurs]*
Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0433-01>
2. *Burmystrova L. M. Fynansy orghanyzacyj (predpryjatyj): Ucheb. posobyje.* — M.: YnFra-M — 2009 r. — st. 161-164
3. *Burjak L. D. Osoblyvosti formuvannja finansovykh resursiv sub'ektiv malogho pidpryjemnytva / L. D. Burjak, A. M. Pavlikovskij // Formuvannja rynkovoji ekonomiky: zb. nauk. pracj. — Spec. vyp.: u 2 ch. — 2011. — Ch. 2. — Vyp. 26. — S. 367–377.*
4. *Bilyk M. D. Bjudzhetuvannja u systemi finansovogho planuvannja. / M. D. Bilyk. // Finansy Ukrainy. — 2004. — № 3. — S. 97-109.*
5. *Ghladchenko L. I. Shhodo mekhanizmu finansovogho rezultatu i podatku na prybutok pidpryjemstva budiveljnoji ghaluzi / Ghladchenko L. I., Jerjomina I. O. // Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho Ghumanitarnogho Universytetu - № 6 — 2013 r. - st. 108-112*
6. *Zaghorodnij A. Gh. Finansovyj slovnyk / A. Gh. Zaghorodnij, Gh. L. Voznjuk, T. S. Smovzhenko. — 2-ghe vyd., vypr.ta dop. — Ljviv: Centr Jevropy, 1997. — 572 s.*
7. *Mochernyj S. V. Sutnistj finansiv u konteksti ekonomichnykh vidnosyn. / S. V. Mochernyj, Ja.S. Larina, O.Ja. Plakhotnjuk. // Finansy Ukrainy. — 2005. — № 3. — S. 16-22.*
8. *Pidlisna, O. A. Finansovyj potencial budiveljnykh pidpryjemstv: formuvannja ta upravlinnja [Tekst] / O. A. Pidlisna, O. O. Podljesna // Efektyvna ekonomika. — 2014. — № 5.*

9. *Rybak A. I. Analiz mekhanizmiv finansuvannja budivel'nykh proektiv v ghaluzi zhytlovogho budivnyctva. Chastyna 1. Derzhavni prohramy ta finansuvannja / Rybak A. I., Azarova I. B.// Upravlinnja rozvytkom skladnykh system - 2014 - N 17 – st. 52-60*
10. *Vasylyk O. D. Derzhavni finansy Ukrainy: Navch. Posibnyk. / O. D. Vasylyk. – K.: Vyshha shk., 1997. – 383 s.*
11. *Statystychnyi zbirnyk «Diialnist subiektiv hospodariuvannia» za 2011-2013 rr. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs] - Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>*

УДК 330.322.1:502.131.1:502.14

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

кандидат економічних наук, доцент, Крамаренко К. М.

Національна академія Національної гвардії України, Україна, Харків

У статті досліджено економічний механізм екологізації інвестиційної діяльності в Україні. Розкрито суть екологізації інвестиційної діяльності та її завдання. Розглянуто підходи до формування і реалізації стратегії екологізації інвестування. Проаналізовано організаційний механізм функціонування економічного механізму екологізації інвестування як на рівні підприємства, так і на загальнодержавному, а також його складові на кожному рівні. Досліджено правові, адміністративні та економічні методи державного регулювання екологізації інвестиційної діяльності. Обґрунтовано, що підвищення ефективності діяльності підприємств з погляду екологічної безпеки можливо забезпечити шляхом запровадження екологічного менеджменту та екологічного аудиту.

Ключові слова: екологізація, інвестиційна діяльність, економічний механізм, державне регулювання, екологічний менеджмент, екологічний аудит.

кандидат економічних наук, доцент Крамаренко Е. Н. Економічний механізм екологізації інвестиційної діяльності в Україні/ Національна академія Національної гвардії України, Україна, Харків

В статті досліджено економічний механізм екологізації інвестиційної діяльності в Україні. Раскрыта суть екологізації інвестиційної діяльності і її задачі. Рассмотрены підходи к формуванню і реалізації стратегії екологізації інвестування. Проаналізовано організаційний механізм функціонування економічного механізму екологізації інвестування, як на рівні підприємства, так і на загальнодержавному, а також його складові на кожному рівні. Исследованы правовые, адміністративні і економічні методи державного регулювання екологізації інвестиційної діяльності. Обосновано, что підвищення ефективності діяльності підприємств з точки зору екологічної безпеки можна забезпечити шляхом введення екологічного менеджменту і екологічного аудиту.

Ключевые слова: екологізація, інвестиційна діяльність, економічний механізм, державне регулювання, екологічний менеджмент, екологічний аудит.

PhD in Economic, Kramarenko K. M. Economic mechanism ecologization of investment activity in Ukraine / National Academy of Ukraine National Guard, Ukraine, Kharkiv

In the article the economic mechanism greening of investment activity in Ukraine is explored. The essence greening of investment and its objectives are revealed. Approaches to the formulation and implementation of greening

investment strategies are discussed. The organizational mechanism of functioning of the economic mechanism greening investment both on-farm and at the national level; its components on each level are analyzed. Legal, administrative and economic methods of state regulation of investment activity greening are investigated. It's proved that increasing the efficiency of enterprises in terms of environmental safety can be removed by the introduction of environmental management and environmental audit.

Keywords: greening, investment activity, economic mechanism, government regulation, environmental management, environmental audit.

Вступ. Інвестиційна діяльність в основному завдає шкоди навколишньому середовищу через сприяння розвитку різних видів діяльності, які негативно впливають на нього. Але за допомогою інвестиційної діяльності, а саме шляхом впровадження інноваційних, природозберігаючих техніки і технології, створення екологічно чистих виробництв і продукції, формування екологоорієнтованої структури економіки, екологічна ситуація може і покращуватися.

Дослідженнями процесу вдосконалення інвестиційної діяльності з урахуванням екологічних вимог сьогодення займаються багато вітчизняних науковців. Теоретичні і практичні аспекти екологізації інвестування висвітлені у працях [1-3]. Організаційно-економічні механізми екологізації виробництва на вітчизняних підприємствах та механізми державного регулювання екологічних інвестицій проаналізовано такими науковцями, як А. Дубодєлова, Д. Кубай, [4, 5]. Також у публікаціях характеризуються такі інструменти екологізації, як екологічний менеджмент [6 - 8] і екологічний аудит [9, 10]. Не зважаючи на велику кількість наукових робіт, теоретичні аспекти механізму екологізації інвестиційної діяльності потребують подальших досліджень.

Формулювання мети статті та завдань. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає в узагальненні сучасних підходів та напрямків щодо формування економічного механізму екологізації інвестиційної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу статті. Екологізація – це процес безупинного і послідовного розроблення та впровадження у виробничі процеси нових технологічних і управлінських заходів, які дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів зі збереженням чи поліпшенням якості довкілля [3]. Екологізація інвестиційної діяльності – це комплексний і системний процес перетворення інвестиційної діяльності з урахуванням екологічних обмежень, спрямований на зниження екодеструктивної дії сфер виробництва, обігу, споживання, основним пріоритетом якого є повсюдне впровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу. Екологізація інвестиційної діяльності має чітко виражений стратегічний характер [1, с. 315].

Завданнями екологізації інвестиційної діяльності можуть бути: підвищення екологічності продукції, що випускається підприємствами для суспільного і особистого споживання; зниження споживання природних ресурсів на одиницю продукції, що випускається та здійснення ефективної господарської діяльності; зменшення забруднення природних комплексів; зниження концентрації шкідливих речовин у викидах, стоках, відходах; поліпшення стану середовища існування людей.

Механізм реалізації стратегії екологічної політики інвестиційного забезпечення охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів включає три підходи [2]:

- пряме регулювання, пов'язане з заходами державного впливу (нормативно-правові, адміністративно-контрольні заходи, пряме регулювання ті ін.);

- економічне стимулювання, пов'язане з розвитком ринкових механізмів;

- змішані механізми, які поєднують перші два підходи.

Для України, як і для більшості країн світу, характерним є змішаний підхід. У механізмі державного регулювання екологізації інвестиційної діяльності беруть участь правові, адміністративні та економічні методи. Правові методи державного регулювання системи екологічного інвестування включають сукупність установлених державою норм, спрямованих на виконання заходів з охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та встановлення механізмів фінансування природоохоронних програм.

Адміністративні методи такого регулювання включають: ліцензування – обмеження на користування певними видами природних ресурсів. Необхідність ліцензування природоохоронної діяльності обумовлена обмеженістю природних ресурсів та збільшенням масштабів природокористування; систему екологічних норм і стандартів: нормативи екологічної безпеки (ГДК, гранично допустимий вміст шкідливих речовин у продуктах харчування); ГДВ та ГДС; рівень шкідливого впливу фізичних та біологічних чинників; штрафи за недотримання природоохоронного законодавства.

Економічні методи екологічного інвестування пов'язані зі створенням органами державного управління фінансових або матеріальних стимулів для здійснення природоохоронної діяльності суб'єктами господарювання. До економічних методів можна віднести: сплату збору за забруднення довкілля; бюджетне фінансування природоохоронних заходів, включаючи Державний та місцевий фонди охорони навколишнього природного середовища; надання підприємствам кредитних та податкових пільг [5].

Сьогодні під економічним механізмом екологізації виробництва розуміють комплекс різноманітних важелів, нормативів, інституціональних

структур, який через фінансово-економічне та організаційне сприяння стимулює здійснення природоохоронних заходів [3]. Зрозуміло, що ці важелі передбачають і пряме регулювання, і економічне стимулювання за допомогою ринкових механізмів.

Функціонування економічного механізму можливе за наявності ефективного організаційного механізму як на рівні окремого підприємства, так і на загальнодержавному.

Загальнодержавний рівень складається з примусових, заохочувальних і маркетингових механізмів. Примусові механізми складаються з екологічних платежів та штрафів, санкцій і заборон, екологічної стандартизації й ліцензування, екологічного менеджменту. Заохочувальні механізми спрямовують на застосування пільгового оподаткування і кредитування, субсидій, дотацій і грантів, премій і призів, держінвестування у НДР і розвиток інфраструктури. Маркетингові механізми охоплюють створення та забезпечення розвитку ринку природних ресурсів і екобезпечних товарів; структурну перебудову «маркетингового ланцюга», в який входить виробництво, товарорух і споживання; екологічну експертизу (державну, наукову, суспільну, комерційну); торгівлю квотами на шкідливі викиди; екологічний акцизний збір, екологічне страхування та просування тощо [4].

Внутрішньоорганізаційний рівень реалізується через орієнтацію підприємства на концепції «зеленого офісу», «бережливого виробництва», екоменеджменту, екоаудиту, екомаркетингу, екокультури тощо. Основні принципи функціонування «зеленого офісу» полягають у такому: екологічний аналіз життєвого циклу продукції постачальників і власної; закупівля та виробництво екологічно безпечної продукції; енерго- і ресурсоефективність; зменшення шкідливих для довкілля викидів; повторне використання і перероблення продукції та відходів. Менеджмент «бережливого виробництва» орієнтований на виявлення потреб ринку і

створення максимальної цінності для клієнта (споживача) за мінімальних витрат виробничих ресурсів [4].

Природоохоронна діяльність повинна бути економічно виправданою, даючи змогу підприємствам використовувати пов'язані з нею різноманітні вигоди. Підвищення ефективності діяльності підприємств з погляду екологічної безпеки можливо забезпечити шляхом запровадження екологічного менеджменту та екологічного аудиту.

Екологічний менеджмент – це система відносин і одночасно сукупність методів, які застосовують для управління вирішенням різноманітних природо-ресурсних та екологічних проблем, що виникають на різних рівнях економічної ієрархії – від підприємства і муніципалітету до загальнонаціональної й глобальної економіки [6, с. 8]. Функціями служби екологічного менеджменту на підприємстві повинні бути: забезпечення сталого економічного розвитку в умовах жорстких екологічних вимог; ведення екологічного моніторингу виробничого процесу; постійне вдосконалення екологічного виробництва; навчання персоналу та проведення семінарів з правильного екологічного ведення господарської діяльності; створення та підтримка іміджу підприємства, як такого, що дотримується вимог екологічного законодавства та не створює загрози для навколишнього середовища [8, с. 229].

Впровадження екологічного менеджменту на підприємстві сприяє: економії виробничих витрат і ресурсів внаслідок раціоналізації споживання сировинних матеріалів, води, енергії; покращенню якості продукції; послабленню адміністративного тиску на підприємство з боку контролюючих державних органів; доступу до певних видів державної підтримки; розширенню ринків збуту продукції і приваблення нових споживачів через виробництво екологічно безпечних товарів та послуг; виходу на новий рівень технологічного розвитку та інновацій шляхом

технологічного оновлення виробничих процесів та появи інноваційних, якісно нових продуктів [7].

Екологічний аудит - це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту. Екологічний аудит в Україні проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності [11].

Основними причинами проведення екоаудиту є такі: страхування (витрати на ліквідацію наслідків забруднення навколишнього середовища); конкуренція на ринку (товари повинні бути екологічно чистими, що підвищує попит на них на споживчому ринку, спеціальним ярликом відмічаються товари, що пройшли перевірку тощо); придбання (витрати на придбання земельної ділянки або підприємства можуть виявитися перевищеними; експертиза стану навколишнього середовища та забруднення земельних ділянок об'єкта, запланованого для придбання); законодавство (необхідність дозволу робіт із забруднюючими матеріалами) [9].

У європейських країнах, які стали на шлях екологічно збалансованого розвитку, системний екологічний аудит - це дієвий, ефективний еколого-економічний інструментарій запровадження принципів «забруднювач і природокористувач платять», комплексного запобігання забрудненню, програм «чистого» виробництва з оцінкою життєвого циклу продукції, розвитку ринку екологічно безпечної продукції, екологічного маркування, страхування [10].

Висновки. З наведеного вище можна зробити наступні висновки. Механізм екологізації інвестиційної діяльності включає такі підходи, як пряме регулювання, пов'язане з заходами державного впливу; економічне стимулювання, пов'язане з розвитком ринкових механізмів; змішані механізми, які поєднують перші два підходи. Для України характерний змішаний механізм.

У механізмі державного регулювання екологізації інвестиційної діяльності беруть участь правові, адміністративні та економічні методи. Функціонування економічного механізму передбачає наявність ефективного організаційного механізму екологізації інвестування як на внутрішньогосподарському, так і на загальнодержавному рівні.

Екологічний менеджмент є мистецтвом прийняття ефективних управлінських рішень з метою є запобігання загрози для довкілля на шляху вирішення стратегічних завдань різних рівнів. Екологічний аудит - це невід'ємна частина, інструментарій системи екоменеджменту на всіх рівнях інвестування, один із провідних ринкових інструментів екологізації інвестування, поліпшення якості життя людини. Всебічне застосування зазначених інструментів на різних рівнях сприятиме подальшій екологізації інвестиційної діяльності в Україні.

Література:

- 1. Андрєєва Н. М. Теоретичні основи екологізації інвестиційної діяльності в Україні / Н. М. Андрєєва // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. - 2005. - № 15.6. -С. 314-320.*
- 2. Бобылев С. Н. Экономика природопользования: ученик / С. Н. Бобылев, А. Ш. Ходжаев. – М.: ИНФРА-М. – 2004. – 501 с.*
- 3. Макарова Н. С. Економіка природокористування: Навч. посіб. / Н. С. Макарова, Л. Д. Гармідер, Л. В. Михальчук. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 322 с.*

4. Дубодєлова А. В. Організаційно-економічні механізми екологізації виробництва на вітчизняних підприємствах / А. В. Дубодєлова, О. В. Юринець, М. М. Федорів // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". - 2011. - № 698. - С. 156-162.
5. Кубай Д. Механізми державного регулювання екологічних інвестицій / Д. Кубай // Вісник Львів. Ун-ту. - 2009. - Вип. 41. С. 301 - 307. - (Серія екон.).
6. Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент: Підручник / А. Л. Бобровський - Суми: ВДД «Університетська книга», 2009. - 586 с.
7. Ліпич Л. Г. Впровадження екологічного менеджменту на підприємствах хімічного комплексу / Л. Г. Ліпич, Т. В. Глубицька // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. - 2013. - № 69. - С. 59-64. [Електронний ресурс]. - - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPM_2013_769_11.pdf
8. Потай О. А. Концептуальні засади екологічного менеджменту підприємства / О. А. Потай // Регіональна економіка. - 2008. - №1. - С. 226-235.
9. Басанцов І. В. Екологічний аудит в Україні: актуальність, проблемні питання та напрями удосконалення / І. В. Басанцов, О. С. Пантелейчук // Механізм регулювання економіки. - 2010. - № 1. - С. 38-46. - [Електронний ресурс]. - - Режим доступу: <http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/3523/1/CDFBE7F0d01.pdf>
10. Бондар О. Екологічний аудит: світовий досвід і вітчизняні реалії / О. Бондар, Г. Білявський, Ю. Саталкін, М. Пилипчук // Вісник Національної академії наук України. - 2011. - № 4. - С. 42-51. - [Електронний ресурс]. - - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnani_2011_4_5.pdf

11. Про екологічний аудит: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 2009. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.

References:

1. Andrieieva N. M. *Teoretychni osnovy ekolohizatsii investytsiinoi diialnosti v Ukraini* / N. M. Andrieieva // *Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*. - 2005. - № 15.6. -S. 314-320.

2. Bobylev S. N. *Ekonomika prirodopolzovaniya: uchenik* / S. N. Bobylev, A. Sh. Khodzhaev. – M.: INFRA-M. – 2004. – 501 s.

3. Makarova N. S. *Ekonomika pryrodokorystuvannia: Navch. posib.* / N.S. Makarova, L. D. Harmider, L. V. Mykhalchuk. – K.: Tsentр navchalnoi literatury, 2007. – 322 s.

4. Dubodielova A. V. *Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy ekolohizatsii vyrobnytstva na vitchyznianykh pidpriemstvakh* / A. V. Dubodielova, O. V. Yurynets, M. M. Fedoriv // *Visn. Nats. un-tu "Lviv. politekhnika"*. - 2011. - № 698. - S. 156-162.

5. Kubai D. *Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання ekolohichnykh investytsii* / D. Kubai // *Visnyk Lviv. Un-tu*. – 2009. – Vyp. 41. S. 301 – 307. – (Seriiа ekon.).

6. Bobrovskiy A. L. *Ekolohichniy menedzhment: Pidruchnyk* / A. L. Bobrovskiy – Sumy: VDD «Universytetska knyha», 2009. – 586 s.

7. Lypych L. H. *Vprovadzhennia ekolohichnoho menedzhmentu na pidpriemstvakh khimichnoho kompleksu* / L. H. Lypych, T. V. Hlubitska // *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*. - 2013. - № 69. - S. 59-64. [Elektronnyi resurs]. – - Rezhyr dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPM_2013_769_11.pdf

8. Potai O. A. *Kontseptualni zasady ekolohichnoho menedzhmentu pidpriemstva* / O. A. Potai // *Rehionalna ekonomika*. – 2008. - № 1. – S. 226-235.

9. *Basantsov I. V. Ekolohichniy audyt v Ukraini: aktualnist, problemni pytannia ta napriamy udoskonalennia / I. V. Basantsov, O. S. Panteleichuk // Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky. – 2010. - № 1. - S. 38-46. - [Elektronnyi resurs]. – Rezhy m dostupu: <http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/3523/1/CDFBE7F0d01.pdf>*
10. *Bondar O. Ekolohichniy audyt: svitovyi dosvid i vitchyzniani realii / O. Bondar, H. Biliavskiy, Yu. Satalkin, M. Pylypchuk // Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. - 2011. - № 4. - S. 42-51. - [Elektronnyi resurs]. – Rezhy m dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2011_4_5.pdf*
11. *Pro ekolohichniy audyt: Zakon Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy. – 2009. – Rezhy m dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.*

УДК 657.005.52

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ

кандидат технічних наук, доцент Розум Р. І.

кандидат технічних наук, доцент Буряк М. В.

кандидат економічних наук, Любезна І. В.

Тернопільський національний економічний університет, Україна, Тернопіль

У статті проведено дослідження еколого-економічних систем і їх складових. Проаналізовано різне трактування еколого-економічної системи. Встановлено, що суб'єктом еколого-економічної системи є управлінський персонал підприємства, який координує його виробничо-господарську діяльність. Показано, що основну відповідальність за забруднення довкілля несуть розвинені країни. Обґрунтовано твердження про те, що природне середовище має зворотній вплив на розвиток економіки, її ефективність і темпи зростання. Екологічні процеси тісно зв'язані з еколого-економічною системою, а також із розвитком природокористування. Вони впливають

на ефективне функціонування суб'єкта підприємницької діяльності. Зокрема на рівень і динаміку руху матеріальних, трудових і фінансових потоків. Встановлено основні аспекти, які сприяють розв'язанню низки екологічних проблем, екологічній безпеці та сталому розвитку.

Ключові слова: підприємницька діяльність, екологічна система, довкілля, природні ресурси, екологічна безпека.

кандидат технических наук, доцент Розум Р. І., кандидат технических наук, доцент Буряк М. В., кандидат экономических наук, Любезна І. В. Эколого-экономические системы: основные аспекты / Тернопольский национальный экономический университет, Украина, Тернополь

В статье проведено исследование эколого-экономических систем и их составляющих. Проанализированы разные трактовки эколого-экономической системы. Установлено, что субъектом эколого-экономической системы есть управленческий персонал предприятия, который координирует его производственно-хозяйственную деятельность. Показано, что основную ответственность за загрязнение окружающей среды несут развитые страны. Обоснованно утверждение о том, что природная среда имеет обратное влияние на развитие экономики, ее эффективность и темпы роста. Экологические процессы тесно связаны с эколого-экономической системой, а также с развитием природопользования. Они влияют на эффективное функционирование субъекта предпринимательской деятельности. В частности, на уровень и динамику движения материальных, трудовых и финансовых потоков. Установлены основные аспекты, которые способствуют решению ряда экологических проблем, экологической безопасности и устойчивого развития.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, экологическая система, окружающая среда, природные ресурсы, экологическая безопасность.

PhD in Technical, associate professor Rozum R. I., PhD in Technical, associate professor Buryak M. V., PhD in Economic Lyubezna I. V. Ecological and economic systems: basic aspects / Ternopol National Economic University, Ukraine, Ternopol

The paper studied the ecological and economic systems and their components. Analyzed different interpretations of ecological and economic system. It was established that the subject of eco-economic system is management company that coordinates its production and economic activity. It is shown that the primary responsibility for pollution are developed countries. Substantiated allegations that the environment has a reverse effect on the economy, its efficiency and growth. Ecological processes are closely linked to ecological and economic system, and the development of natural resources. They affect the efficient functioning of a business entity. In particular, the level and dynamics of material, labor and financial flows. The basic aspects that contribute to solving a number of environmental issues, environmental security and sustainable development.

Key words: business activities, ecological system, the environment, natural resources, ecological safety.

Вступ. Підприємницька діяльність суб'єктів господарювання відбувається разом із різними галузями народного господарства країни, внаслідок чого утворюється цілісна система, яка охоплює господарсько-економічну, природно-екологічну та соціальну складові. Водночас в еколого-економічній системі відбувається взаємодія двох підсистем: екологічної та економічної [1]. Система це сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний взаємозв'язок або взаємодія. Специфічною ознакою системи є системні та інтегровані чинники, що забезпечують її цілісність [1]. У роботах [2, 3] запропоновано формулювання поняття «система» як певна цілісність зумовленої сукупності

взаємозалежних частин, кожна з яких в наслідок функціональної взаємодії здійснює свій внесок у характеристику цілого. З огляду на це, більш глибоке вивчення еколого-економічних систем і їх вплив на виробничу діяльність суб'єктів господарювання є дуже актуальним.

Проблемі вивчення еколого-економічних систем і їх складових присвячена низка робіт, а саме: О. К. Кузьменка [1], Л. Г. Ліпич, З. В. Морохова, А. Л. Московчук [2], Т. В. Грубіцької [3], І. М. Грабінського [4], В. Холесовського [5], І. Б. Дегтярової [6], О. О. Веклич [7] та інших. Однак залишаються окремі аспекти еколого-економічних систем, які потребують поглибленого вивчення.

Формулювання мети статті та завдань. Метою роботи є дослідження еколого-економічних систем і їх складових, а також їх впливу на підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу статті. Еколого-економічна система має дві складові: екологічну та економічну. Водночас довкілля – це сукупність природних і штучних систем, які є не тільки місцем для існування людини та об'єктом її трудової діяльності, але й результатом такої діяльності [4]. Навколишнє середовище є сукупністю екологічних систем, які перебувають у стані внутрішньої рівноваги і спроможні її підтримувати [1]. Однак, економічна система швидко розвивається і є дестабілізуючим чинником екологічної системи, порушуючи її звичайну рівновагу. У працях [1; 5] зазначено, що економічна система виникла, розвивається і функціонує в екологічній системі, оскільки жодне з матеріальних благ не може бути створене без участі сировини, що одержана з довкілля. Отже, економічна система в процесі свого функціонування використовує природні ресурси, відходи виробництва та споживання створюючи при цьому для суспільства необхідні блага. Автор роботи [3] проаналізувала низку джерел, у яких представлено трактування еколого-економічної системи, запропонувала свій варіант поняття «еколого-економічна система» – це екологоконструктивна

діяльність суб'єктів господарювання, що забезпечує спрямованість і рівень соціально-економічного розвитку суспільства та сприяє якості внутрішніх еволюційних перетворень у процесі безперервних змін в еколого-економічній рівновазі.

Еколого-економічна система спрямована на виявлення, попередження та нейтралізацію різного роду негативних явищ і процесів. Вона сприяє раціональному використанню природно-ресурсного потенціалу, збалансованому та пропорційному розвитку екосистем у процесі виробничо-господарської діяльності підприємств, яка направлена на збереження життєдіяльності соціуму. Автори роботи [6] вважають, що еколого-економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних компонентів природного середовища, а також антропогенних чинників, які забезпечують функції відтворення довкілля. Відтворювальний підхід дає змогу сприймати еколого-економічні відносини як систему. Він є найбільш виправданим і доцільним, враховуючи сучасні умови. В роботах [1; 7] показано, що відтворювальна структура еколого-економічної системи має характерні риси постійно відтворювального циклу, який упорядковує функціонально-структурні залежності між основними складовими елементами системи з використанням механізмів саморегуляції й самоуправління. Автор роботи [1] вважає, що еколого-економічна система – це сукупність елементів природного середовища, з урахуванням ресурсного обмеження, які взаємодіючи між собою і людиною, виготовляють продукцію і при цьому утворюються відходи, які в подальшому необхідно утилізувати. На підставі вивчення літературних джерел, присвячених дослідженню еколого-економічних систем, автори роботи [8] запропонували визначення поняття «еколого-економічна система» – це сукупність взаємозв'язків між природними, виробничими та соціальними структурними складовими, що функціонують на єдиній території, і відображають вплив

економічної підсистеми на екологію та показники розвитку соціальної підсистеми.

Еколого-економічна система охоплює територію підприємства та прилеглі до нього території на яких реалізується підприємницька діяльність фірми. Ефективність функціонування еколого-економічної системи залежить від основних першоелементів. Об'єктом еколого-економічної системи підприємства є об'єктивна дійсність, яка впливає на довкілля, внаслідок цілеспрямованої підприємницької діяльності, що керується управлінським персоналом фірми для одержання прибутку. Завдяки окремим явищам і процесам, які проходять усередині еколого-економічної системи, вона завжди перебуває у певному стані. У процесі підприємницької діяльності керівництво фірми постійно має зв'язок із процесами та явищами, які виникають у певний період часу, та намагається їх покращити, виправити або усунути відповідно до поставлених цілей.

Предметом еколого-економічної системи підприємства, фірми є сукупність процесів і явищ, які відбуваються на об'єктах підприємницької діяльності.

Суб'єктом еколого-економічної системи є управлінський персонал підприємства, фірми, який координує виробничо-господарську діяльність і водночас забезпечує мінімальний екодеструктивний вплив на довкілля та задоволення споживчих потреб. За допомогою заходів управлінського впливу на об'єкт еколого-економічної системи задовольняються інтереси всіх складових системи: екологічної, економічної та соціальної.

Об'єкт еколого-економічної системи підприємства, фірми повинен мати мінімальні матеріальні, енергетичні та трудові витрати під час запланованого випуску продукції, при цьому повинна забезпечуватися оптимальна ефективність використання природних ресурсів і висока якість довкілля.

Проаналізувавши низку робіт, які присвячені проблемі дослідження еколого-економічних систем, автор роботи [3] запропонувала характеристику сучасної еколого-економічної системи. Вона охоплює такі складові:

1. Підвищення економічної залежності (за останніх 100 років промислове виробництво виросло у понад 50 разів). Чинник довкілля впливає на темпи зростання та пропорції розширеного відтворення, на характер і зміст міждержавних зв'язків.

2. Бурхливий економічний ріст, який відбувався внаслідок споживання великої кількості природних ресурсів. В результаті такої діяльності території основного заселення людства виявилися дуже забрудненими. Головну відповідальність за деградацію довкілля несуть розвинені країни. З метою забезпечення сучасного добробуту свого населення вони витрачають 70 % енергії, що виробляється у світі, 75 % усіх металів, 60 % продовольства та 85 % деревини.

3. Збільшення навантаження на довкілля в результаті росту чисельності населення та розвитку науково-технічного прогресу.

4. Наростання екологічної напруженості внаслідок посиленої експлуатації природних ресурсів.

Еколого-економічна система складається з двох взаємопов'язаних підсистем: екологічної та економічної. Екологічна підсистема вивчає природу та закони її функціонування, а економічна – досліджує суспільні господарські процеси та закони їх розвитку. Об'єднуючою ланкою між ними є сфера природокористування як основа, що забезпечує реалізацію економічних процесів, оскільки без освоєння природних ресурсів неможливо здійснювати підприємницьку діяльність. Однак між екологічною та економічною підсистемами є принципові відмінності, які представлені в таблиці 1. Водночас економічна підсистема тісно пов'язана з виробничою діяльністю людини. Автор роботи [9] вважає, що виробництво – це процес

створення матеріальних благ, які необхідні для задоволення потреб суспільства та забезпечення його розвитку. При цьому використовуються як трудові, матеріальні, так і фінансові ресурси. Виготовлена продукція реалізується споживачам, а відходи виробничого процесу повинні утилізуватися, а не викидатися в навколишнє природне середовище. Продукти, одержані після утилізації, можуть бути сировиною для іншого виробництва.

Таблиця 1

Аналіз екологічної та економічної підсистем

Ознаки	Еколого-економічна система	
	Екологічна підсистема	Економічна підсистема
Об'єкт дослідження	«Господарство» природи та закони її функціонування	Суспільні господарські процеси та закони їх розвитку
Предмет дослідження	Вплив на природокористування господарських суб'єктів	Природокористування як передумова здійснення процесу виробництва
Взаємовплив	Забезпечує розвиток економіки, її ефективність і темпи зростання завдяки сировинній базі	Надає позитивний або негативний (погіршення, деградація, руйнування, порушення природної рівноваги тощо) впливи
Планування	Поле дії законів природи	Чітко організований процес діяльності людини, в якій можуть існувати певні встановлені та сплановані закономірності
Характерна ознака	Спонтанність має місце в виробничих процесах – динаміці стану і якості обладнання, моральному старінні як обладнання, так і самих використовуваних технологій тощо	Організованість проявляється у можливості вибору устаткування та порядку його використання, призначень на посади, укладання договорів з підприємствами-постачальниками, вибору заходів щодо розвитку виробництва тощо

Джерело: [3].

Виробнича діяльність людини може позитивно впливати на природне середовище або призводити до порушення природної рівноваги та існуючих екологічних зв'язків. Природне середовище має зворотній вплив на розвиток економіки, її ефективність і темпи зростання. Отже, ефективне функціонування еколого-економічної системи сприяє розв'язанню низки екологічних проблем і появі нових, екологічній безпеці та сталому розвитку бізнесу.

Економічні процеси впливають на проходження виробничого циклу виготовлення продукції. Основою цього процесу є вартість виробу. Виробничо-технологічні, екологічні та соціальні процеси відображені в економічних показниках розвитку підприємства, фірми. Соціальні процеси повинні бути направлені на забезпечення умов трудової діяльності, а також вони зумовлені економічними та технологічними процесами. Екологічні процеси тісно зв'язані з еколого-економічною системою, а також із розвитком природокористування. Водночас вони впливають на ефективне функціонування підприємств, фірм, зокрема на рівень і динаміку руху матеріальних, трудових і фінансових потоків, відображаючи вартісний чинник виробничого процесу.

Економічний аналіз забезпечує наукове тлумачення нових тенденцій у розвитку процесів підприємницької діяльності, приймаючи до уваги їх вплив на кінцевий продукт. Автор роботи [10] вважає, що економіко-екологічний аналіз повинен охоплювати вивчення результатів природоохоронної діяльності підприємств, фірм під дією об'єктивних і суб'єктивних економічних, екологічних і соціальних чинників; наукове обґрунтування екологічних норм і нормативів; появу причин позитивних і негативних тенденцій розвитку довкілля та виявлення чинників, які їх зумовили; комплексне виявлення внутрішніх невикористаних резервів підвищення ефективності природоохоронної діяльності та покращення стану навколишнього природного середовища і вироблення науково-

обґрунтованих управлінських рішень. Метою еколого-економічного аналізу є дослідження, які направлені на виявлення причин виробничої діяльності, що приводять до погіршення екологічної ситуації на певній території та вимагають прийняття відповідних управлінських рішень.

Приймаючи до уваги стан природоохоронної діяльності в країні, то основними завданнями еколого-економічного аналізу повинні бути:

- проведення комплексної оцінки ефективності процесів природокористування;
- оцінка впливу діяльності підприємства, фірми на стан довкілля та ефективність проведення природоохоронних заходів;
- оцінка ефективності використання ресурсозберігаючих технологій;
- аналіз ефективності використання поточних і капітальних витрат підприємства, фірми на проведення природоохоронних заходів;
- визначення якості прийнятих управлінських рішень, які пов'язані з природокористуванням, утилізацією та переробкою відходів;
- оцінка ефективності застосування екологічного податку;
- прогнозування впливу еколого-економічних процесів на сталий розвиток економіки.

Еколого-економічні чинники мають прямий або непрямий вплив на підприємницьку діяльність суб'єкта господарювання і часто не приймаються до уваги, а деякі приводять до суттєвих витрат. Внаслідок чого запланований прибуток від вкладених інвестицій істотно відрізняється від одержаного, оскільки потрібні додаткові кошти. Одне із завдань екологічного аналізу є оптимізація управлінських рішень у сфері природокористування.

Методологія еколого-економічного аналізу охоплює конкретні спроби, прийоми і дії, що направлені на розкриття сукупності зв'язків і взаємозалежностей, які мають відношення до процесів природокористування під час підприємницької діяльності суб'єкта

господарювання. В основі методології еколого-економічного аналізу є сукупність відповідних принципів, головним серед них є принцип науковості. Він передбачає використання всього комплексу наукових методик. Крім принципу науковості еколого-економічний аналіз охоплює ще такі принципи системності, комплексності, дієвості та ефективності.

Принцип системності дає можливість дослідити природні запаси, які перебувають у тісному взаємозв'язку з соціально-економічними, техніко-технологічними та первинно-природними процесами. Особливе місце в екологічному аналізі займає вивчення процесів природокористування.

Продовження принципу системності є принцип комплексності, який ґрунтується на використанні вартісних параметрів взаємодії суб'єктів підприємницької діяльності з природою, техногенними та фінансовими сферами.

Важливе значення під час прийняття управлінських рішень має застосування в еколого-економічному аналізі принципу дієвості. Він підвищує високу дієвість економічного аналізу, забезпечує його ефективність і дозволяє покращити комплекс параметрів, які пов'язані зі стійким економічним розвитком.

Основними вимогами до показників, які використовуються в еколого-економічному аналізі, є актуальність, достовірність і простота розрахунків і можливість їх порівняння. Необхідно зазначити, що існують два види еколого-економічного аналізу: внутрішній і зовнішній.

Внутрішній еколого-економічний аналіз охоплює широкий інформаційний масив при розрахунках. Його основне завдання полягає у виявленні резервів підвищення ефективності виробництва щодо еколого-економічної ситуації, покращення фінансової стійкості внаслідок зменшення природоохоронних витрат, компенсаційних і податкових статей і штрафних санкцій підприємства.

Зовнішній еколого-економічний аналіз надає рейтингову оцінку екологічної шкоди нанесену суб'єктом підприємницької діяльності довкіллю, що дає можливість визначити стратегію і тактику екологічної політики підприємства. Це дозволяє ефективно регулювати еколого-економічні відносини підприємства, фірми.

Відмінності між внутрішнім і зовнішнім еколого-економічним аналізом полягають у застосуванні різних методів і з різними інформаційними даними звітності.

На сьогоднішній день застосовується еколого-економічний аналіз трьох типів: ретроспективний, оперативний і перспективний.

Ретроспективний еколого-економічний аналіз передбачає комплексне дослідження результатів природоохоронної діяльності суб'єкта підприємництва за рік, квартал, місяць. Саме ретроспективний еколого-економічний аналіз дає можливість бачити екологічну перспективу, а це є основою перспективного еколого-економічного аналізу. При цьому природоохоронна діяльність підприємства, фірми вивчається комплексно та всебічно із використанням різноманітних прийомів, способів і широкої інформаційної бази. Таким чином, важливим завданням ретроспективного аналізу є оцінка стану екологічних процесів у суб'єкта підприємницької діяльності за певний період.

Оперативний еколого-економічний аналіз забезпечує управління інформацією про зміну екологічної ситуації, її причини, відхилення від екологічних норм і нормативів. Це дозволяє своєчасно приймати рішення, що спрямовані на попередження та усунення негативних змін у природному середовищі та ефективно керувати наявними природними ресурсами. Цей метод застосовується на всіх рівнях управління. З метою використання найкращих умов функціонування підприємства, фірми за допомогою оперативного аналізу проводять оцінку навколишнього природного середовища.

До основних завдань оперативного еколого-економічного аналізу відносяться такі:

- постійний нагляд за станом еколого-економічних показників і їх відхилення від регламентованих нормативів, виявлення причин і відповідальних осіб;

- оперативна оцінка екологічної ситуації внутрішнього та зовнішнього середовищ на даний момент;

- підготовка заходів і управлінських рішень щодо усунення виявлених недоліків, локалізація негативного впливу чинників на довкілля;

- надання оперативної еколого-аналітичної інформації органам охорони довкілля.

Перспективний еколого-економічний аналіз охоплює комплекс досліджень еколого-економічної системи підприємства, фірми, що визначають її майбутній стан. Відмінністю аналізу є прогнозування та обґрунтування майбутніх прогнозів щодо ефективності природоохоронної діяльності, появи екологічних ризиків, освоєння маловідходних та безвідходних технологій і вибір найбільш ефективних інвестиційних проектів.

Метод еколого-економічного аналізу можна вважати як спосіб пізнання процесів природокористування, які складаються із низки послідовних дій, зокрема [10]:

- спостереження за процесами природокористування;
- систематизація та групування еколого-економічних процесів;
- моделювання аналітичної інформації та прогнозування впливу екологічних чинників на фінансову стабільність підприємства, фірми;

- обґрунтування управлінських рішень стосовно ефективного функціонування та забезпечення екологічних вимог.

Застосування еколого-економічного аналізу на підприємствах, фірмах, які у своїй виробничо-господарській діяльності використовують сировину природного походження, дозволить:

- планувати, нормувати, контролювати та аналізувати природоохоронні витрати суб'єктів підприємницької діяльності;
- проводити оцінку природоохоронної діяльності та її стимулювання;
- вивчати фінансові витрати від природоохоронної діяльності та їх вплив на ціну продукції;
- визначити ефективність природоохоронної діяльності та її витрати, водночас оцінювати забруднення довкілля;
- оцінити вплив природоохоронної діяльності на формування кінцевих показників підприємницької діяльності підприємств і фірм [10].

Зв'язок підприємницької діяльності людини та використання природних ресурсів представлено на рисунку 1.

Аналіз функціонування еколого-економічної системи свідчить про те, що вона є складним утворенням у якому спостерігається взаємодія виробничо-господарської діяльності підприємства, фірми з навколишнім природним середовищем. Тільки органічне поєднання функцій підсистем забезпечить ефективну взаємодію довкілля та виробничо-господарських процесів.

Висновки.

Таким чином, ефективне функціонування еколого-економічної системи сприяє розв'язанню низки екологічних проблем, екологічній безпеці та сталому розвитку бізнесу.

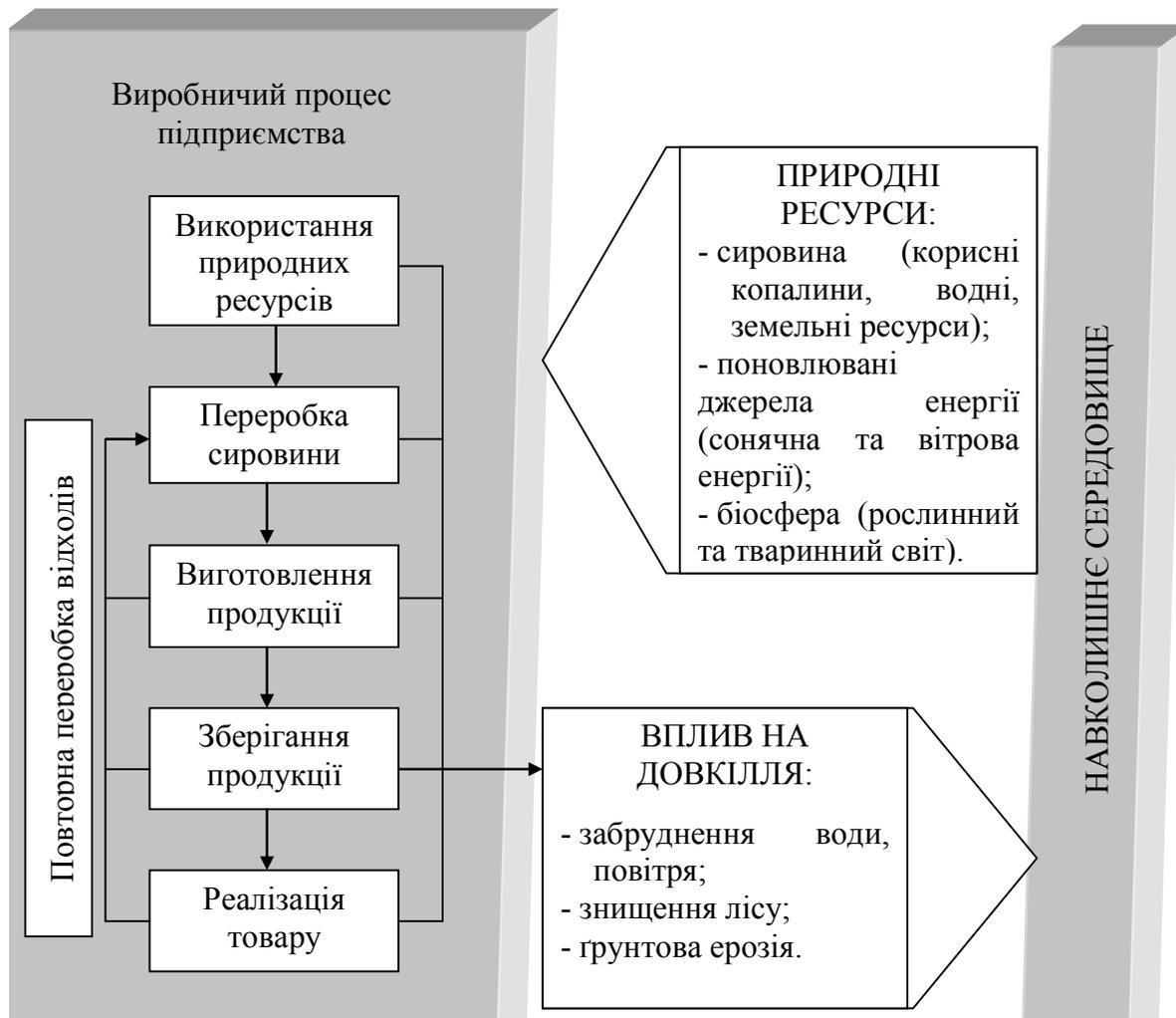

Рис. 1. Взаємозв'язок процесу виробництва та споживання природних ресурсів

Література:

1. Кузьменко О. К. Еколого-економічна система: поняття та структура / О. К. Кузьменко. Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – №2. – С. 217 – 221.
2. Ліпич Л. Г. Організація виробництва: Навч. посіб. / Л. Г. Ліпич, З. Морохова, А. Л. Московчук. – Луцьк: РВВ ЛТДУ, 2002. – 253 с.
3. Глубицька Т. В. Концептуальні основи функціонування еколого-економічних систем/ Т. В. Глубицька // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2013. – № 1. – С. 5 – 10.

4. Грабінський І. М. Сучасні економічні системи: Навч. посіб. / І. М. Грабінський. – Львів: Інтереко, – 1997. – 240 с.
5. Holesovsky Vaclav: *Economic Systems: Analysis and Comparison* / Vaclav Holesovsky. – London: Belhaven Pres. – 1990. p 87.
6. Дегтярова І. Б. Синергетичні ефекти еколого-економічних систем в умовах інформаційної економіки / І. Б. Дегтярєва, О. І. Мельник, А. В. Бондар // *Механізм регулювання економіки*. – 20132. – № 3. – С. 30 – 37.
7. Веклич О. О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – К.: Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів. – 2003. – 88 с.
8. Бурих Ю. В. Методичні підходи до визначення поняття «еколого-економічна система»: літ огляд / Ю. В. Бурих, С. Ф. Марова // *Зб. наук. праць Донецького держуніверситету управління. Сер. Держуправління*. – 2014. – Т. 15. – Вип. 291. – С. 34 – 42.
9. Ракитянская Е. Е. Организация и функционирование системы управления рациональным природопользованием и охраной окружающей среды / Е. Е. Ракитянская: *Економіка України*. – 2005. – № 6. – С. 121 – 126.
10. Танасієва М. М. Теоретико-методичні засади економіко-екологічного аналізу / М. М. Танасієва // *Вісник УКДТУ*. 2013. – № 4. – С. 117 – 124.

References:

1. Kuzjmenko O. K. *Ekologho-ekonomichna systema: ponjattja ta struktura* / O. K. Kuzjmenko. *Visnyk Poltavskojji derzhavnoji aghrarnoji akademiji*. – 2012. – №2. – S. 217 – 221.
2. Lipych L. Gh. *Orghanizacija vyrobnyctva: Navch. posib.* / L. Gh. Lipych, Z. Morokhova, A. L. Moskovchuk. – Lucjk: RVV LTDU, 2002. – 253 s.
3. Ghlubicjka T. V. *Konceptualjni osnovy funkcionuvannja ekologho-ekonomichnykh system*/ T. V. Ghlubicjka // *Visnyk SumDU. Serija «Ekonomika»*. – 2013. – № 1. – S. 5 – 10.

4. Ghrabinskyj I. M. *Suchasni ekonomichni systemy: Navch. posib.* / I. M. Ghrabinskyj. – Ljviv: Intereko, – 1997. – 240 s.
5. Holesovsky Vaclav: *Economic Systems: Analysis and Comparison* / Vaclav Holesovsky. – London: Belhaven Pres. – 1990. p 87.
6. Deghtjarova I. B. *Synerghetychni efekty ekologho-ekonomichnykh system v umovakh informacijnoji ekonomiky* / I. B. Deghtjarjova, O. I. Meljnyk, A. V. Bondar // *Mekhanizm rehuljuvannja ekonomiky.* – 2013. – № 3. – S. 30 – 37.
7. Veklych O. O. *Ekonomichnyj mekhanizm ekologhichnogho rehuljuvannja v Ukrajinі* / O. O. Veklych. – K.: Ukrajinjskyj instytut doslidzhenj navkolysnjogho seredovyshha i resursiv. – 2003. – 88 s.
8. Burykh Ju. V. *Metodychni pidkhody do vyznachennja ponjattja «ekologho-ekonomichna systema»: lit oghljad* / Ju. V. Burykh, S. F. Marova // *Zb. nauk. pracj Donecjkogho derzhuniversytetu upravlinnja. Ser. Derzhupravlinnja.* – 2014. – T. 15. – Vyp. 291. – S. 34 – 42.
9. Rakytjanskaja E. E. *Orghanyzacyja y funkcyonyrovanye systemy upravlenuja racyonaljnym pryrodopoljzovanyem y okhranoj okruzhajushhej sredy* / E. E. Rakytjanskaja: *Ekonomika Ukrajinu.* – 2005. – № 6. – S. 121 – 126.
10. Tanasijeva M. M. *Teoretyko-metodychni zasady ekonomiko-ekologhichnogho analizu* / M. M. Tanasijeva // *Visnyk UKDTU.* – 2013. – № 4. – S. 117 – 124.

УДК: 004.457:681.324

МОБІЛЬНИЙ ЗАСТОСУНОК «ПІДТРИМКА ВЕДЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ»

Осіпенко Д. С.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Україна, Київ

Досліджено основні існуючі технічні та програмні рішення для ведення здорового способу життя. Проаналізовано позитивні та негативні

сторони, на основі яких сформовано вимоги до програмного забезпечення. Розроблена діаграма варіантів використання, де визначено одного користувача та дії, які він може виконувати за допомогою застосунку. Розроблено структурну схему бізнес-процесів першого рівня. Створено схему бази даних, де розроблено шість таблиць. Обґрунтовано вибір технологій, для розробки. Виконана програмна реалізація процесу на основі мобільної платформи Android та бази даних SQLite.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, харчування, розклад дня, автоматизація, мобільний застосунок, Android, SQLite.

Осипенко Д. С. Мобильное приложение «Поддержание здорового образа жизни» / Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт», Украина, Киев.

Исследованы основные существующие технические и программные решения для ведения здорового образа жизни. Проанализированы положительные и отрицательные стороны, на основе которых сформированы требования к программному обеспечению. Разработана диаграмма вариантов использования, где определены одного пользователя и действия, которые он может выполнять с помощью приложения. Разработана структурная схема бизнес-процессов первого уровня. Создана схема базы данных, где разработаны шесть таблиц. Обоснован выбор технологий для разработки. Разработана программная реализация на основе мобильной платформы Android и базы данных SQLite.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, питание, режим дня, автоматизация, мобильный приложение, Android, SQLite.

Osipenko D. S. Mobile application "Healthy lifestyle support" / National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine, Kyiv.

Research basic existing technical and software solutions for healthy lifestyles. Analyzed the positive and negative sides, and create software requirements. Developed activity diagrams, where one user defined and actions

that it can perform using the application. A block diagram of the business processes first level. A database schema, which developed six tables. The choice of technologies for development. Developed automation based Android mobile platform and database SQLite.

Key words: healthy lifestyle, nutrition, day schedule, automation, mobile application, Android, SQLite.

Вступ. Протягом останніх років тенденцією серед технологічного суспільства є міграція майже усіх програмних рішень, що розроблялись у якості веб-застосунків та настільних програм, у нішу мобільного програмного забезпечення. Такі технологічні зміни відбуваються також і у сфері послуг, яка впевнено захоплює платформи для мобільних додатків.

Актуальність планування та ведення здорового способу життя викликана зростанням і зміною характеру навантажень на організм людини у зв'язку з ускладненням суспільного життя, збільшенням ризиків техногенного, екологічного, психологічного, політичного і військового характеру, що провокують негативні зрушення в стані здоров'я.

Основна мета даної розробки: покращення стану здоров'я користувача, використовуючи зручний автоматизований спосіб моніторингу життєвого циклу дня.

Для досягнення поставленої мети повинні бути вирішені наступні задачі:

- автоматизований розрахунок особистого розкладу дня;
- створення БД по продуктам харчування з можливістю її поповнення;
- автоматичний розрахунок вживаних та використаних калорій;
- ведення результативності виконання індивідуального розкладу дня;
- графічному представлення результатів.

Існують різні рішення щодо того, як реалізувати поставлені цілі. Одним із найбільш популярних є створення веб-застосунку. Дане рішення

хороше тим, що можна зберігати великі об'єми даних, відносно просту реалізацію складного інтерфейсного рішення, та можливість обробки даних на сервері. Проте, це рішення накладає певні обмеження на користувача, а саме доступ до мережі інтернет.

Десктопний додаток також не є хорошим рішенням, тому що потребує постійного перебування за комп'ютером. Що в рамках поставлених цілей не є можливим. Для реалізації поставленої мети потрібно постійно мати доступ до програмного забезпечення, для того, щоб відразу вносити дані про зміни в організмі та отримання певних нагадувань від ресурса, що допомагає вести здоровий спосіб життя. Більшість аналогічних розроблених додатків являють собою певні реалізації великих баз даних, серед яких користувач має вручну вибирати серед необхідних параметрів. Цей підхід не є орієнтованим на зручність для кінцевого користувача. Програмний продукт, що розроблюється, має бути максимально зручним, гнучким у налаштуваннях та зрозумілим у користуванні. Інтерфейс користувача має містити лише необхідні користувацькі елементи, має бути оснащений ефективним функціоналом для пошуку необхідної інформації. На даний час мобільні телефони досягли такого розвитку, що спокійно можуть вирішувати масштабні задачі. Мобільний телефон – це пристрій який постійно знаходиться з користувачем. Тому мобільний застосунок буде хорошим термічним рішенням для допомоги ведення здорового способу життя.

Є дві найпопулярніші операційні системи для мобільних телефонів – це iOS та Android. ОС Android встановлена на більшості телефонів різних марок, таких як HTC, Samsung, Lenovo, LG, Prestigio та інші. ОС iOS використовується для продукції фірми Apple [1, 133-151].

Список функціональних вимог виглядатиме так:

- автоматизація розрахунку індивідуального розкладу дня;

- виведення інформації за формулою про відсоткове співвідношення вмісту води, жиру та м'язової тканини в організмі;
- створення відмітки про виконані завдання з розкладу дня;
- автоматичний розрахунок кількості калорій, що користувач вживає кожного дня;
- автоматичний розрахунок оптимальної кількості калорій для вживання;
- візуалізація контролю вживаних калорій, водного балансу та ваги та візуальне порівняння даного значення з бажаним;
- автоматичний розрахунок кількості калорій, що користувач витрачає кожного дня;
- відправка листа програмісту-консультанту з запитаннями.

Було виявлено такі не функціональні вимоги до програмного забезпечення що розробляється:

- застосунок повинен запускатися на операційній системі Android 4.0 або вище;
- швидка та надійна робота застосунку. Застосунок повинен відповідати нормам по швидкості функціонування програмних продуктів та бути стійким до збоїв в роботі системи;
- не перевантажений інтерфейс користувача. Будь-яка бажана дія зі сторони користувача повинна досягатися в межах трьох натискань кнопка миші.

Для проектування діаграми використання, спочатку потрібно визначити акторів (дійових осіб), а потім визначити дії, які кожен з них, може виконувати. Користувач. Це будь-яка людина, що встановила додаток на свій телефон. Користувачі мають повний доступ до усієї функціональності системи.

Вхідною інформацією для застосунку є особиста інформація користувача та інформація про продукти харчування. Вихідною

інформацією є сформований індивідуально розпорядок дня, графіки зміни ваги, вживання калорій та водного балансу в організмі людини.

Розробка програмного коду виконується мовою програмування Java, яка є об'єктно-орієнтованою мовою програмування, що дозволяє наглядно представити архітектуру застосування на програмному рівні за допомогою UML діаграм. За допомогою UML діаграм можна об'єктивно провести проектування програмного застосунку. Графічний інтерфейс користувача додатку буде створений за допомогою мови XML у програмному середовищі для розробки Android Studio [2]. Для того щоб забезпечити максимальну гнучкість та масштабованість реалізації, буде використовуватись layout-activity модель роботи з елементами користувацького інтерфейсу [3, 39-72].

Для взаємодії продукту з базою даних використовується мова SQL, це забезпечуватиме максимальну швидкість взаємодії та вибірки за певними параметрами. Особливістю SQLite є те, що воно не використовує парадигму клієнт-сервер, тобто рушій SQLite не є окремим процесом, з яким взаємодіє застосунок, а надає бібліотеку, з якою програма компілюється і рушій стає складовою частиною програми. Таким чином, як протокол обміну використовуються виклики функцій (API) бібліотеки SQLite. Такий підхід зменшує накладні витрати, час відгуку і спрощує програму. SQLite зберігає всю базу даних (включаючи визначення, таблиці, індекси і дані) в єдиному стандартному файлі на тому комп'ютері, на якому виконується застосунок. Простота реалізації досягається за рахунок того, що перед початком виконання транзакції весь файл, що зберігає базу даних, блокується. Кілька процесів або ниток можуть одночасно без жодних проблем читати дані з однієї бази. Особливості використання бази даних SQLite в Android зумовлений тим, що SQLite інтегрований в усі Android пристрої. Не потребується додаткового встановлення чи налаштувань бази даних. Необхідно тільки визначити процедури створення та оновлення БД.

Також дана база не потребує багато ресурсів (близько 250 кБ пам'яті)[4]. Також для реалізації програмного застосування потрібно використовувати Android SDK - (software development kit) це набір інструментів розробки, які використовуються для розробки додатків для Android платформи [5, 89-99].

Висновки Метою даної розробки було створити програмне забезпечення для покращення стану здоров'я користувача, використовуючи зручний автоматизований спосіб моніторингу життєвого циклу дня.

В даній статті розкрита актуальність даної теми, були розглянуті відомі програмні продукти та визначена необхідність створення даного програмного забезпечення. Розроблена структурна схема варіантів використання, бізнес-процесів першого рівня, структура БД, описані технології для успішної розробки.

Література:

1. Neil Smyth. *Android Studio Development Essentials* / Neil Smyth. // *Techotopia*, July 2014, см.133-151.
2. *Сайт Developers* [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://developer.android.com/index.html>
3. James Steele. *The Android Developer`s Cookbook* / James Steele // *Developer`s Library*, 2014, см.39-72.
4. *Сайт SQLite* [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.sqlite.org/>
5. Mark L. Murphy «*The Busy Coder's Guide to Android Development*» / Mark L// *CommonsWare*, см. 89-99.

References:

1. Neil Smyth. *Android Studio Development Essentials* / Neil Smyth. // *Techotopia*, July 2014, см.133-151.
2. *Site Developers* [Electronic resource] - Access mode: <http://developer.android.com/index.html>

3. James Steele. *The Android Developer`s Cookbook / James Steele// Developer`s Library*, 2014, см.39-72.
4. Site SQLite [Electronic resource]- Access mode: <https://www.sqlite.org/>
5. Mark L. Murphy «*The Busy Coder's Guide to Android Development*» / Mark L// *CommonsWare*, см. 89-99.

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДИЧНИХ НАУК

УДК 614.2-057.17-053.1:159.942:57

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

кандидат медичних наук, Вежновець Т. А.

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Україна, Київ

Досліджено вікові особливості емоційного інтелекту у керівників закладів охорони здоров'я. Встановлено, що у віці з 30 до 60 років у керівників відбувається достовірне збільшення рівня емоційного інтелекту, після 60 років – тенденція до його зниження; керівники у віці 60 років і старше можуть бути однаково успішними на тлі різних рівнів розвитку загального емоційного інтелекту за рахунок формування у них індивідуального стилю управлінської діяльності; в віці з 30 років до 60 років значення складових емоційного інтелекту «самотивації», «емпатії» та «розпізнавання емоцій» достовірно збільшується, що забезпечує достовірно найвищий рівень загального емоційного інтелекту у віковій групі 50-59 років; після 60 років спостерігається тенденція до зниження значень всіх складових загального емоційного інтелекту, особливо – «емпатія» (-25,2%).

Ключові слова: керівники, заклади охорони здоров'я, вік, емоційний інтелект, успішність

кандидат медицинских наук, Вержновец Т. А. Возрастные особенности эмоционального интеллекта у руководителей учреждений здравоохранения/ Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца, Украина, Киев

Изучены возрастные особенности эмоционального интеллекта у руководителей учреждений здравоохранения. Установлено, что в возрасте от 30 до 60 лет у руководителей происходит достоверное увеличение уровня эмоционального интеллекта, после 60 лет – тенденция к его снижению; руководители в возрасте 60 лет и старше могут быть одинаково успешными на фоне разных уровней общего эмоционального интеллекта за счет формирования у них индивидуального стиля управленческой деятельности; в период с 30 до 60 лет значение составляющих эмоционального интеллекта «самотивация», «эмпатия» и «распознавание эмоций» достоверно увеличивается, что обеспечивает достоверно наивысший уровень общего эмоционального интеллекта в возрастной группе 50-59 лет; после 60 лет наблюдается тенденция к снижению значений всех составляющих общего эмоционального интеллекта, особенно – «эмпатия» (-25,2%).

Ключевые слова: руководители, учреждения здравоохранения, возраст, эмоциональный интеллект, успешность.

PhDe of Medical Sciences, Vezhnovets T. A. The Age Characteristics of the Emotional Intelligence of Health Care Institutes' Managers / Bogomolets National Medical University, Ukraine, Kyiv.

The age characteristics of emotional intelligence of health care institutes' managers have been explored. It was found that in the age of 30 to 60 years the leaders has a significant increase in the level of emotional intelligence, after 60 years - a downward trend. Managers in age of 60 years or older may be equally successful on the background of different levels of general emotional intelligence because of forming their individual style of management activities. From 30 to 60

years the value of emotional intelligence components, such as "self-motivation", "empathy" and "the recognition of emotions", significantly increases. It provides the significantly highest level of general emotional intelligence in the age group of 50-59 years old managers. The tendency to lower of values of all the components of the general emotional intelligence, especially "empathy" (-25.2%), appears after 60 years.

Keywords: leaders, health care institutes, age, emotional intelligence, success.

Успішність професійної діяльності керівників закладів охорони здоров'я, як менеджерів, полягає у вмінні ефективно ухвалювати управлінські рішення.

Одним з чинників, що впливає на процес ухвалення управлінського рішення, є емоційний інтелект [1-3]. Він характеризує здатність людини тлумачити власні емоції та емоції оточуючих, з тим щоб використовувати отриману інформацію для реалізації власної мети. Складовими емоційного інтелекту є самосвідомість (адекватна самооцінка, впевненість у собі), саморегулювання (адекватне емоційне реагування в різних ситуаціях, самовладання, контроль негативних емоцій, здатність проявляти позитивні емоції), мотивація (новаторство, оптимізм, спонукання себе й інших до дій, ініціативність), емпатія (розуміння почуттів та емоцій інших людей, співчуття).

Емоційний інтелект залежить від багатьох чинників, серед яких особливе місце займає вік. З віком рівень емоційного інтелекту зростає та змінюються його функції, а саме: до 35 років актуалізується рефлексивно-корекційна та мотивуюча функції, а в групі 45-61 рік – регулятивна функція [4]. В літературі відсутні дані щодо особливостей зміни складових емоційного інтелекту зі збільшенням віку. Крім того, відсутні дослідження присвячені впливу вікових особливостей на стан емоційного інтелекту та його складових у керівників закладів охорони здоров'я.

В умовах реформування сфери охорони здоров'я є безумовно актуальним питання вивчення впливу вікових особливостей на рівень емоційного інтелекту у керівників закладів охорони здоров'я. Тим паче, що він безпосередньо обумовлює ефективність ухвалення ними управлінських рішень. Крім того, необхідно враховувати особливості вікового складу керівників закладів охорони здоров'я, серед яких працює 60 % керівників-чоловіків передпенсійного віку та 25 % – пенсійного віку, 52 % керівників-жінок передпенсійного віку та третина – пенсійного віку [5].

Мета дослідження полягала у визначенні впливу вікових особливостей на рівень розвитку емоційного інтелекту у керівників закладів охорони здоров'я (далі – ЗОЗ).

Матеріали та методи. Визначення вікових особливостей емоційного інтелекту та його складових проведено на контингенті з 72 керівників ЗОЗ віком від 31 року до 72 років, які були розподілені на 4 вікові групи, а саме: 1 група – від 30 до 39 років ($n=7$), 2 група – від 40 до 49 років ($n=25$), 3 група – від 50 до 59 років ($n=20$), 4 група – від 60 та старше ($n=20$).

Дослідження проведено за методикою Н. Холла [6], яка дозволяє визначити рівень парціального емоційного інтелекту за 5 складовими, а саме: емоційна обізнаність (ЕО), управління емоціями (УЕ), самомотивація (СМ), емпатія (ЕМ), розпізнавання емоцій (РЕ), а також рівень загального (інтегрального) емоційного інтелекту (ЗЕІ), який є сумою складових.

Рівень парціального емоційного інтелекту оцінювався при результаті від 14 і більше балів як високий, 8-13 балів – середній, 7 і менше балів – низький. Рівень загального емоційного інтелекту оцінювався наступним чином: 70 і більше балів – високий, 40-69 балів – середній, 39 і більше балів – низький.

Отримані результати оброблено методом варіаційної статистики, кореляційного аналізу з використанням Microsoft Excel. Вірогідність розходжень між групами оцінено за критерієм Стьюдента та Фішера.

Результати та їх обговорення. Результати проведеного дослідження свідчать, що представлені 4 вікові групи (30-39 років, 40-49 років, 50-59 років, 60 років і старше) керівників ЗОЗ достовірно відрізняються між собою за середнім значенням стажу на керівній роботі ($p_{1-2}, p_{3-4} < 0,001, p_{2-3} < 0,05$) (Табл.1).

Таблиця 1

Вікові особливості загального емоційного інтелекту та його складових у керівників ЗОЗ

№	Вікові групи	Стаж в роках	ЗЕІ в балах	Парціальний інтелект в балах				
				ЕО	УЕ	СМ	ЕМ	РЕ
1	30-39	2,5 ± 0,4 *	42,4 ± 4,4	11,7 ± 0,9	1,7 ± 1,1	8,2 ± 1,5 ****	10,1 ± 1,1	10,6 ± 1,1 *****
2	40-49	6,62 ± 0,9	49,2 ± 3,7	10,8 ± 0,9	4,5 ± 1,0	10,7 ± 0,9	11,4 ± 0,9	11,8 ± 0,8
3	50-59	13,3 ± 2,3	55,4 ± 3,5 **	11,6 ± 1,4	5,2 ± 1,4 ***	12,8 ± 0,8	13,5 ± 0,7 *****	13,6 ± 0,6
4	60 і >	22,9 ± 1,6	48,1 ± 4,4	10,6 ± 1,1	4,6 ± 1,4	12,2 ± 1,0	10,1 ± 1,1	11,2 ± 1,0

Примітка: * $t_{1-2} = -3,9, p < 0,001, t_{3-4} = -3,5, p < 0,001, t_{2-3} = -2,7, p < 0,05$; ** $t_{1-3} = 2,3, p < 0,05$; *** $t_{1-3} = -1,8, p > 0,05$; **** $t_{1-3} = -2,5, p < 0,05, t_{1-4} = -2,05, p < 0,05$; ***** $t_{1-3} = -2,5, p < 0,05, t_{3-4} = -2,5, p < 0,05$; ***** $t_{1-3} = -2,3, p < 0,05$

У досліджуваній виборці керівників ЗОЗ, що має нормальне розподілення значень, встановлений лінійний, сильної сили, позитивний кореляційний зв'язок між віком та стажем ($r = 0,74$). Зважаючи на це, при аналізі отриманих даних ми не враховували вплив стажу на рівень загального емоційного інтелекту.

У виборці середній вік керівників ЗОЗ становив $52,3 \pm 1,2$ роки та коливався від 31 року до 72 років. За віком вибірка мала нормальний розподіл, про що свідчить асиметрія ($A = -0,17, m_a = 0,28$) та ексцес ($E = -0,51, m_e = 0,57$).

Рівень загального емоційного інтелекту в різних вікових групах керівників ЗОЗ коливався від $42,4 \pm 4,4$ балів до $55,4 \pm 3,5$ балів. За рівнем загального емоційного інтелекту вибірка мала нормальний розподіл, про що свідчить асиметрія ($A = -0,1$, $m_a = 0,28$) та ексцес ($E = -0,8$, $m_e = 0,57$). За шкалою оцінки, що запропонована в методиці Н. Холла, вказані рівні визначаються як середні (Рис.1).

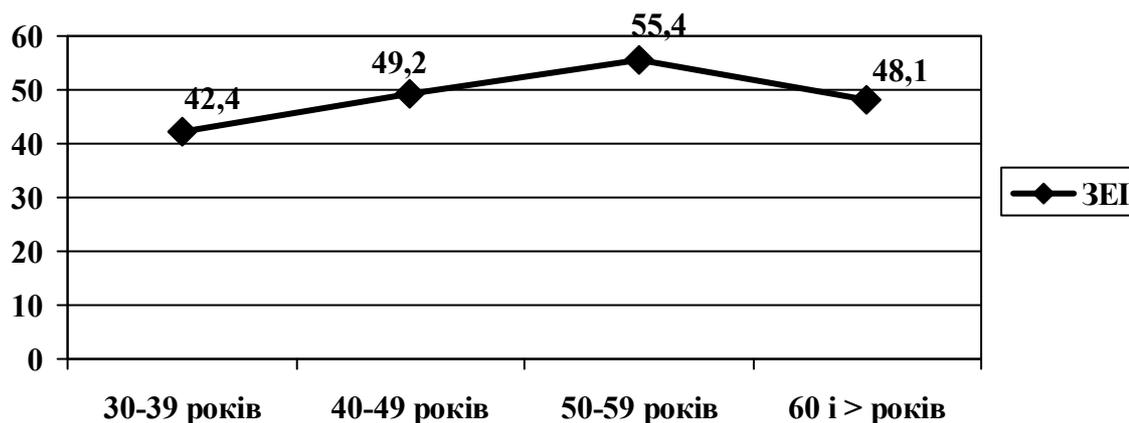

Рис.1. Рівень загального емоційного інтелекту (ЗЕІ) у керівників ЗОЗ в різних вікових групах (у балах)

Достовірно найвищий рівень загального емоційного інтелекту виявлено в 3-й віковій групі керівників ЗОЗ, найнижчий – 1-й віковій групі ($t_{1-3} = 2,3$, $p < 0,05$). Тобто у віці 30-60 років у керівників ЗОЗ відбувається достовірне збільшення рівня емоційного інтелекту, а після 60 років – тенденція до його зниження ($t_{3-4} = 1,3$, $p > 0,05$). Отримані дані дещо суперечать літературним, а саме: у менеджерів зростання загального емоційного інтелекту відбувається до 40 років, а після 40 років – його зниження [4]. Ймовірно, виявлена особливість зростання загального емоційного інтелекту у керівників ЗОЗ обумовлена тим, що в медичній галузі керівниками стають особи в більш старшому віці, ніж керівники в інших галузях. Зазначене може бути обумовлене більшим терміном навчання (від 8 до 9 років) та набуттям професійного досвіду спочатку як лікаря, а потім як керівника.

Проведений аналіз дисперсій середніх значень загального емоційного інтелекту за критерієм Фішера в різних вікових групах вказує на наявність достовірних відмінностей між 3-ю та 2-ю, між 3-ю та 4-ю групами ($p < 0,05$) (Табл. 2). Виявлений найвищий рівень коливань рівня загального емоційного інтелекту у 4-й віковій групі свідчить про наявність у ній певної кількості осіб як з високим значенням інтелекту, так і певної кількості осіб з низьким значенням. Ймовірно, зазначене обумовлено тим, що керівники ЗОЗ у віці 60 років і старше можуть бути однаково успішними на тлі різних рівнів розвитку загального емоційного інтелекту за рахунок формування у них індивідуального стилю управлінської діяльності.

Таблиця 2

Коефіцієнт Фішера дисперсій загального емоційного інтелекту між різними віковими групами

	1-2 група	1-3 група	1-4 група	2-3 група	3-4 група
F	2,5	1,77	2,75	0,9	0,69
F _{кр}	3,8	3,88	3,8	0,49	0,47
p	> 0,05	> 0,05	> 0,05	< 0,05	< 0,05

Аналіз складових загального емоційного інтелекту керівників ЗОЗ за віком свідчить, що показники рівня «емоційної обізнаності», «самомотивації», «емпатії», «розпізнавання емоцій» оцінюються як середні. В той же час, як в першій віковій групі парціальний інтелект за значенням показника «управління емоціями» оцінюється як низький (Рис.2).

Значення парціального інтелекту за показниками «самомотивації», «емпатії» та «розпізнавання емоцій» в період з 30 років до 60 років достовірно збільшується, що забезпечує достовірно найвищий загальний емоційний інтелект у віковій групі 50-59 років (Рис. 2). Після 60 років спостерігається тенденція до зниження значень всіх складових загального емоційного інтелекту.

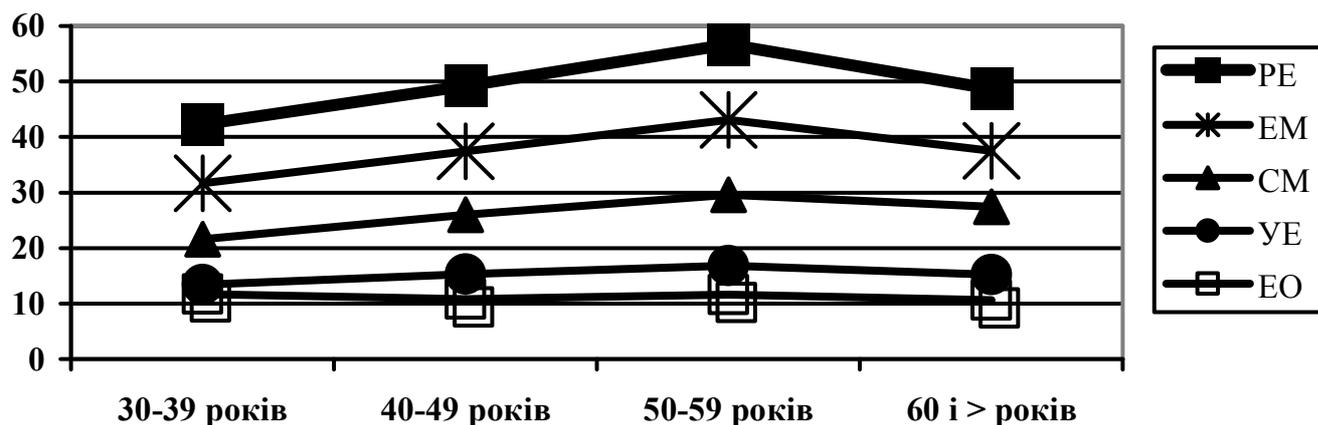

Рис.2. Складові емоційного інтелекту керівників ЗОЗ у різних вікових групах (в балах)

Саме після 60 років у керівників ЗОЗ встановлено достовірно найбільш виражене зниження значення «емпатії» (-25,2 %) у порівнянні з іншими складовими загального емоційного інтелекту (Табл. 3). Відбувається зниження здатності керівників до співчуття, до адекватного розуміння емоціональних станів оточуючих, що ймовірно негативно впливає на якість формування міжособистісних стосунків між ними та підлеглими.

Таблиця 3

Динаміка зниження значення складових загального емоційного інтелекту у групі керівників ЗОЗ у віці після 60 років

Вікові групи	Парціальний інтелект (в балах)				
	ЕО	УЕ	СМ	ЕМ	РЕ
50-59 років	11,6 ± 1,4	5,2 ± 1,4	12,8 ± 0,8	13,5 ± 0,7	13,6 ± 0,6
60 і старше	10,6 ± 1,1	4,6 ± 1,4	12,2 ± 1,0	10,1 ± 1,1	11,2 ± 1,0
Відсоток зниження	-8,6	-11,5	-4,6	-25,2	-17,6

Стосовно зниження інших складових загального емоційного інтелекту у керівників ЗОЗ після 60 років – ймовірно можна говорити лише про

наявність такої тенденції. Причому найбільший відсоток зниження встановлено за значенням парціального інтелекту «розпізнавання емоцій» (-17,6 %), потім – управління емоціями (-11,5 %) та «емоційна обізнаність» (-8,6 %). Найменше зниження загального емоційного інтелекту встановлено за рівнем значення «самотивації» (-4,6 %), що можливо обумовлює в цій віковій групі збереження зацікавленості до успішності у професійній діяльності.

Висновки. Вікові особливості загального емоційного інтелекту та його складових у керівників ЗОЗ полягають у наступному, а саме: з 30 до 60 років у керівників відбувається достовірне збільшення рівня емоційного інтелекту, а після 60 років – тенденція до його зниження; керівники у віці 60 років і старше можуть бути однаково успішними на тлі різних рівнів розвитку загального емоційного інтелекту за рахунок формування у них індивідуального стилю управлінської діяльності; в період з 30 років до 60 років значення складових емоційного інтелекту, таких як «самотивація», «емпатія» та «розпізнавання емоцій» достовірно збільшується, що забезпечує достовірно найвищий рівень загального емоційного інтелекту у віковій групі 50-59 років; після 60 років спостерігається тенденція до зниження значень усіх складових загального емоційного інтелекту, особливо «емпатії»; після 60 років найменше зниження значення парціального інтелекту «самотивація» забезпечує зацікавленість в успішності професійної діяльності.

Виявлені вікові особливості розвитку загального емоційного інтелекту у керівників ЗОЗ необхідно враховувати при створенні навчальних програм на циклах удосконалення за спеціальністю «Організація та управління охороною здоров'я» з метою підвищення успішності діяльності на керівних посадах. В подальшій роботі ми проведено дослідження впливу стажу на керівній роботі на рівень загального емоційного інтелекту та його складових у керівників ЗОЗ.

Література:

1. Егоров И. А. Влияние уровня эмоционального интеллекта руководителей организации на выполнение управленческих функций: автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. псих. наук: 19.00.05 / И. А. Егоров. – М., 2006. – 24 с.
2. Провоторова Н. В. Система професійної та управлінської мотивації державних службовців як представників соціономічних професій: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.05 / Н. В. Провоторова. – Луганськ, 2010. – 215.
3. Петровская А. С. Эмоциональный интеллект как детерминанта результативных параметров и процессуальных характеристик управленческой деятельности: автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. психол. наук: 19.00.03 / А. С. Петровская; Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль, 2007. – 25 с.
4. Чураков Р. Эмоциональный интеллект в менеджменте /u-journal, № 1 (7) (20.06.2005) http://www.u-journal.com/sections/management_psychology
5. Толстанов О. Кадрові ресурси закладів охорони здоров'я сфери управління МОЗ АР Крим, органів управління охороною здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій / О. Толстанов, М. Осійчук, Г. Пустовойтова, М. Голубчиков // Матеріали до підсумкової Колегії МОЗ України за 2012 рік. – Київ, 2013. – 164 с.
6. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты/ Д. Я. Райгородский // Уч. пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ – М», 2005. – 672 с.

References:

1. Ehorov Y. A. Vlyuanye urovnya emotsyonal'noho yntellekta rukovodyteley orhanyzatsyyu na vypolnenie upravlencheskykh funktsyy: avtoref. dys. na prysvoenye nauch. stepeny kand. psykh. nauk: 19.00.05 / Y. A. Ehorov. – M., 2006. – 24 s.

2. *Provotorova N. V. Systema profesiynoyi ta upravlins'koyi motyvatsiyi derzhavnykh sluzhbovtziv yak predstavnykiv sotsionomichnykh profesiy: dys. ... kandydata psykhol. nauk: 19.00.05 / N. V. Provotorova. – Luhans'k, 2010. – 215.*
3. *Petrovskaya A. S. Emotsyonal'ny yntellekt kak determynanta rezul'tatyvnykh parametrov y protsessual'nykh kharakterystyk upravlencheskoy deyatel'nosti: avtoref. dys. na prysvoenye nauch. stepeny kand. psykhol. nauk: 19.00.03 / A. S. Petrovskaya; Yaroslav. hos. un-t ym. P. H. Demydova. – Yaroslavl', 2007. – 25 s.*
4. *Churakov R. Emotsyonal'nyy yntellekt v menedzhmente /u-journal, № 1(7) (20.06.2005) http://www.u-journal.com/sections/management_psychology*
5. *Tolstanov O. Kadrovi resursy zakladiv okhorony zdorov`ya sfery upravlinnya MOZ AR Krym, orhaniv upravlinnya okhoronoyu zdorov`ya oblasnykh, Kyyivs'koyi ta Sevastopol's'koyi mis'kykh derzhavnykh administratsiy / O. Tolstanov, M. Osiychuk, H. Pustovoytova, M. Holubchikov // Materialy do pidsumkovoyi Kolehiyi MOZ Ukrayiny za 2012 rik.– Kyyiv, 2013.– 164 s.*
6. *Rayhorodskyy D.Ya. Praktycheskaya psikhodyahnostyka. Metodyky y testy/ D. Ya. Rayhorodskyy // Uch.posobyе. – Samara: Yzdatel'skyy dom «BAKhrAKh – M», 2005. – 672 s.*

УДК: 613

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ: ІСТОРІЯ, ДОСВІД, ПРАКТИКА**

Коцур Н. І.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Україна, Переяслав-Хмельницький

Обґрунтовано історичні аспекти формування здорового способу життя. Розкрито діяльність світової спільноти відносно пошуку шляхів поліпшення суспільного і індивідуального здоров'я. Показана ефективність і економічна доцільність збереження здоров'я шляхом формування

здорового способу життя. Проаналізовано досвід найбільш успішних європейських країн у вирішенні концептуальних засад здорового способу життя. Виділено етапи сучасної історії формування здорового способу життя. Встановлено, що до найбільш актуальних і пріоритетних напрямів розвитку та впровадження програм з формування здорового способу життя слід віднести підготовку фахівців, підтримку молодіжних проєктів, поширення та вдосконалення інформаційно-освітніх програм тощо.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, профілактика, охорона здоров'я, конференція, досвід, історичні етапи.

Доктор исторических наук, Коцур Н. И. Теоретико-методологические аспекты формирования здорового образа жизни: история, опыт, практика/ ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», Украина, Переяслав-Хмельницкий.

Обоснованно исторические аспекты формирования здорового образа жизни. Раскрыто деятельность мирового сообщества относительно поиска путей улучшения общественного и индивидуального здоровья. Показана эффективность и экономическая целесообразность сохранения здоровья путем формирования здорового образа жизни. Проанализировано опыт наиболее успешных европейских стран у решении концептуальных засад здорового образа жизни. Выделены этапы современной истории формирования здорового образа жизни. Установлено, что к наиболее актуальным и приоритетным направлениям развития и внедрения программ по формированию здорового образа жизни следует отнести подготовку специалистов, поддержку молодежных проєктов, распространение и совершенствование информационно-образовательных программ.

Ключевые слова: здоровье, здоровый образ жизни, профилактика, здравоохранение, конференция, опыт, исторические этапы.

Doctor of Historical Sciences, Kotsur N. I. Theoretical and methodological aspects of way of life: history, experience, practice / State Institution of higher education "Pereyaslav-Khmelnytsky Hrygory Skovoroda State Pedagogical University", Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky.

Soundly the historical aspects of forming of healthy way of life are illuminated in the article. Opened activity of world community opens up in relation to the search of ways of improvement of public and individual health. Efficiency and financial viability of maintenance of health are shown by forming of healthy way of life. Experience is analysed most successful European countries at decision of conceptual ambushes of healthy way of life. The stages of modern history of forming of healthy way of life are distinguished. It was found that the most urgent and priority directions of development and implementation of programs to promote healthy lifestyle should include training, support to youth projects, dissemination and improvement of information and educational programs.

Key words: health, healthy way of life, prophylaxis, health protection, conference, experience, historical stages.

Вступ. На початку третього тисячоліття здоров'я людини розглядається не лише як найбільша соціальна цінність, а й вирішальний чинник економічного розвитку, конкурентоспроможності і продуктивності праці, росту добробуту країни і рівня життя її громадян. Загальновідомо, що система охорони здоров'я не лише споживає ресурси, а й забезпечує їх відтворення, інвестуючи розвиток людського капіталу на планетарному рівні. Окрім того, в умовах нових цивілізаційних викликів, інтенсифікації, високої мобільності, соціально-політичної конфліктності, кліматичних змін, техногенних катаклізмів завдання збереження і зміцнення здоров'я людини

потребують першочергового розв'язання. Саме категорія здоров'я в сучасному суспільстві виступає «візитною карткою» соціально-економічної зрілості, культури і процвітання держави, а здоров'язберігальні технології посідають пріоритетне місце в навчально-виховних і соціальних ініціативах держави.

Світова спільнота вже давно зарахувала проблеми, пов'язані зі станом здоров'я людини до кола глобальних проблем людства, серед яких також фігурують загроза глобальної війни, екологічні катастрофи, демографічний спад, нестача ресурсів, наслідки науково-технічної революції техногенного й антропогенного походження тощо. Як відомо стан системи охорони здоров'я визначає лише 10 % усього комплексу впливів на здоров'я людини, а решта 90 % обумовлюється: станом екології (20 %), спадковістю (20 %) і найбільше — способом життя (50 %). Спосіб життя формується під впливом соціального оточення людини та залежить від рівня, якості та стилю її життя. Отже, людство почало розуміти, що на сьогодні неможливо подолати захворювання, якщо серйозно не займатися вирішенням проблеми формування здорового способу життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років з'явилося багато наукових праць учених і практикантів, які відображують загальні тенденції у розробленні методологічних, теоретичних і прикладних аспектів проблеми здорового способу життя. На нашу думку, на особливу увагу заслуговують дослідження В. І. Бобрицької [1], присвячене проблемі формування здорового способу життя у майбутніх учителів та авторського колективу – О. О. Яременко, О. В. Вакуленко, Ю. М. Галустян, Н. М. Комарова, Р. Я. Левін, присвячене теоретико-методологічним засадам формування здорового способу життя серед молоді, розробці і впровадженню проектів здорового способу життя в межах українсько-канадського проекту «Молодь за здоров'я» [2].

Метою нашого дослідження є аналіз напрацювань учених з досліджуваної проблеми, прагнення до об'єктивного вивчення зарубіжного

досвіду розв'язання питань формування здорового способу життя та виділення етапів сучасної історії формування здорового способу життя.

В процесі дослідження застосовувалися наступні *методи*: теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел.

Виклад основного матеріалу. Розроблення теоретичних і практичних аспектів проблеми формування здорового способу життя почало привертати особливу увагу дослідників у першій половині ХХ століття. При цьому велике значення надавалося забезпеченню комплексного підходу в наукових дослідженнях та здійсненні масових профілактично-оздоровчих заходів з метою забезпечення здорового, сильного молодого покоління. Питання формування здорового способу життя почали розглядатися з точки зору їх державної значущості. На думку фахівців Київського НДІ соціальної гігієни і управління охорони здоров'я В. Я. Когана і В. І. Величко, предметом наукового дослідження яких стала історія формування здорового способу життя в УРСР, вже у 20-ті рр. ХХ ст. почала створюватися наукова база для розв'язання цієї проблеми на загальнодержавному рівні [3, с. 121]. Водночас виникла об'єктивна потреба в розробленні теорії і практики формування здорового способу життя, популяризації наукових знань серед населення, що стимулювало державу до активного залучення відомих українських учених у цей процес.

Саме в першій половині ХХ століття в Україні було започатковано багато спеціальних науково-популярних журналів, друкуються статті вчених. Так, видатний український вчений-епідеміолог, інфекціоніст і громадський діяч Д. К. Заболотний у 1921 р. опублікував роботу «Вісті до селян про науку і народне здоров'я на Україні», в якій у доступній формі висвітлив значення здорового способу життя для збереження здоров'я людини.

Велику популярність серед населення з питань збереження здоров'я і профілактики захворювань завоювали друковані видання «Профілактична

медицина» (1922-1937 рр.), «Шлях до здоров'я» (двотижневий ілюстрований популярний журнал для робітників і селян, 1925-1929 рр.), «Шлях до здоров'я» (науково-популярний журнал, 1925-1941 рр.) і додаток до нього «За тверезість» (1929), «Здоров'я і освіта» (1921-1922 рр.), «Питання профілактики» (1925 р.). Активізувала свою діяльність спілка Червоного Хреста УРСР, що видала шість номерів свого журналу в довоєнний період [4]. У цих виданнях на популярному рівні публікувалися цікаві наукові напрацювання вітчизняних учених з проблеми формування здорового способу життя та запобігання хвороб.

На початку 30-х рр. ХХ ст. був створений Всеукраїнський інститут соціалістичної охорони здоров'я (ВІСОЗ), основне завдання якого полягало у здійсненні комплексних соціально-гігієнічних досліджень і впровадження їх у практику оздоровлення українського народу. Інститут тісно взаємодіяв із відділами соціальної гігієни і патології галузевих науково-дослідних інститутів і у своїй роботі надавав велике значення первинній профілактиці захворювань людини [5]. Слід відзначити, що саме у здійсненні комплексу заходів первинної профілактики й просвіти у 20-30-ті рр. ХХ століття в Україні вбачався шлях до розв'язання проблеми формування здорового способу життя.

У цей період в Україні з'являється ряд нових періодичних видань, які висвітлюють різні аспекти формування здорового способу життя: «За здорове харчування» (1930 - 1931 рр.), «Здорова зміна» (1931 - 1933 рр.), «За соціалістичну охорону здоров'я» (1933 р.), додаток до науково-популярного журналу «Шлях до здоров'я» під назвою «За оздоровлення праці і побуту» (1929 - 1932 рр.). Ці видання відіграли важливу роль у поліпшенні санітарної культури населення, утвердженні гігієнічних принципів профілактики таких інфекційних хвороб, як туберкульоз, чума, холера, віспа, тиф тощо, сприяли зростанню інтересу людей до спорту й норм раціонального харчування.

Таким чином, проблема охорони здоров'я й формування здорового способу життя радянської людини набула загальнодержавного статусу. Основна ідея збереження здоров'я шляхом формування здорового способу життя, яка була покладена в основу роботи Всеукраїнського інституту соціалістичної охорони здоров'я, добре узгоджувалася із завданням радянської держави періоду середини 30-х рр. ХХ ст. - створення нової людини: витривалої, здорової тілом і духом, загартованої, захопленої спортом. Соціальний запит на здоровий спосіб життя набув апогею саме в цей період.

У другій половині 30-х рр. ХХ ст. почала активно виявлятися тенденція до централізації, що призвела до зосередження пріоритетних наукових центрів у Москві й закриття багатьох дослідницьких центрів у столицях республік, у тому числі й в Україні Всеукраїнського інституту соціалістичної охорони здоров'я та Всеукраїнської антиалкогольної спілки. Як наслідок, відсутність в Україні впродовж практично п'яти десятиліть єдиного координаційного центру, який би послідовно проводив ідею збереження і зміцнення соціального та індивідуального здоров'я шляхом первинної профілактики призвела до того, що тривалий час проблема формування здорового способу життя не була об'єктом цілеспрямованих науково-прикладних досліджень. І лише в 50-ті рр. ХХ століття розв'язання проблем формування здорового способу життя у масовій медичній практиці традиційно здійснювалося в рамках профілактичного підходу, в основі якого лежала оборонна стратегія збереження і зміцнення здоров'я. Низька ефективність заходів щодо формування здорового способу життя з позицій профілактики спонукала вчених до пошуку нових підходів у розв'язанні цієї проблеми.

Отже, друга половина ХХ ст. відзначилася пошуком нових підходів до збереження і зміцнення здоров'я людей, який супроводжувався

переглядом усталених стереотипів щодо профілактики хвороб як єдино можливого виходу із становища.

Прогресивні вчені-медики наприкінці 60-х рр. ХХ ст. здійснили спробу сформулювати положення про механізми здоров'я і способи впливу на них. Пріоритет у створенні нового наукового напрямку, який отримав назву "санологія" (з лат. sano - здоров'я, грецьк. logos - наука) належав ученим-медикам С. Ф. Олійнику [6] та С. М. Павленку [7]. Водночас санологія не була сприйнята медичною громадськістю і забута на два десятиліття до моменту обґрунтування її методологічної бази Ю. П. Лісіциним (1987 р.). Цей історичний період відзначився загостренням зовнішньополітичного становища, зростанням непорозуміння між супердержавами, що, без сумніву вплинуло на спосіб життя людей, їх систему світосприйняття. Спосіб життя людей, які належали до різних економічних світів, їх життєві цінності, ставлення до здоров'я стали предметом гострих дискусій не тільки у політиці, але й у сфері охорони здоров'я. Так, у науці виникла основа для дослідження проблем здоров'я і здорового способу життя на основі накопиченого у філософській літературі матеріалу про спосіб життя. Дослідження філософських аспектів способу життя, визначення суб'єкта способу життя, його організаційної структури заклали основу для характеристики соціального життя суспільства у його особистісному вимірі так, як воно сприймається на рівні індивідів, окремих представників різних класів та соціальних груп.

Філософський аспект здорового способу життя найбільш повно розкривався у роботах І. І. Брехмана [4], І. М. Смирнова [8], Є. І. Чазова, Г. І. Царгородцева [9] та інших. Узагальнюючи позицію дослідників цієї проблеми, С. І. Горчак стверджує: «більшість з них сходяться на думці, що зміст і сутність здорового способу життя можна науково розкрити тільки у співвідношенні з такими основоположними категоріями історичного

матеріалізму, як «спосіб виробництва», «спосіб життя», «культура» [10, с 22].

Наприкінці 70-х - початку 80-х рр. ХХ ст. концептуальні засади формування здорового способу життя розроблялися вітчизняними вченими у зіставленні з дослідженнями зарубіжних теоретиків і практиків. Зокрема, Ю. П. Лісцін відзначав: «Зі способом життя пов'язують і такі поняття, як «устрій життя», «рівень життя», «якість життя», «стиль життя»; буржуазні ідеологи намагаються навіть замінити схожими поняттями, зокрема «якістю життя», марксистське розуміння способу життя. Проблема здорового способу життя, досліджувалася саме на тлі політичних баталій. Це в свою чергу відбилося у більшості досліджень 80-х рр. ХХ ст. і на розробленні такої категорії, як «здоровий спосіб життя». Якщо ще на початку 80-х рр. ХХ століття в науковій літературі поняття «здоровий спосіб життя» визначалося як «типові й суттєві для цієї суспільно-економічної формації форми життєдіяльності людини, що зміцнюють адаптивні можливості організму людини, сприяють повноцінному виконанню нею соціальних функцій і досягненню активного довголіття», то згодом у поглядах на цю проблему з'являлося цілком очевидне політичне забарвлення. Так, у формулюванні досліджуваного поняття почав звучати інший контекст: «Здоровий спосіб життя - це діяльність яка спрямована на збереження й поліпшення здоров'я як умову и передумову здійснення і розвитку інших сторін соціалістичного способу життя» (Ю. П. Лісцін, 1982) [11, с 35].

Провідним фактором формування здорового способу життя була визнана медична активність. Водночас була ухвалена комплексна програма профілактики захворювань, у якій центральне місце належало питанням формування здорового способу життя радянського народу, що розглядалися як «основа первинної профілактики». Проте, на жаль, участь навчальних закладів у формуванні здорового способу життя молодого покоління обмежувалася лише вихованням навичок гігієнічної поведінки та

профілактикою шкідливих звичок: вживання алкоголю й наркотичних речовин, тютюнокуріння. Ця обмеженість мала логічне відображення й у педагогічних тлумаченнях поняття «формування здорового способу життя». Зокрема, академік Б. Т. Лихачов у «Психолого-педагогічному словнику для вчителів і керівників загальноосвітніх закладів» подає його як «антиотруююче виховання» і «процес формування у дітей свідомості небезпеки наркотичного, токсичного, алкогольно-нікотинного отруєння організму і психіки, розвитку морально-естетичної гидливості і протидії пиятиці, тютюнокурінню, наркотикам» [12, с 162].

У другій половині 80-х років ХХ століття відбулося значне зростання інтересу до зарубіжного досвіду розв'язання питань формування здорового способу життя. Причому ця зацікавленість характеризувалася прагненням до об'єктивного вивчення цього досвіду, спробами через неупереджене, незаполітизоване ставлення віднайти те позитивне, що може бути використане у вітчизняній теорії і практиці формування здорового способу життя.

У чому ж полягала специфіка підходів до розв'язання проблеми формування здорового способу життя зарубіжних країн і який позитив вона може продемонструвати для України? Відповіді на ці запитання дають декілька історичних дат, що стали знаковими у визначенні цілей і програмної діяльності країн, які очолили список найбільш успішних у формуванні сприятливої для збереження здоров'я громадян державної політики.

Слід підкреслити, що особливий поштовх дослідженням на користь громадського здоров'я у найбільш економічно розвинених країнах дав документ, опублікований у Канаді 1974 р., відомий у світі як «Звіт Лалонда». Цей звіт аргументовано довів, що традиційна система охорони здоров'я, зокрема, і медицина взагалі відіграють не головну роль в комплексі чинників, які визначають здоров'я людини. Вперше була

окреслена перспектива поліпшення громадського здоров'я, пов'язана з формуванням здорового способу життя населення, яка виявляється набагато ефективнішою й економічно доцільнішою з погляду державної політики, ніж безкінечні витрати на лікування наслідків нездорового способу життя, які щорічно потребують збільшення, але не забезпечують бажаного результату. Цю діяльність було названо англійською "хелс промоушен" (health promotion), а українські фахівці користуються адекватним визначенням «формування здорового способу життя» (ФЗСЖ).

У наш час ФЗСЖ виступає як система практичних заходів і теоретична дисципліна з усіма відповідними компонентами - методологією, методикою, системою оцінки, описом кращих здобутків, що довели свою ефективність.

Таким чином, «Звіт Лалонда» (1974 р.) – початок першого етапу сучасної історії формування здорового способу життя.

Значний внесок у розроблення всесвітньо визнаної концепції здоров'я і його зміцнення мало Європейське регіональне бюро (ЄРБ) ВООЗ. В 1979 році ЄРБ спільно з Міжнародною епідеміологічною асоціацією опублікувало дослідження під назвою «Вимірювання рівнів здоров'я», а вже в 1980 році з ініціативи ЄРБ був здійснений аналіз підходів до тлумачення поняття «зміцнення здоров'я». На основі результатів цих досліджень робоча група ЄРБ у 1981 році запропонувала рекомендації щодо розроблення програми санітарної просвіти і способу життя [13, с 66].

У вересні 1981 р. Європейська рада, яка об'єднувала більш ніж 20 західноєвропейських країн, провела у Мадриді конференцію міністрів охорони здоров'я на тему «Європейський підхід до охорони здоров'я». У виступах учасників конференції зверталася увага на виняткове значення здорового способу життя у збереженні здоров'я і підкреслювалася роль індивіда у його зміцненні [13, с 66].

У листопаді 1983 року з ініціативи ЄРБ ВООЗ була скликана нарада «Наукові підходи до здоров'я і охорони здоров'я» (м. Ульм, Швеція), на якій

було розглянуто концепцію здоров'я і висунуто пропозицію про створення робочої групи з розгляду концепцій і принципів зміцнення здоров'я (липень, 1984 р.). З 1984 року розроблення концепції здоров'я і дослідження в цій галузі продовжуються у Європейському регіоні ВООЗ у рамках програми зміцнення здоров'я. Значний внесок у її реалізацію мали нарада Міжнародної дослідницької групи з проблем зміцнення здоров'я (Копенгаген, 1985 р.), робочі наради з практичних аспектів упровадження програм зміцнення здоров'я (Кардифф, 1985 р.) та із зміцнення здоров'я працюючого населення (Кельн, 1985 р.). До розв'язання питань збереження здоров'я були залучені фахівці Інституту соціальної і профілактичної медицини (Швейцарія, Берн) і Науково-дослідницького відділу з проблем впливу стереотипів поведінки на здоров'я (Великобританія, Единбург).

Важливою віхою у визначенні стратегічних орієнтирів у розв'язанні проблеми формування здорового способу життя було проведення під егідою ВООЗ двох представницьких міжнародних конференцій. Одна із них відбулася в Оттаві (Канада) у листопаді 1986 року за участю делегатів із 35 країн (в тому числі і СРСР) і ввійшла в історію як I міжнародна конференція з пропаганди здорового способу життя. Загалом з 1986 по 2000 роки під егідою ВООЗ відбулося п'ять міжнародних форумів (Австралія, 1988 р.; Швейцарія, 1989 р.; Швеція, 1991 р.; Індонезія, 1997 р.; Мексика, 2000 р.), кожен із яких присвячувався розв'язанню тих чи інших аспектів проблеми формування здорового способу життя. Аналіз матеріалів цих конференцій дає змогу виявити визначені ними основні пріоритети у підходах до формування здорового способу життя.

Прийняті Оттавською хартією основні тези і положення щодо покращення здоров'я населення шляхом формування здорового способу життя були реалізовані в незалежній Україні наприкінці 90-х рр. XX ст. Хартія визначила п'ять основних напрямків для ФЗСЖ: сприяння запровадженню «здорової» політики; створення сприятливих природних і

соціальних середовищ; розвиток активності громад і організацій; розвиток персональних навичок здорового способу життя; переорієнтація пріоритетів системи охорони здоров'я від лікування на профілактику. Водночас Хартія визначила вісім передумов здоров'я, які мають бути забезпечені в суспільстві для того, щоб кожна людина була в змозі якнайповніше реалізувати свій потенціал здоров'я: мир, дах над головою, соціальна справедливість, освіта, харчування, дохід, стабільна екосистема, сталі ресурси

Таким чином, Оттавська хартія – подія, що започаткувала другий етап сучасної історії формування здорового способу життя. З ідеології Оттавської хартії випливає, що одним з ключових понять діяльності щодо поліпшення здоров'я людей стає поняття здорового способу життя.

В українській валеологічній науці для пояснення цього поняття часто користуються так званою формулою здоров'я (формула ФЗСВП): ЗСЖ - це всі дії людини, які безпосередньо спрямовані або опосередковано стосуються формування, збереження, зміцнення, споживання, відновлення і передачі здоров'я. Складові ЗСЖ включають різноманітні елементи, що стосуються всіх сфер здоров'я - фізичної, психічної, соціальної і духовної.

З часу Оттавської конференції діяльність щодо ФЗСЖ набула у світі ще більшої активності, і в практику роботи ВООЗ увійшла традиція періодичного підведення підсумків та обміну досвідом з цієї тематики. Так, 5-9 квітня 1988 р. в Аделаїді (Австралія) відбулася II Міжнародна конференція з ФЗСЖ, яка найбільше приділила уваги першому з п'яти напрямів ФЗСЖ, визначених Оттавською хартією - розбудові політики здоров'я. Підсумковий документ цієї конференції, відомий як Аделаїдські рекомендації, визначив зміст здорової політики.

Наступна міжнародна конференція другого етапу історії ФЗСЖ відбулася 9-15 червня 1991 р. у Швеції (м. Сундсваль). Сундсвальська заява наголосила на тому, що здоров'я людей і середовище існування

взаємозалежні й нероздільні, що поняття "навколишнє середовище" включає фізичний і соціальний аспекти, і діяльність із створення середовища сприятливим має багато вимірів: екологічний, соціальний, духовний, політичний, економічний тощо, притому всі ці виміри взаємопов'язані і динамічно взаємодіють.

У 1997 р. відбулася подія, яка започаткувала сучасний, третій етап історії ФЗСЖ. Нею стала IV Міжнародна конференція з ФЗСЖ, скликана в Джакарті (Індонезія). Підсумковим документом цієї конференції стала Джакартська декларація "За пропаганду здорового способу життя у 21 столітті". У ній підсумовано 20-річний досвід реалізації Глобальної стратегії "Здоров'я для всіх"; оцінено ефективність ФЗСЖ як засобу поліпшення громадського здоров'я; ідентифіковано нові напрями і стратегії ФЗСЖ, котрі мають стати відгуками на нові проблеми здоров'я, що сягають у XXI ст.; уперше розглянуто можливість залучення приватного сектора до ФЗСЖ.

Вагомою подією третього етапу історії ФЗСЖ стало прийняття Всесвітньої декларації з охорони здоров'я. Ця концепція була детально розроблена і викладена у документі «Здоров'я-21: Основи політики досягнення здоров'я для всіх в Європейському регіоні ВООЗ», прийнятому на 51-й сесії ВООЗ у травні 1998 р. Політика «Здоров'я-21» переслідувала основну мету - досягнення всіма людьми якомога повнішої реалізації індивідуального потенціалу здоров'я. Для її реалізації розроблено двадцять одне завдання, які віддзеркалюють потреби Європейського регіону і їх розв'язання у XXI столітті.

Отже, на третьому історичному етапі ФЗСЖ, започаткованому Джакартською конференцією 1997 р., було проаналізовано досвід попереднього двадцятиліття, визначено наявні здобутки й прорахунки, ідентифіковано нові виклики часу, які зумовлюють особливості діяльності щодо покращання здоров'я населення світу, спрямованої у XXI столітті.

Висновки. Аналіз літератури і джерел показав, що сутність та розкриття наукового змісту поняття «формування здорового способу життя» було здійснено в ХХ столітті. Питання формування здорового способу життя почало розглядатися з точки зору їх державної значущості в першій половині ХХ століття.

У другій половині ХХ століття проблема здорового способу життя досліджувалася з політичної точки зору. Пріоритет у розробленні теоретичних і прикладних аспектів проблеми формування здорового способу життя був визнаний за системою охорони здоров'я. Джерельна база дослідження поповнилася низкою робіт учених-медиків з питання вивчення соціалістичного способу життя. Важливою подією у визначенні стратегічних орієнтирів у розв'язання проблеми формування здорового способу життя було проведення під егідою ВООЗ двох міжнародних конференцій: Оттавської (Канада) у 1986 році та Джакартської (Індонезія) у 1997 році. Україна перейняла досвід зарубіжних країн і активно залучилася до реалізації проекту «Молодь за здоров'я. Україна-Канада», який стартував 1998 року.

До найбільш актуальних і пріоритетних напрямів розвитку та впровадження програм з формування здорового способу життя слід віднести підготовку фахівців, підтримку молодіжних проектів, поширення та вдосконалення інформаційно-освітніх програм тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі наукових проектів, програм з питань формування здорового способу життя, їх ефективності та удосконаленні з урахуванням способу життя людей в умовах цивілізаційного ХХІ століття.

Література:

1. Бобрицька В. І. Формування здорового способу життя у майбутніх учителів: монографія / Валентина Іванівна Бобрицька. – Полтава: ТОВ Поліграфічний центр «Скайтек», 2006. – 432 с.
2. Яременко О. О. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства. Частина 1 / О. О. Яременко, О. В. Вакулєнко, Ю. М. Галустян, Н. М. Комарова, Р. Я. Левін. - Київ, 2004. – 164 с.
3. Кича Д. И. История социально-гигиенических исследований студентов / Д. И. Кича, М. И. Паначина // Советское здравоохранение. – 1987. - №7. – С.63-66.
4. Брехман И. И. Философско-методические аспекты проблемы здоровья человека / И. И. Брехман // Вопросы философии. – 1982. - №2. – С.43-53.
5. Горчак С. И. К вопросу о дифиниции здорового образа жизни / Здоровый образ жизни: социально-философские и медико-биологические проблемы / Ред. Н. С. Илларионов. - Кишинев: Штиница, 1991. – 184 с.
6. Олейник С. Ф. О санологии / С. Ф. Олейник // Вопросы санологии. – Вып.1. - Львов. – 1967. – С.3-8.
7. Павленко С. М. Проблемы саногенеза в лечебной и профилактической медицине / С. М. Павленко // Вопросы саногенеза. - Вып.2. –Львов. -1968. – С. 2-7.
8. Олейник С. Ф. О санологии / С. Ф. Олейник // Вопросы санологии. – Вып.1. - Львов. – 1967. – С.3-8.
9. Чазов Е. И. Методологические и социальные вопросы кардиологии / Е. И. Чазов, Г. И. Царегородцев // Вопросы философии. – 1982. - №5. – С.52-64.
10. Горчак С. И. К вопросу о дифиниции здорового образа жизни / С. И. Горчак // Здоровый образ жизни: социально-философские и медико-биологические проблемы / Ред. Н. С. Илларионов. – Кишинев: Штиница, 1991. – 184 с.

11. Лисицин Ю. П. *Образ жизни и здоровье человека* / Ю. П. Лисицын. – 1982. – 40 с.

12. Савельев М. Н. *О развитии здоровья и его укреплении в программной деятельности ВОЗ* / М. Н. Савельев, Е. П. Жилева // *Советское здравоохранение*. – 1990. - №7. – С.65-69.

13. Смирнов И. Н. *Здоровье человека как философская проблема* // *Вопросы философии*. – 1985. - №7. – С.81-93.

References:

1. Bobrycja V. I. *Formuvannja zdorovogho sposobu zhyttja u majbutnikh uchyteliv: monohrafija* / Valentyna Ivanivna Bobrycja. – Poltava: TOV Polighrafichnyj centr «Skajtek», 2006. – 432 s.

2. Jaremenko O. O. *Formuvannja zdorovogho sposobu zhyttja molodi: strateghija rozvytku ukrajinsjkogho suspiljstva. Chastyna 1* / O. O. Jaremenko, O. V. Vakulenko, Ju. M. Ghalustjan, N. M. Komarova, R. Ja. Levin. - Kyjiv, 2004. – 164 s.

3. Kycha D. Y. *Ystoryja sotsyaljno-ghyghyenycheskykh yssledovanyj studentov* / D. Y. Kycha, M. Y. Panachyna // *Sovetskoe zdravookhranjenje*. – 1987. - N7. – S.63-66.

4. Brekhman Y. Y. *Fylosofsko-metologhycheskye aspekty problemy zdorovjja cheloveka* / Y. Y. Brekhman // *Voprosy fylosofyy*. – 1982. – N 2. – S.43-53.

5. Ghorchak S. Y. *K voprosu o dyfynycy zdorovogho obraza zhyzny* / S. Y. Ghorchak // *Zdorovj obraz zhyzny: sotsyaljno-fylosofskye y medyko-byologhycheskye problemy* / Red. N. S. Yllaryonov. - Kyshynev: Shtynycy, 1991. – 184 s.

6. Olejnyk S. F. *O sanologhyy* / S. F. Olejnyk // *Voprosy sanologhyy*. – Vyp.1.- Ljvov. – 1967. – S.3-8.

7. Pavlenko S. M. *Problemy sanogheneza v lechebnoj y profylaktycheskoj medycyne* / S. M. Pavlenko // *Voprosy sanogheneza*. - Vyp.2. -Ljvov. -1968. - S. 2-7.
8. Olejnyk S. F. *O sanologhyy* / S. F. Olejnyk // *Voprosy sanologhyy*. - Vyp.1. - Ljvov. - 1967. - S.3-8.
9. Chazov E. Y. *Metodologhycheskye y socyaljnye voprosy kardyologhyy* / E. Y. Chazov, Gh. Y. Careghorodcev // *Voprosy fylosofyy*. - 1982. - № 5. - S.52-64.
10. Ghorchak S. Y. *K voprosu o dyfynycy zdorovogho obraza zhyzny* / *Zdorovj obraz zhyzny: socyaljno-fylosofskye y medyko-byologhycheskye problemy* / Red. N. S. Yllaryonov. - Kyshynev: Shtynyca, 1991. - 184 s.
11. Lysycyn Ju.P. *Obraz zhyzny y zdorovj'e cheloveka* /Ju. P. Lysycyn. - 1982. - 40 s.
12. Savelj'ev M. N. *O razvytyy zdorovjja y eghe ukreplenyy v programmnoj dejateljnosty VOZ* / M. N. Savelj'ev, E. P. Zhyljaeva // *Sovetskoe zdravookhraneny*. - 1990. - N 7. - S.65-69.
13. Smyrnov Y. N. *Zdorovj'e cheloveka kak fylosofskaja problema* // *Voprosy fylosofyy*. - 1985. - N 7. - S.81-93.

РОЗДІЛ III. ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

УДК 378.147:358.4

РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

кандидат педагогічних наук, доцент, Марченко О. Г.

Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна,
Харків

Запропоновано шляхи реалізації технології формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах (особистісно-орієнтувального, організаційно-діяльнісного, перспективно-пошукового етапів). Визначено цільові орієнтири, прогнозовані результати, зміст, форми, методи організації освітньо-професійної діяльності з формування освітнього середовища. Так, внаслідок реалізації особистісно-орієнтованого етапу технології передбачається розробка програми стратегічного розвитку освітнього середовища. На організаційно-діяльнісному етапі технології розроблено науково-методичне забезпечення нежорсткого управління процесом формування освітнього середовища. Перспективно-пошуковий етап технології передбачає інтеграцію змісту, форм, методів професійної підготовки до єдиного освітнього середовища ВВНЗ, сприятливого для професійного та особистісного розвитку майбутнього військового фахівця.

Ключові слова: освітнє середовище, вищий військовий навчальний заклад, формування, технологія, етап.

кандидат педагогических наук, доцент, Марченко О. Г. Реализация технологии формирования образовательной среды высших военных учебных заведений/ Харьковский университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина, Харьков

Предложены пути реализации технологии формирования образовательной среды в высших военных учебных заведениях (личностно-ориентированного, организационно-деятельностного, перспективно-поискового этапов). Определены целевые ориентиры, прогнозируемые результаты, содержание, формы, методы организации образовательной профессиональной деятельности по формированию образовательной среды. Так, в результате реализации личностно-ориентированного этапа технологии предусматривается разработка программы стратегического развития образовательной среды. На организационно-деятельностном этапе технологии разработано научно-методическое обеспечение нежесткого управления процессом формирования образовательной среды. Перспективно-поисковый этап технологии предусматривает интеграцию содержания, форм, методов профессиональной подготовки в единую образовательную среду ВВУЗ, благоприятного для профессионального и личностного развития будущего военного специалиста.

Ключевые слова: образовательная среда, высшее военное учебное заведение, формирование, технология, этап

PhD, assistant of professor, Marchenko O. G. Implementation of the technology of the learning environment's in higher military educational institutions forming/ Kharkiv Air Force University, Ukraine, Kharkiv

The ways of implementation of the technology of the forming of the educational environment in higher military educational institutions (personality-centered, organizational-activity, perspective-exploration stages). Defined tasks, projected results, content, forms, methods of organizing education and professional activity on the formation of educational environment. So, as a result of a personality-centered technology provides for the development phase of the program of strategic development of the educational environment. On the organizational-activity stage technology developed scientific and methodological support of the process of forming a non-rigid management of the educational

environment. Promising phase retrieval technology provides for the integration of content, forms and methods of training in the single educational environment in higher military educational institutions conducive to professional and personal development of the future military specialist.

Keywords: educational environment, higher military educational institutions, forming, technology, stage.

Вступ. Підготувати компетентних військових фахівців, здатних до ефективних професійних дій у динамічних, екстремальних, непередбачуваних умовах, спроможні тільки вищі військові навчальні заклади, які опікуються розв'язанням проблеми формування освітнього середовища, сприятливого для всебічного розвитку особистості курсанта (студента, слухача), задоволення всіх потреб суб'єктів освітнього середовища.

Ураховуючи діяльнісний, поетапний характер процесу формування освітнього середовища у ВВНЗ ми пропонуємо подати його у вигляді педагогічної технології. У визначенні та обґрунтуванні технології формування освітнього середовища у ВВНЗ ми спиралися на існуючі технології розвивального та особистісно зорієнтованого навчання (Г. Альтшуллер, В. Давидов, Т. Ельконін, Л. Занков, Г. Селевко), проблемного навчання (Д. Вількеєв, А. Матюшкін, М. Махмутов), програмованого навчання (В. Оконь), опорних сигналів (В. Шаталов), оптимізації навчального процесу (Ю. Бабанський), технічних засобів навчання. Ураховано також теорію та практику професійної підготовки військових фахівців в аспекті створення умов активізації людського фактору (М. Литвинчук, Р. Макаров, Р. Невзоров) [1; 2].

Під технологією формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах будемо розуміти систему педагогічних заходів із забезпечення та оптимізації об'єктивних (просторових,

архітектурних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних) і суб'єктивних (соціально-психологічних, особистісних) умов військово-професійної підготовки майбутніх військових фахівців. Зазначена технологія визначена нами як послідовність особистісно-орієнтованого, організаційно-діяльнісного, перспективно-пошукового етапів.

Мета статті полягає у дослідженні шляхів реалізації етапів технології формування освітнього середовища, зокрема у вищих військових навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу статті. Особистісно-орієнтувальний етап технології формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) забезпечує психолого-педагогічну та дидактико-методичну підготовку педагогічного колективу до формування освітнього середовища у ВВНЗ.

На першому етапі технології формування освітнього середовища у ВВНЗ послідовно реалізуються завдання щодо первісної діагностики стану сформованості освітнього середовища, аналіз її результатів, прогнозування (педагогічне цілепокладання), моделювання освітньої діяльності щодо формування освітнього середовища. Результатом освітньої діяльності на зазначеному етапі є план або програма, що узгоджується із загальною концепцією розвитку ВВНЗ.

Зазначена програма регламентує процес формування освітнього середовища у ВВНЗ містить:

- 1) визначення освітніх парадигм як науково-методологічної основи формування освітнього середовища у ВВНЗ;
- 2) обґрунтування соціальної місії та завдань ВВНЗ;
- 3) уточнення змісту та відбір методів і форм організації навчально-виховного процесу;
- 4) основні напрями діяльності з удосконалення структури ВВНЗ;
- 5) організація науково-методичної та дослідно-пошукової роботи;

б) специфіка управління та кадрове, фінансове, матеріально-технічне забезпечення процесу формування освітнього середовища у ВВНЗ.

Провідною на цьому етапі є позиція керівництва ВВНЗ, його організаційно-управлінських структур, науково-педагогічного складу, що стимулює викладачів, офіцерів курсової ланки, курсантів (студентів, слухачів) до пошуку та актуалізації способів удосконалення освітнього середовища у ВВНЗ.

Відзначимо, що в умовах ВВНЗ в силу бюджетного характеру його фінансування майже відсутні методи економічного стимулювання педагогів, офіцерів, вихователів, курсантів. Тому особливої актуальності набувають організаційно-командні, адміністративні методи спонукання до фахово-освітньої діяльності, зорієнтованої на створення умов для розвитку особистості майбутнього військового фахівця. Визначальними постають накази, розпорядження, вказівки, методичні рекомендації керівництва, що регламентують діяльність суб'єктів освітнього процесу та дозволяють узгодити особисті (навчальні, професійні) цілі із генеральною лінією функціонування ВВНЗ, спрямованою на формування розвитку освітнього середовища.

Вирішального значення на цьому етапі технології формування освітнього середовища у ВВНЗ набуває вибір керівником стилю управління. Абсолютно непридатним за своїми характеристиками (мотивація підлеглих підмінюється жорсткою вимогою щодо беззаперечного підпорядкування, партнери до прийняття управлінських рішень не залучаються) є авторитарний стиль керівництва. Ліберальний стиль військового менеджменту також позбавлений мотивації підлеглих, серед засобів впливу переважають домовленість і прохання. Зрозуміло, що такий стиль не сприяє розвитку ініціативи підлеглих. Проте слід зазначити такий позитивний момент, що командир-ліберал виявляє турботу про підлеглих, вивчає їхні

матеріальні та соціально-психологічні потреби, допомагає вирішувати особисті та побутові проблеми.

На нашу думку, у формуванні освітнього середовища ВВНЗ найбільш придатним є демократичний стиль управління. Командир-демократ забезпечує колективне вирішення проблемних питань, інформує підлеглих про стан справ у військовому підрозділі, координує діяльність його членів, конструктивним чином реагує на справедливу критику, є ввічливим і доброзичливим [3].

Формами, методами, прийомами, засобами реалізації особистісно-орієнтувального етапу технології формування освітнього середовища у ВВНЗ визначено: науково-педагогічне дослідження (анкетування, спостереження, інтерв'ювання, опитування, тестування), науково-методологічні та методичні семінари, консультації щодо навчання педагогічного, виховного складу, офіцерів курсової ланки діагностичним засобам, словесні методи (пояснення, проблемні лекції, роз'яснювальна робота серед курсантів), інтерактивні методи (дискусії, ділові ігри), рефлексивні методи щодо усвідомлення інформації, отриманої під час діагностичного дослідження.

Організаційно-діяльнісний етап досліджуваної технології передбачає реалізацію розробленої на попередньому етапі програми формування освітнього середовища у ВВНЗ. Очікуваним результатом організаційно-діяльнісного етапу технології є апробовані та відкориговані, готові до впровадження методики формування освітнього середовища у ВВНЗ. Провідним напрямом освітньої діяльності на організаційно-діяльнісному етапі є розробка науково-методичного забезпечення, що супроводжується нежорстким, стохастичним управлінням з боку всіх суб'єктів освітнього середовища [4]. Реалізацію цього етапу забезпечує використання інтерактивних і проблемних методів навчання й виховання (лекцій, бесід, диспутів, дискусій, постійно діючих семінарів, регулярних науково-

практичних конференцій з проблеми формування освітнього середовища у ВНЗ).

У реалізації організаційно-діяльнісного етапу технології формування освітнього середовища у ВНЗ доцільною є стратегія педагогічної підтримки курсантів (студентів, слухачів). Так, білоруська дослідниця О. Бантюкова, російська дослідниця Г. Шафікова вважають, що бажаними стратегіями педагогічної взаємодії в освітньому середовищі ВНЗ є педагогічна підтримка та супровід, а їх основною формою – сумісна освітня діяльність, що зближує позиції партнерів та сприяє формуванню вмінь долати психологічні бар'єри, неадекватні установки, робити вибір, розв'язувати соціокогнітивні конфлікти, вести діалог, відстоювати позиції, співробітничати, експериментувати [5].

Стратегія педагогічної підтримки може бути визначена як прояв психолого-педагогічного супроводу, який відрізняється своєю безперервністю, комплексним характером і опосередкованістю наданої допомоги. Педагогічна підтримка як стратегія освітньої діяльності передбачає пріоритет інтересів тих, хто підтримується та супроводжується, позитивною оцінкою їхніх досягнень, оптимізмом, діалогічністю спілкування, створенням ситуацій успіху самореалізації, самопрезентації, самоствердження.

Доцільність педагогічної підтримки зумовлена, з одного боку, екстремальним характером навчально-професійної діяльності курсантів в освітньому середовищі у ВНЗ, наявністю в ньому реальних труднощів, поневірянь, проблем, у вирішенні яких курсантам потрібна (а іноді й необхідна) допомога, з іншого боку – забезпечує більш ініціативну педагогічну діяльність з формування освітнього середовища. Окрім того, педагогічна підтримка означає тісну педагогічну взаємодію суб'єктів освітньої діяльності.

Головними постулатами в організації професійно-педагогічної підтримки у процесі формування освітнього середовища ВВНЗ є такі положення:

– кожен курсант розглядається як унікальна та цілісна особистість, активна, творча натура, яка має потенції до неперервного розвитку та самореалізації;

– головною психологічною реальністю є сприйняття курсантом реалій освітнього середовища у ВВНЗ і себе в цьому середовищі;

– курсант має певний ступінь свободи від впливу зовнішнього середовища завдяки особистій смисловій сфері та цінностям, якими молода людина керується.

Надання психолого-педагогічної підтримки з боку курсових офіцерів, вихователів, науково-педагогічних працівників спрямоване, насамперед, на полегшення адаптації курсантів (студентів, слухачів) до освітнього середовища у ВВНЗ та полягало в:

– подоланні негативних переживань через вихід зі звичного для них сімейного та шкільного колективу;

– допомозі у пристосуванні до суворих умов життєдіяльності у ВВНЗ, виконанні інструкцій, наказів, указів, вимог положень статутів і керівництва щодо несення служби в патрулі, добовому наряді, чергуванні;

– забезпеченні режиму служби, освітньої діяльності й відпочинку в системі обов'язкового виконання розпорядку дня навчального закладу, навичок психологічної саморегуляції власних дій і формування оптимальних стереотипів поведінки, досвіду у відстоюванні власного «Я» у військово-освітньому середовищі у ВВНЗ;

– сприянні формуванню вмінь самостійної навчальної діяльності, зокрема, вироблення навичок роботи з навчальними посібниками, словниками, каталогами, інструкціями, електронними носіями інформації.

Педагогічну підтримку дозволяють реалізувати такі навчальні методи, як вправа, тренінг, драматизація, оцінювання, приклад, показ, підказ наступної дії, вказівка на відхилення, а також заміщення, запропонування наслідування, співпраця, ініціювання, випередження. У проведенні навчальних занять педагогічна підтримка забезпечувала створення сприятливої емоційно-психологічної атмосфери за допомогою спільних переживань, позитивного оцінювання професійно важливих якостей курсанта, заохочення способу виконання завдання.

У контексті формування освітнього середовища стратегія педагогічної підтримки курсантів (студентів, слухачів) реалізовувалася в тому, щоб:

- надавати різноманітні завдання, здійснювати постановку короткотермінової мети, якої можна досягти без особливих зусиль;
- пропонувати роботу, яка має на меті персональне залучення, знижуючи потребу в порівнянні курсантів між собою;
- при проведенні оцінювальних процедур акцент робиться на майстерності та компетентності;
- не використовувати методи порівняльної оцінки;
- акцент робиться на процесі навчання та розумінні необхідності та можливості використання знань у професійної діяльності;
- запобігати соціального порівняння яке проявляється у виділенні певних курсантів і прилюдної похвали;
- курсанту надається можливість вибору відносно найбільш важливих аспектів навчання, таких як розклад, методи та темп навчання, вибір предметів;
- важливою у професійній підготовці вважається самостійна постановка виважених, конкретних, орієнтованих на знання та вміння цілей;
- курсанти отримують вищий бал не за високі показники у навчанні, а за старанність, ініціативу, прогрес;

– при оцінюванні досягнень підкреслюється індивідуальний прогрес.

Педагогічна підтримка може бути надана курсантам (студентам, слухачам) у різних формах (індивідуальній, фронтальній, груповій), носила різний характер (превентивний, оперативний, безпосередній, опосередкований). Зазначимо, що стратегія психолого-педагогічної підтримки навчання курсантів у ВВНЗ може бути реалізована в послідовності таких етапах:

1) супровід на першому курсі, спрямований на самопізнання, усвідомлення мотивації до обраної військово-професійної діяльності, розвиток адаптаційної здатності, формування в навчальній групі психологічного клімату, сприятливого повноцінному оволодінню професійною діяльністю, навчання прийомам саморегуляції психічних і функціональних станів з метою підвищення адаптації до вимог професії, що забезпечується проведенням курсу загальновійськової підготовки, соціально-психологічних тренінгів. У програму курсу загальновійськової підготовки доцільно ввести курс «Вступ до фаху» із залученням інструкторсько-методичного складу ВВНЗ, що сприятиме більш вмотивованій підготовці до професії та відсіюванню курсантів, які зробили свій вибір випадково;

2) підтримка та супровід на другому курсі спрямовані на розвиток професійно важливих якостей військового фахівця, навчання прийомам саморегуляції функціонального стану, розширення свідомості та усвідомлення власних можливостей, що забезпечується проведенням занять і спеціалізованих соціально-психологічних тренінгів;

3) підтримка та супровід на третьому курсі спрямовані на підготовку курсантів до проходження військово-інженерної практики (зниження реактивної тривожності за рахунок вирівнювання самооцінки та рівня

домагань, адекватного самосприйняття та оцінювання власних потенційних можливостей).

4) підтримка та супровід під час проходження практики [6].

Основна мета перспективно-пошукового етапу технології формування освітнього середовища ВВНЗ полягає у проектуванні та пошуку ефективних способів інтеграції змісту, форм, методів професійної підготовки до єдиного освітнього середовища ВВНЗ, сприятливого для професійного та особистісного розвитку майбутнього військового фахівця. Зазначимо, що проект (project – розроблений план, замисел, образ того, що планується здійснити) постає поширеною формою організації освітнього середовища в педагогічній практиці. Учені І. Меньшиков, І. Пермяков, С. Сорокіна характеризують науково-практичну діяльність керівників і науково-педагогічних працівників з удосконалення освітнього середовища навчального закладу як інжиніринг, складовою якого є проектна діяльність зі змінення структури освітнього середовища [7].

Провідним принципом організації проектної роботи є «принцип досягнення успіху», який потребує обов'язкового ув'язування результатів, що плануються, з наявними та своєчасного перегляду плану розвитку освітнього закладу. В основі проекту лежить комплексна діяльність колективу освітнього закладу, що відбувається у взаємодії із зовнішнім соціокультурним середовищем. Урахування можливості виникнення ситуацій невизначеності, конфліктних ситуацій, що можуть виникнути, потребує від колективу мобільності в реакціях на внутрішні та зовнішні зміни. Структурна складність та функціональна варіативність освітнього середовища передбачають багатовекторну активну взаємодію між його суб'єктами і приводить до формування збагаченого середовища з багатоваріантним вибором (В. Дружинин).

Перспективними у процесі трансформації освітнього середовища є такі напрями:

- глобалізація та європеїзація в контексті формування освітнього середовища у глобальному та європейському вимірах;
- модернізація змісту освіти в контексті демократизації суспільства, його гуманізації та гуманітаризації, розробка нових освітніх програм;
- інноватизація як поява нових форм і методів освіти, збільшення номенклатури спеціальностей, розробка нових технологій і засобів навчання, вдосконалення методів менеджменту та маркетингу вищої освіти;
- гнучке сполучення процесів інтенсифікації та екстенсифікації, що виражається у скороченні кількості ВНЗ при одночасному збільшенні спеціальностей і програм, зростанні курсантського, слухацького, студентського контингентів внаслідок розширення доступу громадян до отримання вищої освіти (заочна, дистанційна освіта).

Одним із цільових орієнтирів у подальшому розвитку освітнього середовища ВНЗ є стратегічний курс на Болонську систему організації освіти та оцінювання її якості. Як відомо, сутність Болонського процесу полягає у формуванні в перспективі загальноєвропейської системи вищої освіти, названою Зоною європейської вищої освіти, яка ґрунтується на спільності фундаментальних принципів забезпечення якості освіти. У цьому контексті передбачається запровадження відповідних заходів щодо входження національної системи вищої освіти, в тому числі й військової, до європейського простору вищої освіти, що потребує її узгодження зі структурами освіти у розвинених країнах світу.

Перспективними з точки зору досягнення мети Болонського процесу є такі дії:

- прийняття системи двоциклової освіти (двоступеневе і постступеневе навчання);

- запровадження системи кредитів або інших сумісних з нею систем оцінювання освітніх результатів, що здатні забезпечити як диференційно-розрізнявальну, так і накопичувальну функції діагностики;
- сприяння мобільності навчуваних і викладачів, усунення перешкод їхньому вільному пересуванню;
- забезпечення високоякісних стандартів вищої освіти; сприяння європейському підходу до вищої освіти (запровадження програм, курсів, модулів із «європейським» змістом);
- реалізація концепції «навчання протягом життя»;
- спільна праця адміністрації, науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і тих, хто навчається та виховується, як компетентних, активних і конструктивних партнерів у заснуванні та формуванні Європейського простору [8].

Внаслідок об'єктивних обставин (пропуски занять курсантами під час польових виходів, тренувань, польотів, участі в патрулюванні, ремонтних роботах, переобладнанні приміщень, прибиранні), а також у контексті оновлення освітнього середовища та приведення його до сучасних стандартів значно актуалізується використання інформаційно-комп'ютерних і мультимедійних технологій [9]. У світлі цього передбачається розробити мультимедійні курси лекцій за навчальними дисциплінами, електронні бібліотеки, набори комп'ютерних тестів для самоконтролю засвоєння курсантами навчального матеріалу.

У перспективі ми передбачаємо використання в освітньому середовищі ВВНЗ інформаційно-супутникових технологій, заснованих на використанні системи центральних і регіональних серверів, з'єднаних супутниковими каналами та локальними мережами, що дозволять використовувати у процесі професійної підготовки майбутніх військових фахівців нові форми презентації навчального матеріалу без додаткових затрат на Internet-трафік. Розглядаючи перспективно-пошукові аспекти

реалізації технології формування освітнього середовища ВВНЗ доцільно, на нашу думку, зупинитися на питаннях професійного зростання викладачів, організації належних умов для їх плідної педагогічної та наукової роботи, підвищення кваліфікації, забезпечення перспектив професійної кар'єри [10].

Висновки. Тож на основі вивчення теорії та практики формування освітнього середовища обґрунтовано технологію формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах (особистісно-орієнтувальний, організаційно-діяльнісний, перспективно-пошуковий етапи). Визначено зміст, форми, методи, результати організації освітньо-професійної діяльності з реалізації зазначеної технології.

Перспективними є моніторингові дослідження процесу формування освітнього середовища у ВВНЗ.

Література:

- 1. Литвинчук М. І. Від земних технологій підготовки льотних екіпажів до технологій космічних. П'ятирівнева технологія професійної підготовки льотчика: вікова історія, сьогодення та перспективи: монографія/ М. І. Литвинчук. – Х.: ХУПС, 2013. – 420 с.*
- 2. Невзоров Р. В. Теоретична підготовка курсантів вищих військових навчальних закладів до польотів як фактор підвищення надійності льотної діяльності майбутніх пілотів / Р. В. Невзоров, О. Г. Марченко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр.: Українська інженерно-педагогічна академія. – 2011. – № 32–33. – С. 79–87.*
- 3. Современный мужской педагогический лицей: Теория и практика воспитания и обучения. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 208 с.*
- 4. Більчук В. М. Метод визначення рівнів впливу чинників соціальної та суб'єктивної природи на управління функціонуванням складної системи / В. М. Більчук, Н. М. Генералова, О. Г. Марченко // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2010. – № 4 (26). – С. 93–96.*

5. Бантюкова Е. Образовательная среда военного вуза как средство педагогической поддержки курсантов военного факультета / Е. Бантюкова // *Материалы международной научно-практической конференции (17-18 марта, г. Гродно) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.elib.grsu.by/katalog/163671-354773.pdf>.*
6. *Забезпечення якості освіти та Болонський процес: метод. рекомендації для студентів / уклад. Ю. І. Шевяков та ін. – Х.: ХУПС, 2015. – 80 с.*
7. *Меньшиков И. В. Проектирование развития образовательного пространства / И. В. Меньшиков, Н. В. Пермяков, С. Сорокина // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/62school2.htm>.*
8. *Организация и проведение профессионально-психологического сопровождения учебного процесса в летном военно-учебном заведении // В кн. Хрестоматия человеческого фактора в авиации через призму безопасности полетов: В 2-х томах / Под общ. ред. С. Д. Байнетова, сост. В. А. Пономаренко, Р. Н. Макаров. – М., 2010. – Т. 1. – С. 346–350.*
9. *Дистанционное образование – обучение без границ // Там же. – С. 554–576.*
10. *Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача: навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2005. – 336 с.*

References:

1. *Lytvynchuk M. I. Vid zemnyx tehnologij pidgotovky lotnyx ekipazhiv do tehnologij kosmichnyx. P'yatyrivneva tehnologiya profesijnoyi pidgotovky lotchyka: vikova istoriya, sгодodennya ta perspektyvy: monografiya / M. I. Lytvynchuk. – H. : XHUPS, 2013. – 420 s.*
2. *Nevzorov R. V. Teoretychna pidgotovka kursantiv vyshhyh vijskovykh navchalnyh zakladiv do polotiv yak faktor pidvyshhennya nadijnosti lotnoyi diyalnosti majbutnix pilotiv / R. V. Nevzorov, O. G. Marchenko // Problemy inzhenerno-pedagogichnoyi osvity: zb. nauk. pr.: Ukrayinska inzhenerno-pedagogichna akademiya. – 2011. – №№ 32–33. – S. 79–87.*

3. *Sovremennyy muzhskoj pedagogicheskyj lycej: Teorija i praktyka vospytaniya i obucheniya.* – M.: VLADOS, 2000. – 208 s.
4. Bilchuk V. M. *Metod vyznachennya rivniv vplyvu chynnykiv socialnoyi ta subyektivnoyi pryrody na upravlinnya funkcionuvannjam skladnoyi systemy* / V. M. Bilchuk, N. M. Generalova, O. G. Marchenko // *Zbirnyk naukovyx pracz Xarkivskogo universytetu Povitryanyh Syl.* – 2010. – № 4 (26). – S. 93–96.
5. Bantyukova E. *Obrazovatel'naya sreda voennogo vuza kak sredstvo pedagogicheskoy podderzhki kursantov voennogo fakulteta* / E. Bantyukova // *Materialyi mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (17-18 marta, g. Grodno)* [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.elib.grsu.by/katalog/163671-354773.pdf>.
6. *Zabezpechennya yakosti osviti ta Bolonskiy protses: metod. rekomendatsiyi dlya studentiv* / uklad. Yu. I. Shevyakov ta in. – H.: HUPS, 2015. – 80 s.
7. Menshikov I. V. *Proektirovanie razvitiya obrazovatel'nogo prostranstva* / I. V. Menshikov, N. V. Permyakov, S. Sorokina // [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://spkurdyumov.narod.ru/62school2.htm>.
8. *Organizatsiya i provedenie professionalno-psihologicheskogo soprovozhdeniya uchebnogo protsessa v letnom voenno-uchebnom zavedenii* // V kn. *Hrestomatiya chelovecheskogo faktora v aviatsii cherez prizmu bezopasnosti poletov: V 2-h tomah* / Pod obsch. red. S. D. Baynetova, sost. V. A. Ponomarenko, R. N. Makarov. – M., 2010. – T. 1. – C. 346–350.
9. *Distantcionnoe obrazovanie – obuchenie bez granits* // *Tam zhe.* – S. 554–576.
10. Butenko N. Yu. *Komunikativna maysternist vikladacha: navch. posibnik.* – K.: KNEU, 2005. – 336 s.

УДК 378: 355.1

СТРУКТУРА БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Нечипор Н. М.

Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Україна,
Львів

У статті представлено короткий екскурс дослідження проблеми формування безпечного освітнього середовища; розкрито зміст поняття „безпечне освітнє середовище вищого військового навчального закладу”; проведено аналіз структури освітнього середовища навчального закладу; визначено та охарактеризовано основні компоненти структури освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі (просторово-предметний, організаційно-нормативний, соціально-психологічний, дидактично-ціннісний (компетентнісний)); визначено складові безпеки освітнього середовища військового закладу для успішного його функціонування як захищеного і надійного та підвищення якості професійної підготовки майбутніх офіцерів Збройних сил України.

Ключові слова: безпечне освітнє середовище, структура, компоненти, вищий військовий навчальний заклад

Нечипор Н. М. Структура безопасной образовательной среды в высшем военном учебном заведении / Академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного, Украина, Львов

В статье представлен краткий экскурс исследования проблемы формирования безопасной образовательной среды; раскрыто содержание понятия "безопасная образовательная среда высшего военного учебного заведения"; проведен анализ структуры образовательной среды учебного заведения; определены и охарактеризованы основные компоненты

структуры образовательной среды в высшем военном учебном заведении (пространственно-предметный, организационно-нормативный, социально-психологический, дидактично-ценностный (компетентносной)); определены составляющие безопасности образовательной среды военного заведения для успешного его функционирования как защищенного и надежного и повышения качества профессиональной подготовки будущих офицеров Вооруженных сил Украины.

Ключевые слова: безопасная образовательная среда, структура, компоненты, высшее военное учебное заведение

Nechypor N. M. The structure of a safe educational environment in Higher Military Educational Establishment / Hetman Petro Sahaidachnyi Army Academy, Ukraine, Lviv

Article deals with the brief excursus of research into the problem of a safe educational environment formation; the concept contents „a safe educational environment of Higher Military Educational Establishment” is developed; the analysis of the educational environment structure of educational establishment is conducted; the main components of the educational environment structure (space-objective, organizational-legal, socio-psychological and didactic-valuable (competence)) in Higher Military Educational Establishment are defined and described; the security constituents of educational environment in Military Educational Establishment are defined for its successful functioning as a safe and effective one and for quality increasing of professional training of Ukrainian Armed Forces future officers.

Key words: safe educational environment, structure, components, Higher Military Educational Establishment

Вступ. Сучасне освітнє середовище навчального закладу не є ізольованим від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, які можуть приносити як позитивний результат, так і породжувати загрози, небезпеки

та ризику, які призводять до деструктивних змін у ньому. Щоб запобігти таким змінам, необхідно щоб освітнє середовище (ОС) навчального закладу було захищеним, безпечним.

Формування безпечного освітнього середовища (БОС) у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ) має характер складного і тривалого процесу. Виникає необхідність дослідити сутність поняття БОС та побудувати структуру БОС ВВНЗ для: успішного функціонування цього середовища як захищеного та надійного; підвищення якості професійної підготовки майбутніх офіцерів ЗС України.

Дослідженням структури ОС займалось чимало науковців, серед них: Ясвін В. А., Тарасов С. В., Клімов Є. А., Коровін В. М., Межуєв А. В. та інші.

Маслоу А. (Abraham H. Maslow), у своїй теорії потреб, після задоволення фізіологічних потреб у їжі, воді, сні тощо, ставить на перший план потребу у безпеці [11]. Тому не дивно, що проблема безпеки у різноманітних сферах діяльності людини була актуальною завжди.

Вагомий внесок у дослідження проблеми формування БОС внесли Пилипенко В. Ф., Чесноков Н. А. (комплексна безпека навчального закладу), Гаязова Л. А., Петров С. В. (безпека освітнього середовища), Обозова О. (безпечне освітнє середовище школи), Сидорова Л. З. (безпечне освітнє середовище педагогічного коледжу) та інші.

Метою даної статті є: короткий огляд досліджень проблеми формування безпеки ОС; розкриття змісту поняття „безпечне освітнє середовище ВВНЗ”; аналіз структурних компонентів ОС навчального закладу; визначення складових ОС військової установи та компонентів структури БОС ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу статті. Аналіз досліджень з питань безпеки ОС підводить до історії формування поняття „безпечне освітнє середовище”. Варто згадати, що дослідження цієї проблеми починались з

окремих публікацій, які лише частково торкалися питання БОС, зосереджуючись на контексті національної, економічної чи соціальної безпеки. Разом з тим БОС є поняттям набагато ширшим, воно включає психолого-педагогічний, соціально-педагогічний, інформаційний та інші важливі аспекти.

Так Гаязова Л. А. здійснює аналіз безпеки ОС через оцінку соціально-психологічного, педагогічного, інформаційного, правового, медичного, а також матеріально-технічного аспектів безпеки ОС [1].

У дослідженнях українських вчених (Нещадим М. І., Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Г. Шевченко Л. С.) розглядається система загроз, небезпек та ризиків, які за певних умов можуть впливати на зниження рівня безпеки ОС. Водночас згадані автори вказують на те, що проблема БОС є значно ширшою, актуальною і потребує подальшого дослідження.

Найближче до визначення поняття безпечного освітнього середовища підійшла Сидорова Л. З., яка у своїх дослідженнях ОС педагогічного коледжу конкретизує поняття БОС як середовище прогнозування, виявлення, керування і усунення на різних рівнях небезпек та ризиків, що деструктивно впливають на якість освіти [8].

Слушною є думка дослідниці стосовно того, що ОС навчального закладу буде безпечним, якщо: буде виявлено сутність (структуру) ОС навчального закладу, показники його безпеки для досягнення якості освіти в умовах модернізації освіти; буде встановлено функціональний зв'язок між організацією та керуванням ОС та педагогічною ситуацією, яка проектується в навчально-виховному процесі для керування небезпеками та ризиками в досягненні якості освіти на всіх етапах підготовки спеціалістів; педагогічна ситуація як засіб організації БОС навчального закладу буде містити в собі поєднання інваріантних стратегічних, довгострокових показників-параметрів забезпечення безпеки ОС та варіативних тактичних, які дають підстави для керування специфічними небезпеками та ризиками

для досягнення якості освіти на кожному етапі особистісно-професійного становлення студента; технологія проектування педагогічних ситуацій буде включати в себе прогнозування небезпек та ризиків при досягненні якості освіти на кожному етапі особистісно-професійного становлення спеціаліста, моделювання умов та обмежень для їх керування з рефлексією їх ефективності освіти [8].

На думку Петрова С. В., безпеку ОС можна розглядати як такий стан організаційних, просторово-предметних і соціальних аспектів ОС, який крім забезпечення життя і здоров'я суб'єктів освіти, виступає необхідною умовою для розвитку і формування їх особистостей і забезпечує правову, соціальну, психологічну, інформаційну захищеність тих, хто навчається, педагогів, батьків і т.д. [7].

Перш ніж перейти до побудови структури БОС будь-якого навчального закладу, необхідно зупинитись на досвіді побудови структури самого ОС. У педагогічній науці цій проблемі присвячено чимало досліджень. Серед відомих дослідників ОС варто згадати Явіна В. А., котрий, оцінюючи ОС як системний інструмент формування особистості, пропонує структуру ОС, яка включає в себе три базові компоненти:

- *просторово-предметний*, тобто просторово-предметні умови та можливості здійснення навчання, виховання та соціалізації особистості;

- *соціальний*, тобто простір умов і можливостей, який створюється в міжособистісній взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу (учнями, педагогами, адміністрацією, батьками, психологами та іншими);

- *психолого-дидактичний*, тобто комплекс освітніх технологій (змісту і методів навчання та виховання), побудованих на тих чи інших психологічних і дидактичних принципах [10, с. 11-15].

Для ОС, як вважає Тарасов С. В., притаманна структура, яка має такі компоненти:

- *просторово-семантичний* (архітектурно-естетична організація життєвого простору, герб, традиції та ін.);
- *змістовно-методичний* (концепції навчання і виховання, освітні програми, форми і методи організації навчання та ін.);
- *комунікаційно-організаційний* (особливості суб'єктів ОС, комунікаційна сфера, особливості управлінської культури) [9].

По-іншому цю структуру бачить Клімов Є. А., який виділяє такі частини середовища:

- *соціально-контактна* (особистий приклад, культура, досвід, спосіб життя, діяльність, поведінка, взаємини; установи, організації, групи їх представників, з якими доводиться взаємодіяти; реальне місце особистості в структурі своєї групи, включеність її в інші групи та угруповання);
- *інформаційна* (правила внутрішнього розпорядку, статут навчального закладу, традиції, правила особистої та громадської безпеки тощо);
- *соматична* (власне тіло і його стан);
- *предметна* (матеріальні, фізико-хімічні, біологічні, гігієнічні умови тощо) [2].

Зазначаємо, що стосовно структури ОС вищого військового навчального закладу також є певні напрацювання. Так Коровін В. М., говорячи про ОС ВВНЗ як про середовище, що має два компоненти – *матеріальний* і *нематеріальний*, стверджує, що якщо перший з компонентів представлений навчально-матеріальною базою військового закладу і визначає ступінь забезпечення освітнього процесу відповідно до навчальних планів за спеціальностями підготовки військових фахівців, то другий найбільш повно втілюється у виховному середовищі вищого військового навчального закладу [3, с. 99-120].

Однак слід зауважити, що автор основоположним елементом виховного середовища розглядає духовне і моральне виховання і розвиток тільки курсантів, виключаючи з даного контексту викладачів, командирів,

адміністративний персонал як суб'єкт ОС. Крім того, нематеріальний компонент не обмежується тільки виховною системою.

Іншої позиції дотримується Межуєв А. В., який виділяє ознаки і характеристики ОС ВВНЗ, опираючись на визначення поняття освітнього середовища як на „...комплекс соціально-педагогічних обставин, умов, кадрового, матеріально-технічного, навчально-методичного забезпечення, наявність правил, традицій, цінностей, корпоративних норм, стан морально-психологічного клімату, відносин, які здійснюють прямий або опосередкований вплив на розвиток особистості курсанта, на його входження у військову корпоративну культуру в результаті вирішення завдань життєдіяльності, виховання і самовиховання” [5, с.18]. При цьому, на наш погляд, необхідно відзначити, що всі перераховані ознаки і характеристики ОС мають вплив не тільки на курсантів, а й на викладачів, що, в більшій мірі враховує взаємодію та діяльність усіх суб'єктів ОС.

Проаналізувавши досвід науковців у побудові структури ОС, ми дійшли до висновку, що освітнє середовище військового ВНЗ слід розглядати як комплекс умов (матеріальних, педагогічних, психологічних), які склались в освітній установі, міжособистісних взаємодій усіх учасників ОС, а також освітніх технологій, що цілеспрямовано або стихійно впливають на професійно-особистісний розвиток майбутнього офіцера. При цьому необхідно врахувати ряд особливостей військової підготовки, які зумовлені метою та змістом військової освіти. Беручи до уваги ці особливості, пропонуємо такі компоненти структури ОС у ВВНЗ:

- **просторово-предметний** включає матеріальні, просторові, часові умови функціонування ВВНЗ;

- **організаційно-нормативний** містить професійний статус учасників освітнього середовища („військовослужбовець”, „педагог” і т.д.), стандарт військової освіти, набір законодавчих документів, які стосуються

безпосередньо військової підготовки, військові статuti і норми внутрішнього розпорядку та функціонування ВВНЗ;

- *соціально-психологічний* стосується системи виховного процесу у навчальному закладі та усього різноманіття міжособистісної взаємодії (у тому числі стосунки на основі підпорядкування (субординації)) усіх суб'єктів навчально-виховного процесу (курсантів, офіцерів, педагогів, працівників адміністративного апарату, батьків та ін.);

- *дидактично-ціннісний (компетентнісний)* включає: комплекс освітніх програм підготовки військових фахівців; освітніх концепцій та технологій (зміст, принципи, методи, засоби навчання та виховання); теоретичні і практичні знання, навички, вміння, спроектовані на майбутню професійну діяльність; систему ціннісних орієнтирів усіх суб'єктів ОС ВВНЗ тощо.

Компоненти ОС ВВНЗ складають систему можливостей, що відповідають потребам пізнавального і особистісного розвитку усіх суб'єктів навчально-виховного процесу ВВНЗ. Кожен компонент ОС відіграє свою роль в його організації та функціонуванні. Це як добре організований механізм, де кожен його елемент запускає в дію інший. Існує певна взаємозалежність між ними, наприклад, не може організаційно-нормативний компонент реалізуватися в ОС без просторово-предметного і навпаки.

Щодо побудови структури БОС варто зауважити, що ця проблема мало досліджена.

Одним з небагатьох авторів, які досліджують питання саме безпечного освітнього середовища є Обозова О., котра виділяє такі його компоненти:

- *матеріально-технічні умови праці та навчання* (архітектурно-естетична організація життєвого простору суб'єктів навчально-виховного процесу);

- *змістовно-методичні умови* (концепція функціонування навчального закладу; система виховної роботи; освітні програми; технології, форми, методи організації діяльності освітньої установи);

- *стосунки „педагог – педагог”, „педагог – учень”, „учень – учень”;*

- *безпечна особистість* (знає про існування різних джерел небезпек; розуміє, що є передумови для виникнення і подолання небезпек; виступає як активний суб'єкт, здатний запобігти небезпечним ситуаціям або вийти з них без шкоди для себе та інших людей) [6, с. 5].

Ми погоджуємось з думкою автора стосовно компонентів безпечного освітнього середовища, але вважаємо за доцільне класифікувати та розширити розуміння суті безпеки в ОС, враховуючи при цьому специфіку військового ВНЗ. За характером прояву безпеки в ОС ВВНЗ можемо виділити такі її складові: матеріально-технічну, психологічну, когнітивну та поняття „особистість військовослужбовця безпечного типу поведінки”.

Під *матеріально-технічною складовою безпеки* ОС ВВНЗ ми розуміємо матеріально-технічну базу навчального закладу, його територію, умови праці та навчання тощо, технологічний стан, який відповідає вимогам Законів України „Про охорону праці”, „Про пожежну безпеку” тощо, і забезпечує високий рівень безпеки усіх суб'єктів навчально-виховного процесу ВВНЗ та успішного функціонування навчального закладу. Із зазначеного вище, можемо зробити висновок, що матеріально-технічна складова безпеки ОС присутня у просторово-предметному компоненті ОС ВВНЗ. Дослідженню фізичного аспекту безпеки присвячено чимало праць (King G., Teriff T., Ситник Г. П, Мельник В. та інші), однак взаємодія різних складових безпеки (матеріально-технічна, психологічна, когнітивна та поняття „особистість військовослужбовця безпечного типу поведінки”), їх співвідношення залишається поза полем аналізу.

Розглядаючи, визначені Обозовою О., взаємовідносини у діадах „педагог – педагог”, „педагог – учень”, „учень – учень”, зауважмо, що

перелік пар далеко не вичерпний, тобто не охоплює усіх суб'єктів ОС та навчально-виховного процесу, а це принципово важливо для формування і забезпечення БОС у ВВНЗ. Тому до *психологічної складової безпеки* ОС військового закладу ми відносимо усі можливі взаємовідносини у ВВНЗ, наприклад, „курсант – командир”, „курсант – педагог”, „курсант – курсант”, „педагог – педагог”, „начальник – підлеглий” і т.д. До психологічної складової безпеки, крім можливих взаємовідносин, належить й морально-психологічний клімат як результат взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу ВВНЗ. Отже, психологічна складова безпеки ОС міститься у соціально-психологічному компоненті ОС ВВНЗ.

Когнітивна (змістова) складова безпеки ОС ВВНЗ відображає смислове наповнення, яке ми бачимо в організаційно-нормативному та дидактично-ціннісному компонентах ОС ВВНЗ. Когнітивну складову безпеки ОС військового закладу становлять: зміст основних положень законодавчих актів, нормативних документів, стандартів, інструкцій, зокрема тих, які стосуються загальної безпеки чи будь-якої з її видів (Закон України „Про основи національної безпеки України”, Указ Президента України „Про Стратегію національної безпеки України”, Рішення Ради національної безпеки та оборони України „Про виклики та загрози національній безпеці України у 2012 році”, Закони України „Про пожежну безпеку”, „Про охорону праці” тощо), які відповідають освітньо-кваліфікаційним характеристикам (ОКХ) та освітньо- професійним програмам (ОПП); зміст навчальних програм; зміст спеціальних навчальних дисциплін, які сприяють формуванню БОС у ВВНЗ („Безпека військової діяльності (Основи охорони праці)”, „Безпека життєдіяльності”, „Охорона державної таємниці”, „Морально-психологічне забезпечення військової діяльності”, „Військова психологія та педагогіка” і т.д.). Так, наприклад, у навчальному предметі „Безпека військової діяльності (Основи охорони

праці)» є найбільша концентрація цієї складової, адже сама дисципліна містить зміст, суть поняття безпеки, оскільки займається її безпосереднім вивченням. Наступними дисциплінами, які вимагають суттєвих знань з основ безпеки є такі: „Стрілецька зброя та вогнева підготовка”, „Бойова система виживання воїна”, „Експлуатація озброєння та військової техніки”, „Військово-медична підготовка” тощо. Так, наприклад, на заняттях з дисципліни „Стрілецька зброя та вогнева підготовка”, яка передбачає ситуації, де можливе виникнення загроз чи небезпек для життя курсантів чи інструкторів, приділяється значна увага інструктажам та поясненню правил техніки безпеки. А ось „менш вразливими” є ті дисципліни, які мають дотичний характер стосовно поняття безпеки. Наприклад, на заняттях з філософії викладачу достатньо стежити за дотриманням елементарних правил дисципліни та техніки безпеки, оскільки специфіка викладання цієї науки це допускає.

Важливим для формування БОС ВВНЗ є останній компонент за Обозовою О. – „*безпечна особистість*” або ж, як більшість науковців (Михайлов Л. О., Костюк М., Гордієнко М. В. та інші) використовують у своїх дослідженнях дефініцію „*особистість безпечного типу поведінки*”. Під цим поняттям розуміють „людину, безпечна поведінка якої передбачає наявність чотирьох основних компонентів: передбачення небезпеки (знання небезпек, що оточують людину, знання фізичних властивостей цих небезпек, вміння розпізнавати природу небезпеки та інше); запобігання впливу небезпеки; подолання небезпеки; створення режиму безпеки” [4, с.7].

Метою БОС є формування особистості військовослужбовця безпечного типу поведінки, який володів би такими навиками, як: аналіз та розуміння природи виникнення небезпечних ситуацій в ОС; виявлення, запобігання та передбачення виникнення та впливу небезпек, загроз чи ризиків в ОС, усвідомлення реальних можливостей щодо їх подолання; вміння правильно

оцінювати ситуацію і підбирати ефективні способи та методи боротьби чи протидії тій чи іншій небезпеці. Такі навички, вміння та знання, високим рівнем *культури безпеки*, є запорукою успішного формування високоякісного фахівця для ЗС України, який вміло виконує свій головний обов'язок - оборону держави. Тому, вважаємо за необхідне, включити поняття „*особистість військовослужбовця безпечного типу поведінки*” до ряду складових безпеки ОС ВВНЗ.

Враховуючи вищесказане, можемо дійти до висновку, що основу безпеки будь-якого навчального закладу складають види безпеки (психологічної, інформаційної, безпеки життєдіяльності, безпеки військової служби та інших), які взаємопов'язані та взаємодіють між собою в ОС та, в тій чи іншій мірі, притаманні кожному компоненту ОС ВВНЗ через його складові безпеки (матеріально-технічна, психологічна, когнітивна та поняття „*особистість військовослужбовця безпечного типу поведінки*”), виконують роль певної „платформи” для успішного функціонування цього середовища як захищеного та надійного.

Отже, *безпечне освітнє середовище вищого військового навчального закладу* - це оптимальний стан ОС ВВНЗ, досягнення якого забезпечує найвищу якість підготовки військового фахівця. Термін „безпечне освітнє середовище” містить в собі поняття „безпечний”, яке є похідним від поняття „безпека”. Тому в подальшому ми будемо розглядати цю систему складових *безпеки ОС* як конструкцію саме *безпечного освітнього середовища (БОС)*. Наскільки оптимальною, ефективною є ця безпека, настільки вона робить це середовище безпечним.

Структура БОС у ВВНЗ будуть складати: види безпеки в ОС ВВНЗ, складові безпеки ОС ВВНЗ та компоненти ОС ВВНЗ, тому вона нам представляється у такому вигляді (див. *Рисунок 1.*).

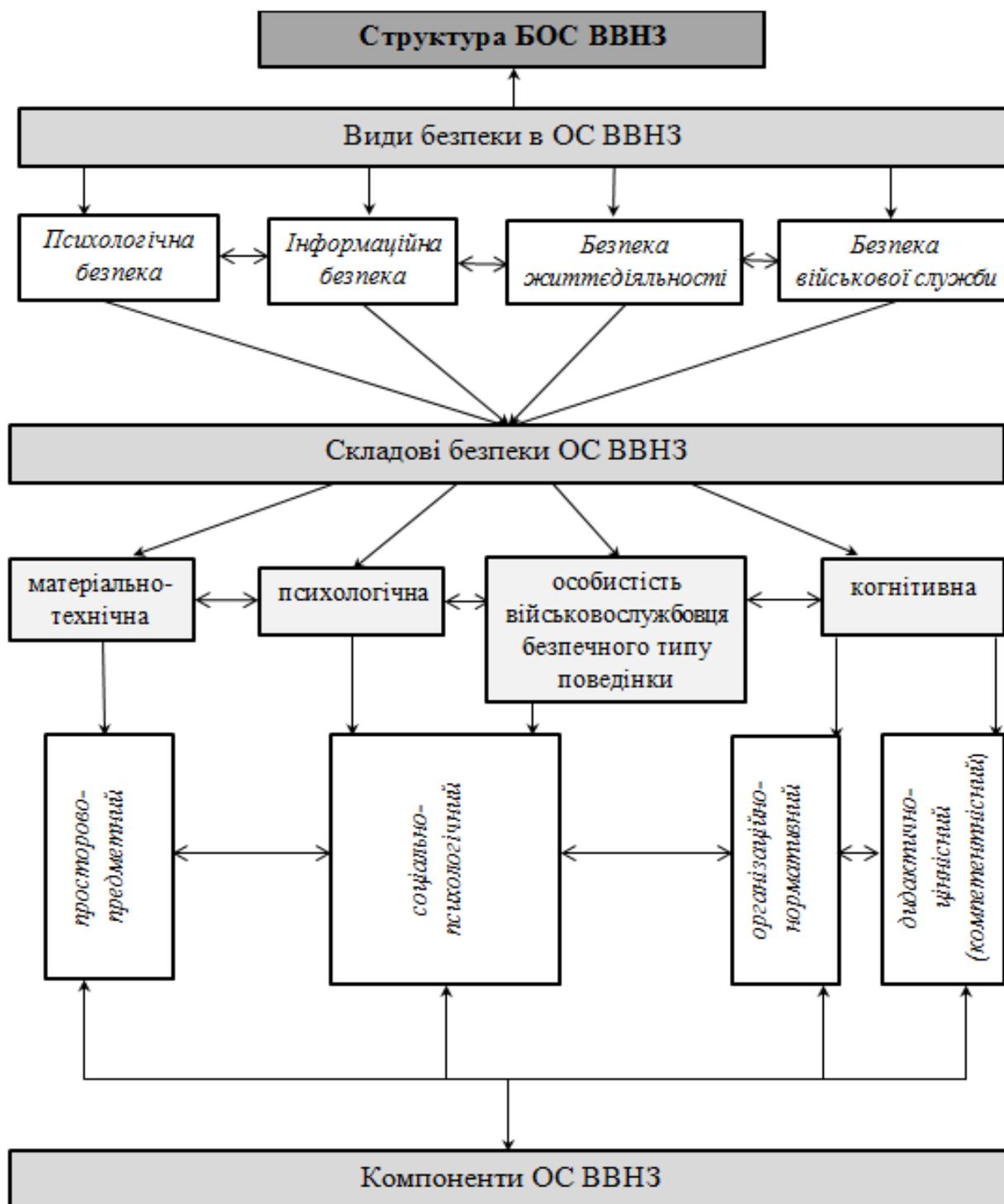

Рисунок 1. Структура безпечного освітнього середовища ВВНЗ

Висновки. Дана структура у подальшому нашому дослідженні слугуватиме складовою у побудові моделі формування БОС ВВНЗ як елемент динамічної системи, специфіку якого необхідно враховувати при побудові зв'язків між іншими елементами цієї моделі.

Отже, безпечне освітнє середовище ВВНЗ – це стан захищеності ОС військового навчального закладу від небезпек та загроз різноманітного характеру, які спричиняють негативний вплив на це середовище чи вносять до нього деструктивні зміни. Тому, виникає необхідність глибше досліджувати проблему формування БОС у ВВНЗ, яке виступає запорукою підготовки високоякісних фахівців ЗС України.

Література:

1. Гаязова Л. А. Обеспечение комплексной безопасности образовательной среды и ее психологическое сопровождение. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-kompleksnoy-bezopasnosti-obrazovatelnoy-sredy-i-ee-psihologicheskoe-soprovozhdenie>
2. Климов Е. А. Педагогический труд: психологические составляющие: Уч. пособие. — М.: Изд-во Моск. ун-та; Изд. центр «Академия», 2004.
3. Коровін В. М. Система професійного становлення офіцерів у військових вузах: монографія. - Воронеж: ВДУ, 2002. - С. 99-120
4. Костюк Марина. Формування особистості безпечного типу поведінки // *Zrównoważony rozwój - Debiut naukowy 2011 / redakcja naukowa Teresa Jemczura, Henryk Kretek. – Racibórz, 2012. – С. 269-276.*, Режим доступа: <http://eprints.zu.edu.ua/14418/1/Марина%20Костюк.pdf>
5. Межуєв А. В. Формування готовності до життєдіяльності в освітньому середовищі військового вишу у курсантів молодших курсів: автореф. дис. ... Канд. пед. наук. - Астрахань, 2008. - 22 с. 70
6. Обозова О. Психологічна безпека освітнього середовища // *Психолог.- 2011. № 10 (442) - С. 3-6.*
7. Петров С. В. Обеспечение безопасности образовательного учреждения. М.: Изд-во: НЦЭНАС, 2006. 248 с.
8. Сидорова Л. З. Пути формирования безопасной образовательной среды педагогического колледжа / Л. З. Сидорова // *Материалы всероссийского*

фестиваля педагогических идей «Открытый урок». – Москва: Издательский дом «Первое сентября», 2006 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/312855>

9. Тарасов С. В. Образовательная среда: понятие, структура, типология. [Электронный ресурс] / С. В. Тарасов. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-sreda-ponyatie-struktura-tipologiya#>

10. Ясвін В. А. Тренінг педагогічної взаємодії у творчому освітньому середовищі / За ред. В.І. Панова. - М., 1997

11. Abraham H. Maslow. *Motivation and Personality* (2nd ed.) N. Y. : Harper & Row, 1970; СПб.: Евразия, 1999 Терминологическая правка В.Данченко К.: PSYLIB, 2004.–Режим

доступу: <http://www.psylib.org.ua/books/masla01/index.htm>

References:

1. Gayazova L. A. *Obezpechenie kompleksnoy bezopasnosti obrazovatelnoy sredy i ee psikhologicheskoe soprovozhdenie*. [Elektronnyy resurs] - Rezhim dostupu:

<http://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-kompleksnoy-bezopasnosti-obrazovatelnoy-sredy-i-ee-psihologicheskoe-soprovozhdenie>

2. Klimov Y. A. *Pedagogicheskiy trud: psikhologicheskie sostavlyayushchie: Uch. posobie*. — М.: Izd-vo Mosk. un-ta; Izd. tsentr «Akademiya», 2004.

3. Korovin V. M. *Systema profesijnogho stanovlennja oficeriv u vijsjkovykh vuzakh: monohrafija*. - Voronezh: VDU, 2002. - S. 99-120

4. Kostjuk Maryna. *Formuvannja osobystosti bezpechnogho typu povedinky // Zrównoważony rozwój - Debiut naukowy 2011 / redakcja naukowa Teresa Jemczura, Henryk Kretek*. – Racibórz, 2012. – S. 269-276., Rezhym dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/14418/1/Maryna%20Kostjuk.pdf>

5. *Mezhujev A. V. Formuvannja ghotovnosti do zhyttjedijalnosti v osvithnomu seredovyshhi vijsjkovogho vyshu u kursantiv molodshykh kursiv: avtoref. dys. ... Kand. ped. nauk. - Astrakhanj, 2008. - 22 s.70*
6. *Obozova O. Psykhologhichna bezpeka osvithnogho seredovyshha // Psykhologh.-2011. № 10 (442) - S. 3-6.*
7. *Petrov S. V. Obespechenie bezopasnosti obrazovatel'nogo uchrezhdeniya. M.: Izd-vo: NTSENAS, 2006. 248 s.*
8. *Sidorova L. Z. Puti formirovaniya bezopasnoy obrazovatel'noy sredy pedagogicheskogo kolledzha / L. Z. Sidorova // Materialy vserossiyskogo festivalya pedagogicheskikh idey «Otkrytyy urok». – Moskva: Izdatelskiy dom «Pervoe sentyabrya», 2006 g. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://festival.1september.ru/articles/312855>*
9. *Tarasov S. V. Obrazovatel'naya sreda: ponyatie, struktura, tipologiya. [Yelektronnyy resurs] / S. V. Tarasov. – Rezhim dostupa: <http://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-sreda-ponyatie-struktura-tipologiya#>*
10. *Jasvin V. A. Treningh pedaghoghichnoji vzajemodiji u tvorchomu osvithnomu seredovyshhi / Za red. V. I. Panova. - M., 1997*
11. *Abraham H. Maslow. Motivation and Personality (2nd ed.) N. Y.: Harper & Row, 1970; SPb.: Yevraziya, 1999 Terminologicheskaya pravka V. Danchenko K.: PSYLIB, 2004.–Rezhim dostupu: <http://www.psylib.org.ua/books/masla01/index.htm>*

УДК: 37.015.3

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
МЕТАЗДІБНОСТЕЙ ТА МЕТАЯКОСТЕЙ В УМОВАХ НАВЧАННЯ У
ВИШАХ**

Демидюк О. Б.

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна,
Харків

Представлені теоретико-методологічні та практичні результати дослідження, яке спрямоване на вирішення актуальної проблеми розвитку професійно, соціально і екзистенційно значущих здібностей і якостей особистості безпосередньо в процесі навчання у ВНЗ. Теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено психологічні закономірності й механізми цілеспрямованого розвитку мета здібностей та метаякостей студента. Виявлена позитивна кореляція мета здібностей і метаякостей з когнітивно-смісловим орієнтуванням особистості. Встановлено зв'язок між рівнем розвитку метаякостей і широтою орієнтування, що відкриває можливість ефективного цілеспрямованого розвитку особистості студента в умовах навчання в контексті заданого орієнтування.

Ключові слова: цілеспрямований розвиток, здібності та якості, особистість студента, широта орієнтування, ефективне навчання.

Демидюк О. Б. Психолого-педагогические принципы развития метаспособностей и метакачеств в условиях вузовского обучения / Харьковский национальный университет строительства и архитектуры, Украина, Харьков

Представлены теоретико-методологические и практические результаты исследования, направленного на решение актуальной проблемы развития профессионально, социально и экзистенциально значимых

способностей и качеств личности непосредственно в процессе обучения в ВУЗе. Теоретически обосновано и эмпирически исследовано психологические закономерности и механизмы целенаправленного развития метаспособностей и метакачеств студента. Выявлена положительная корреляция метаспособностей и метакачеств с когнитивно-смысловой ориентировкой личности. Установлена связь между уровнем развития метакачеств и шириной ориентировки, что открывает возможность эффективного целенаправленного развития личности студента в условиях обучения в контексте заданной ориентировки.

Ключевые слова: целенаправленное развитие, способности и качества, личность студента, ширина ориентировки, эффективное обучение.

Demydiuk O. B. Psychological and pedagogical principles of metacapacities and metaqualities development under conditions of university education / Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Ukraine, Kharkiv

Theoretical, methodological and practical results of research dealing with solving urgent issue of development of professionally, socially and existentially valued abilities and qualities of a personality directly in the training process at the university are presented. Psychological patterns and mechanisms of purposeful development of student's metacapacities and metaqualities are theoretically justified and empirically investigated. The positive correlation of metacapacities and metaqualities with sense-cognitive orientation of a personality is revealed. The relationship between the level of metaqualities development and orientation span is discovered. It opens the possibility of effective purposeful development of student's personality under conditions of training in the context of a given orientation.

Key words: purposeful development, capacities and qualities, student's personality, orientation span, effective training.

Вступ. Сучасний соціум, що перебуває в стані інтенсивних соціальних і технологічних трансформацій, висуває нові вимоги до підготовки фахівців, які потребують нових характеристик. Поряд із професійними знаннями виникає необхідність розвитку здібностей і якостей особистості, яка не тільки ефективно функціонує в умовах змін, а й розвивається спонтанно з темпами розвитку суспільства. У зв'язку з цим виникає проблема визначення таких особистісних ресурсів та шляхів їх цілеспрямованого розвитку.

Крім того, розвиток особистості в її цілісності, в свою чергу, потребує розробки чітких критеріїв ефективності цього процесу. Одним із таких критеріїв може стати комплексний показник, що відображає смисловий, когнітивний і діяльнісний рівні розвитку особистості, які в інтегрованій формі виражені в ступені сформованості здібностей і якостей особистості.

У психологічній літературі проблема вивчення здібностей та якостей особистості міститься в основному в роботах, що пов'язані з професійним розвитком особистості (Н. С. Глуханюк, А. Ю. Дьяченко, О. П. Саннікова, Т. М. Титаренко та ін.). Кожне дослідження з певних позицій вносить свій внесок у розширення системи пояснень цих явищ. Саме тому є необхідним здійснення спеціального дослідження, яке змогло б з позицій системного підходу об'єднати наукові досягнення з метою цілеспрямованого розвитку актуальних для часу трансформацій особистісних ресурсів в умовах навчання у ВНЗ.

Але, у рамках сучасної освіти нам не відома програма цілеспрямованого комплексного розвитку професійно, соціально і екзистенційно значущих здібностей і якостей безпосередньо в процесі навчання у ВНЗ. Оскільки існує взаємозв'язок між когнітивним і особистісним розвитком, доцільно здійснювати процес розвитку актуальних здібностей і якостей у самому процесі освоєння конкретних навчальних предметів. У зв'язку з цим виникає необхідність пошуку принципів організації ефективного навчання, в рамках якого можливий розвиток здібностей і якостей на основі врахування психологічних

закономірностей їх формування як в умовах повсякденності, так і в умовах цілеспрямованого розвитку.

Теоретико-методологічний аналіз розробок за означеною тематикою й наші попередні дослідження визначили напрямок пошуку комплексу актуальних для сучасності здібностей та якостей особистості, та психологічних закономірностей їх розвитку в умовах навчання у ВНЗ. Це є актуальним завданням психологічної науки для відповіді освіти на виклик сучасного суспільства, що постійно змінюється.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні закономірності й механізми цілеспрямованого розвитку метаздібностей та метаякостей особистості студента, які є актуальними для інтенсивних соціальних і технологічних трансформацій, що відбуваються в сучасному суспільстві.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу систематизувати сучасні наукові підходи до визначення здібностей та якостей особистості, виявити їх психологічну сутність, чинники і детермінанти їх цілеспрямованого розвитку [1, с. 37 - 39].

2. Визначити комплекс професійно, соціально та екзистенційно значущих здібностей та якостей, які є актуальними для періоду соціальних та технологічних трансформацій, на основі системного аналізу потреб сучасного ринку праці, літературних джерел, що описують високо ефективних особистостей, та методів анкетування, ідеографії та статистики [2, с. 59].

3. Розробити концепцію і психолого-педагогічні засади цілеспрямованого формування і розвитку здібностей та якостей особистості в умовах навчання у ВНЗ.

4. Створити програму емпіричного дослідження, розробити комплекс методів, методик та інструментів, що спрямовані на вивчення

закономірностей цілеспрямованого розвитку здібностей і якостей особистості та можливості їх використання як критерію визначення і виміру рівня особистісного розвитку.

5. Виявити та дослідити специфіку взаємозв'язків між визначеними здібностями та якостями особистості, а також їх зв'язки з когнітивним і смисловим орієнтуванням особистості; встановити характер їх поєднання в контексті розвитку.

6. Емпірично підтвердити можливість цілеспрямованого розвитку здібностей та якостей особистості, дослідити динаміку їх розвитку та визначити ефективність психолого-педагогічних принципів такого розвитку в умовах навчання у ВНЗ.

Аналіз та узагальнення літературних джерел та практичного досвіду дозволив представити психологічні закономірності та механізми формування особистісних ресурсів індивіда (його здібностей і якостей), як природний спонтанний процес. Для цього була обрана екзистенційна модель, що відображає етапи та психологічні механізми саморозвитку особистості в процесі її взаємодії з навколишнім середовищем (природним, соціальним, духовним) [3, с. 185].

Процес екзистенційного розвитку забезпечується низкою психологічних механізмів. А саме:

Психологічний механізм взаємодії внутрішньої і зовнішньої діяльності (свідомості і поведінки) забезпечує всі п'ять етапів екзистенційного кола розвитку. Він відображає процес розвитку особистісних ресурсів на двох рівнях: когнітивно-смисловому і діяльнісному. В силу роботи принципу зворотного зв'язку 1) на когнітивно-смисловому рівні забезпечується управління процесом формування здібностей і якостей особистості, 2) на діяльнісному рівні забезпечується процес здійснення способів діяльності, які використовуються для реалізації особистісних смислів, та інтеграції у внутрішні ресурси індивіда через їх автоматизацію.

Психологічний механізм урівноваження особистісних смислів, внутрішніх ресурсів і зовнішніх умов [5, с. 35] запускає і підтримує процес розвитку здібностей і якостей особистості на основі того ж принципу зворотного зв'язку. В силу природного амбівалентного прагнення людини до самозбереження та саморозвитку, вона постійно прагне до відновлення рівноваги між своїми смислами - ресурсами - середовищем. Цей процес безперервний, оскільки розвиток одного з компонентів системи неминуче веде до порушення рівноваги системи в цілому і спонукає до дій з розвитку її нерівноважних компонентів. Таким чином, забезпечується безперервність процесу розвитку особистісних ресурсів.

Психологічний механізм широти когнітивно-сислового орієнтування забезпечує ефективність процесу розвитку здібностей і якостей особистості за допомогою забезпечення властивостей (системності, усвідомленості, інтенсивності, індивідуалізованості, умотивованості, швидкості автоматизації) способів діяльності, які використовуються для реалізації особистісних смислів та інтегрують в особистісні ресурси.

Психологічний механізм стратегічного орієнтування забезпечує оптимізацію процесу формування та розвитку здібностей і якостей особистості. Винесене наперед орієнтування дозволяє оптимально організувати способи діяльності, що використовуються, в систему, де результат попередньої дії стає способом здійснення наступної. Системний перехід результатів в умови дозволяє забезпечити безперервність процесу, а охоплення стратегічного орієнтування обумовлює часте повторення успішних способів діяльності. Як наслідок, відбувається швидка автоматизація та інтеграція успішних способів діяльності у внутрішні ресурси індивіда та їх трансформація в здібності та якості особистості [4, с. 193 - 194].

Висновки. Розроблена концепція дозволила забезпечити передумови цілеспрямованого формування здібностей і якостей особистості за

допомогою моделювання екзистенційних умов її розвитку через створення навчального середовища, яке запускає та оптимізує роботу психологічних механізмів розвитку здібностей і якостей особистості в умовах навчання.

У результаті пролонгованого навчального експерименту встановлено, що існує можливість цілеспрямованого формування здібностей і якостей особистості в умовах навчання у ВНЗ у процесі засвоєння конкретних навчальних предметів, що забезпечує інтеграцію когнітивного і особистісного розвитку студента.

Визначено, що ефективність формування метаздібностей і метаякостей залежить від широти когнітивного і смислового орієнтувань особистості. Сміслові орієнтування задає стійку внутрішню мотивацію, а когнітивне визначає зміст і стратегію реалізації способів діяльності для задоволення особистісних смислів. Широта орієнтування детермінує мотивацію, усвідомленість, системність і успішність використовуваних способів діяльності, що обумовлює частотність їх застосування, і, як наслідок швидкість автоматизації і трансформації в здібності та якості особистості студента.

Література:

- 1. Демидюк О. Б. Представление концепций способностей и качеств в различных контекстах / О. Б. Демидюк // Вісник Харківського національного університету. Серія психологія. № 662. — Х., 2005, — С. 37 — 39.*
- 2. Демидюк О. Б. Целенаправленное развитие метаспособностей и метакачеств в условиях естественного университетского обучения / О. Б. Демидюк // Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2009, — С. 57 — 61.*
- 3. Сергеева Т. В. Эко-Гуманистическое саморазвитие: Монография / Т. В. Сергеева // АП «Блок». — Х., 2009. — 547 с.*
- 4. Сергеева Т. В., Демидюк О. Б. Психологічні закономірності й механізми розвитку здібностей і якостей особистості в умовах повсякденності / Т.*

В. Сергеева, О. Б. Демидюк // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія. — Харків: ХНПУ, 2012. — Вип. 44. Частина II. — С. 192 — 199.

5. Сергеева Т. В. Эко-Гуманистическая технология саморазвития: Монография / Т. В. Сергеева // АП «Блок». — Х., 2010. — 215 с.

References:

1 Demidyuk O. B. Predstavleniye kontseptsiy sposobnostey i kachestv v razlichnykh kontekstakh / O. B. Demidyuk // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu. Seriya psykholohiia. № 662. — Kh., 2005, — S. 37 — 39.

2. Demidyuk O. B. Tselenapravlennoye razvitiye metasposobnostey i metakachestv v usloviyakh estestvennogo universitetskogo obucheniya / O. B. Demidyuk // Naukovyi visnyk PDPU im. K. D. Ushynskoho. — Odesa, 2009, — S. 57 — 61.

3. Sergeyeva T. V. Eko-Gumanisticheskoye samorazvitiye : Monografiya / T. V. Sergeyeva // AP «Blok». — Kh., 2009. — 547 s.

4. Serheieva T. V., Demydiuk O. B. Psykholohichni zakonomirnosti y mekhanizmy rozvytku zdibnostei i yakosti osobystosti v umovakh povsiakdennosti / T. V. Serheieva, O. B. Demydiuk // Visnyk KhNPU im. H. S. Skovorody. Psykholohiia. — Kharkiv : KhNPU, 2012. — Vyp. 44. Chastyna II. — S. 192 — 199.

5. Sergeyeva T. V. Eko-Gumanisticheskaya tekhnologiya samorazvitiya: Monografiya / T. V. Sergeyeva // AP «Blok». — Kh., 2010. — 215 s.

УДК: 159.92:37.03+152.2+155.25

**ДОСЛІДЖЕННЯ САМОПІЗНАННЯ ЯК КОГНІТИВНОЇ
ОСНОВИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ**

Турлакова Н. Б.

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна,
Харків

Систематизовано наукові підходи до вивчення самопізнання. Обґрунтована актуальність включення самопізнання в процес навчання студента. Розкривається роль самопізнання як значимого когнітивного

ресурсу розвитку особистості, використання якого відкриває ряд перспектив дослідницького та навчального плану. Обґрунтовано психологічні закономірності та механізми розвитку процесу самопізнання особистості в екзистенційному колі повсякденності. Вивчено подвійну природу самопізнання, в якому інтегровані суб'єкт і об'єкт пізнання. Виділено конструкт, який дозволив враховувати різноманіття проявів комплексного феномена самопізнання. Розроблені інструменти самоуправління процесом навчання студента, який дозволяє підібрати оптимальну стратегію навчання. Виявлено характер впливу самопізнання на когнітивні, смислові та діяльні показники ефективності саморозвитку особистості.

Ключові слова: самопізнання, саморозвиток, самореалізація, екзистенційний круг розвитку, індивідуально когнітивно-смислова структура особистості (ІКСС), суб'єктність, об'єктність, модель взаємодії факторів розвитку особистості, мета-здібності, мета-якості, інноваційні інструменти самоуправління навчанням.

Турлакова Н. Б. Исследование самопознания как когнитивной основы саморазвития личности/ Харьковский национальный университет строительства и архитектуры, Украина, Харьков

Систематизированы научные подходы к изучению самопознания. Обоснована актуальность включения самопознания в процесс обучения студента. Раскрывается роль самопознания как значимого когнитивного ресурса развития личности, использование которого открывает ряд перспектив исследовательского и учебного плана. Обоснованы психологические закономерности и механизмы развития процесса самопознания личности в экзистенциальном кругу повседневности. Изучена двойная природа самопознания, в котором интегрированы субъект и объект познания. Выделен конструкт, который позволил учитывать многообразие проявлений комплексного феномена самопознания. Разработаны инструменты самоуправления процессом обучения студента,

которые позволяют подобрать оптимальную стратегию обучения. Выявлен характер влияния самопознания на когнитивные, смысловые и деятельностные показатели эффективности саморазвития личности.

Ключевые слова: самопознание, саморазвитие, самореализация, экзистенциальный круг развития, индивидуально когнитивно-смысловая структура личности (ИКСС), субъектность, объектность, модель взаимодействия факторов развития личности, мета-способности, мета-качества, инновационные инструменты самоуправления обучением.

Turlakova N. B. Research study of self-cognition as a cognitive basis of self-development/ Kharkiv national university of civil engineering and architecture, Ukraine, Kharkiv

The scientific approaches to the research study of self-cognition were systematized. Relevance of self-cognition involvement into the training process was given. It was revealed the role of self-cognition as a significant cognitive resource of personal development that could open a number of prospects for research and training works. Psychological patterns and developing mechanisms of the process of student's self-cognition within existential circle of everyday life were substantiated. The binary nature of self-cognition which integrated both subject and object of cognition was studied. It was found a special construct which allows taking into consideration the whole range of characteristics and variety of manifestations of the complex phenomenon of self-cognition. The special instruments for training process self-management were developed. They allow students to choose an optimal training strategy. The influencing character of self-cognition on cognitive, meaningful and activity indicators of the effectiveness of self-development was identified.

Key words: self-cognition, self-development, self-realization, existential circle of everyday life, individual cognitive and sensual structure of the personality (ICSS), subjectivity, objectivity, model of personal development

factors' interaction, meta-abilities, meta-qualities, innovative tools for training self-management.

Вступ. Дослідження проблеми самопізнання як освітнього і соціального ресурсу підвищення ефективності навчання може виступати необхідною потребою сучасного суспільства. Сучасний соціум перебуває в стані інтенсивних трансформацій. Для вирішення завдань перетворення він потребує як професійній, так і екзистенційно успішної особистості, здатної до ефективного існування в постійно мінливому світі. Відповідальність за формування такої особистості традиційно покладається на освіту. У зв'язку з цим виникає завдання пошуку шляхів гармонізації навчання та розвитку особистості, яка здатна не тільки розвиватися сама, а й розвивати своє соціальне середовище. Для цього необхідне розуміння психологічних закономірностей процесу взаємодії людини із середовищем та його результату, тобто самого процесу саморозвитку. Цей процес, в свою чергу, обумовлений самопізнанням.

Сам феномен самопізнання досліджувався з давніх часів, але до цих пір залишається не дослідженим в контексті цілеспрямованого використання в навчанні. В сучасній освіті поки немає програм, що розвивають здатність до самопізнання, як ключового фактора ефективного розвитку особистості, що обумовлює актуальність дослідження цієї проблеми.

Про знання про себе написано чимало філософських трактатів і психологічних праць. Усвідомлюючи всю багатогранну складність і екзистенціальну незбагненність цієї проблеми, одночасно ми розуміємо, що забезпечити ефективний розвиток особистості, ігноруючи такий важливий аспект, неможливо. Хоча такому ігноруванню є психологічне пояснення: страх негативної оцінки, невігідне порівняння з іншими, втрата іміджу успішної людини, небезпека зниження самооцінки часто призводить до

уникнення використання цього корисного, але «небезпечного» інструменту. Одночасно в практиці традиційного навчання, орієнтованого виключно на когнітивний розвиток особистості через повідомлення готових знань, саморозвиток відбувається спонтанно. Самопізнання в якості ресурсу отримання знань не використовується і здійснюється стихійно. Разом з тим у просунутому проблемному навчанні подолання дисбалансу між актуальним і потрібним знанням передбачає наявність знань про себе, що диктує необхідність розкриття психологічних механізмів самопізнання.

Проблема самопізнання міститься в ряді психологічних праць, кожен з яких в явній або імпліцитній формі з різних точок входу досліджує цей складний феномен, збагачуючи його розуміння. У вітчизняній традиції проблема самопізнання імпліцитно міститься в дослідженнях: принципів суб'єктно-діяльнісного підходу (О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн) [5, с. 169-177, 6, с.33-57], регулятивної культури мислення, вольової та емоційної регуляції діяльності, саморегуляції (М. Й. Боришевський, С. Д. Максименко, В. К. Калін, Н. І. Пов'якель) [4, с. 19-25, 5, с.83-119]; індивідуального досвіду й життєвого світу (О. М. Лактіонов, Т. М. Титаренко, Ю. М. Швалб) [5,с.97]; самоактуалізації, духовності, творчості, особистісної свободи (Г. О. Балл, О. О. Бодальов, Н. Ф. Вишнякова, В. В. Давидов, Н. Ф. Каліна, О. П. Колісник, Д. О. Леонт'єв, В. О. Моляко) [1, с.22-27, 2, с.12-39, 5, с. 82-110, 7, с.57-89]; професійно-особистісного розвитку (Н. О. Євдокимова, І. А. Зязюн, Т. Б. Хомуленко, Н. В. Чепелева, О. П. Саннікова, Т. М. Титаренко та ін); в концепції стратегічного орієнтування (Г. К. Серєда). Найбільш повно проблема самопізнання як когнітивного ресурсу саморозвитку розкрита в еко-гуманістичній технології саморозвитку -ЕГТСР (Т. В. Сергєєва) [5, с. 17-181, 6, с.13-18].

У зарубіжній психології самопізнання досліджувалося: в контексті експериментально-інтроспекціоністських методик (В. Вундт і Е. Тітченер); в рамках психоаналітичного напрямку як засіб вивчення «Его - Супер Его»

(З. Фрейд) і визначення «Его-ідентичності» в процесі соціалізації (Е. Еріксон); в індивідуальній теорії особистості в конструктах індивідуалізації та прагнення до досконалості (А. Адлер); в аналітичній психології в конструкті самореалізації за допомогою руху до особистісно-значимих цілей (К. Юнг); в гуманістичній психології при аналізі різноманітних «Я-теорій» (У. Джемс, Р. Бернс, К. Роджерс, Р. Кеган, Ч. Х. Кулі, Д. Г. Мід, А. Маслоу, Ч. Шеффілд, М. Шериф, Е. Кентріл, Ж. Мак-Кендлес) [3, с. 17-41]; в диспозиціональній психології при визначенні ролі суб'єктивного пізнання і відчуття в особистісному розвитку, (Р. Кеттела, Т. Лірі, Г. Олпорт) [3, с. 57-91]; в біхевіоральній та когнітивній психології в контексті «особистісних конструктів» і «Я-схем» (Д. Келлі, А. Бандура, Д. Роттер, Б. Ф. Скіннер) [3, с. 44-121].

Однак нам не відомі науково-теоретичні дослідження, що дозволяють представити цілісну картину, на основі якої можна розробити ефективну навчальну технологію, інтегруючи самопізнання в процес цілеспрямованого саморозвитку як його когнітивно-сміслову основу. Саме тому є необхідним здійснення спеціального дослідження, яке змогло б з позицій системного підходу об'єднати наукові досягнення у вивченні самопізнання з цієї позиції. Мета полягала в розкритті психологічних закономірностей і механізмів, розробці психолого-педагогічних принципів розвитку самопізнання як когнітивно-сміислової основи саморозвитку особистості.

Таким чином було виділено наступні завдання дослідження:

На основі теоретичного аналізу систематизувати сучасні наукові підходи до визначення поняття самопізнання, як когнітивно-сміслового компоненту саморозвитку особистості студента; виявити психологічну сутність феномену, чинники і детермінанти; узагальнити стан розробки проблеми; розробити концептуальні засади структурно-функціональної організації та динаміки процесу самопізнання як когнітивно-сміислової основи саморозвитку студента; виявити характер впливу самопізнання на

когнітивні, смислові та діяльнісні показники ефективності саморозвитку особистості; розробити технологію включення самопізнання в процес навчання з метою підвищення ефективності саморозвитку особистості студента; активізувати механізми самопізнання та визначити динаміку саморозвитку особистісних і когнітивних характеристик студента.

Як показав, теоретичний аналіз самопізнання відноситься до кола складних феноменів, які не мають однозначного визначення. Залежно від рівня аналізу самопізнання можна розглядати як процес, як результат, як умова, як метасмисл, як метакомпетенцію, як метаспособність. У зв'язку з цією обставиною в процесі вживання поняття самопізнання ми будемо користуватися зазначеними визначеннями залежно від використовуваного рівня аналізу. Складність поняття самопізнання посилюється тією обставиною, що в ньому інтегровані суб'єкт і об'єкт пізнання. Тому виникла необхідність виділення такого конструкту, який дозволив би враховувати все різноманіття проявів цього комплексного феномена. Більш всього для цих цілей підходить конструкт індивідуальної когнітивно-смислової структури (ІКСС) особистості, яка відображає представленість у свідомості індивіда об'єктів навколишнього світу і зв'язків між ними. Оскільки індивід виступає одночасно суб'єктом і об'єктом самопізнання, то ІКСС може служити екстеріорізованою моделлю для суб'єкта самопізнання.

Одночасно, маючи кінцевою метою цілеспрямований розвиток особистості як суб'єкта та об'єкта самопізнання, необхідно визначити концептуальну основу структурно-функціональної організації та динаміки процесу самопізнання. Для цього використовується теоретична модель, що представляє процес самопізнання, як когнітивно-смислову основу саморозвитку особистості в умовах повсякденності. Така модель має форму спіралі безперервного процесу, кожен виток якого включає певні етапи самопізнання, яке відбувається в момент усвідомлення смислових, когнітивних і особистісних ресурсів як необхідних для реалізації цілей

кожного етапу. А саме: на першому етапі оцінки особистісного сенсу події (селекції важливого) запускається психологічний механізм самопізнання, який забезпечує оцінку значущості події в контексті особистісних смислів, відображених у ІКСС; на другому етапі оцінки можливості реалізації виявленого особистісного сенсу події психологічний механізм самопізнання забезпечує оцінку особистісних ресурсів, представлених у ІКСС, для задоволення особистісних смислів в наявних умовах; на третьому етапі вибору способів діяльності для задоволення виявлених особистісних смислів психологічний механізм самопізнання забезпечує пошук адекватних стратегій, представлених в ІКСС; на четвертому етапі реалізації способів діяльності для задоволення особистісних смислів психологічний механізм самопізнання забезпечує зворотний зв'язок для здійснення стратегій реалізації сенсу і їх перевірки практичним досвідом; на п'ятому етапі при автоматизації успішних способів діяльності відбувається їхня інтеграція в особистісні ресурси з розширенням представленості в ІКСС, як когнітивно-смыслового ресурсу процесу самопізнання. Таким чином, забезпечується безперервність усього процесу.

Психологічні механізми самопізнання в екзистенційному колі забезпечують когнітивну основу ефективності саморозвитку допомогою оптимізації роботи його механізмів. У ключовому психологічному механізмі взаємодії внутрішньої і зовнішньої діяльності самопізнання забезпечує зворотний зв'язок між компонентами системи, обумовлюючи ефективність і безперервність процесу саморозвитку особистості студента. У психологічному механізмі широти когнітивно-смыслової орієнтування самопізнання забезпечує якісне розширення орієнтування за рахунок введення особистісного фактора (знання особистісних смислів і ресурсів), що, в свою чергу, детермінує ефективність самого процесу самопізнання. В психологічному механізмі автоматизації використовуваних способів діяльності самопізнання сприяє безперервності процесу саморозвитку за

рахунок усвідомленого прийняття початкової стратегічної орієнтування в контексті особистісних смислів, забезпечуючи оптимальну інтеграцію нових внутрішніх ресурсів у структуру особистості. Таким чином, концептуальна модель дозволила представити зміст (що), структуру (етапи), функції (навіщо), механізми (як) і детермінанти (взаємовплив) процесу самопізнання, що створило передумови для його трансформації в цілеспрямований процес в умовах вузівського навчання.

Для реалізації цілей цілеспрямованого розвитку у студентів мета-смислів, мета-компетентностей і мета-здібності до самопізнання, а також для отримання даних експериментального дослідження було розроблено ряд інструментів, що дозволив здійснити кількісний та якісний аналіз ефективності процесу самопізнання, як когнітивної основи розвитку особистості в процесі освоєння навчальних предметів. Серед них особливо значущим інструментом є так звана «модель взаємодії факторів розвитку особистості», яка дозволяє студенту реалізовувати самоуправління процесом навчання та відстежувати рівень особистісного розвитку.

Висновки

Отримані результати дозволили зробити наступні висновки:

1. Систематизація наукових підходів дала можливість визначити психологічну сутність самопізнання в контексті процесу саморозвитку особистості студента, який одночасно виступав суб'єктом і об'єктом обох процесів.

2. Самопізнання - це когнітивно-сміслова основа і результат процесу саморозвитку особистості, що відображені в її індивідуальній когнітивно-смісловій структурі (ІКСС), яка являє собою представленість у свідомості індивіда себе і об'єктів навколишнього світу в їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

3. Оскільки самопізнання одночасно здійснюється в процесі саморозвитку та підтримує цей процес воно має подвійну психологічну

природу, що об'єднує процес і результат когнітивної діяльності особистості на всіх етапах її саморозвитку, забезпечує безперервність та детермінує ефективність цього процесу. В свою чергу, самопізнання детерміновано широтою когнітивно-сміслового орієнтування особистості студента.

4. Концептуальні засади структурно-функціональної організації та динаміки процесу самопізнання особистості, як когнітивно-сміслової основи і результату саморозвитку, можуть бути представлені в теоретичній моделі, яка відображує взаємодію психологічних механізмів саморозвитку та самопізнання на всіх етапах екзистенційного кола саморозвитку.

5. Психологічний механізм самопізнання обумовлює ефективність і безперервність процесу саморозвитку особистості студента; забезпечує усвідомлення розриву поточного і бажаного рівнів розвитку особистості; забезпечує роботу психологічного механізму широти когнітивно-сміслового орієнтування, що обумовлює ефективність саморозвитку.

Література:

- 1. Абульханова-Славская К. А. Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна / К. А. Абульханова-Славская // М.: Наука, 1989. – 248 с.2.*
- 2. Балл Г. О. Про психологічний зміст вільного розвитку особистості / Г. О. Балл // Психологічні аспекти гуманізації освіти: Книга для вчителя // Київ–Рівне, 1996. – 128 с.*
- 3. Большой психологический словарь // Проект «Психологическая энциклопедия» / сост. и общ. ред. Б. Мецгеряков, В. Зинченко // СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.*
- 4. Боришевський М. Й. Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження / М. Й. Боришевський. – К.: Либідь, 1999. – 162 с.*
- 5. Сергеева Т. В. Эко-Гуманистическое саморазвитие. / Сергеева Т. В. // X: АП «Блок», 2009. – 547 с.*

6. Сергеева Т. В. *Эко-Гуманистическая технология саморазвития* / Сергеева Т. В. // X.: АП «Блок», 2010. – 215 с.

7. Сергеева Т. В. *Стратегии мотивации* / Т. В. Сергеева// Харьков: Анекс+, 2007. – 120 с.

References:

1. Abulkhanova-Slavskaya K. A. *Philosofsko-psychologicheskaya kontseptsiya S. L. Rubinshteina/ K. A. Abulkhanova-Slavskaya* // M.: Nauka, 1989. – 248 S.2.

2. Ball G. O. *pro psychologichniy zmist vilnogo rozvytku osobystosti/ G. O. Ball// Psychologichni aspekty humanizatsii osvity: Knyha dlya vchytelya// Kyiv–Rivne, 1996. – S.128*

3. *Bolshoy psychologicheskyy slovar// Proekt «Psychologicheskaya entsiklopediya» / sost.i ob. red. B. Metseryakov, V. Zinchenko// SPb.: Praim-EUROZNAK, 2003. – S.672*

4. Boryshevskiy M. Yi. *Psychologiya samosvidomosti: istoriya, sychasnyi stan ta perspektyvy doslidzhennya / M. Yi. Boryshevskiy//K. : Lybid, 1999. – S.162*

5. Sergeyeva T. V. *Eco-gymanisticheskoye samorazvitie. / T. V. Sergeyeva//Kh.: AP «Block», 2009. – S.547*

6. Sergeyeva T. V. *Eco-gymanisticheskaya tehnologiya samorazvitiya. / T. V. Sergeyeva B. // Kh.: AP «Block»,2010. – S.215*

7. Sergeyeva T. V. *Motivation strategies / T. V. Sergeyeva B. // Kharkov: Aspecs+, 2007. – 120 p.*

УДК 159.9.01:37.036.5

**РОЛЬ КРЕАТИВНОСТІ ТА ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ
У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ
ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ**

кандидат психологічних наук, доцент Шандрук С. К.

Тернопільський національний економічний університет, Україна, Тернопіль

Розглянуто теоретичні основи розвитку професійних творчих здібностей та креативності майбутніх практичних психологів. Представлено основні наукові підходи до розуміння творчого потенціалу психолога-професіонала. Визначено принципи розробки системи роботи з розвитку креативності та творчих професійних здібностей студентів-психологів. Виокремлено креативність як особистісну характеристику, як реалізацію професіоналом власної індивідуальності у ході виконання виробничих завдань. Доведено різноаспектне бачення сутності професійних творчих здібностей, яке інтегрується в категорії творчої особистості. Повновагомо розкрито роль креативності та творчих здібностей у професійному становленні психолога-професіонала.

Ключові слова: креативність, особистість, професійні творчі здібності, підготовка фахівців, творча активність, творчий потенціал.

Шандрук С. К. Роль креативности и творческих способностей в профессиональном становлении будущих практических психологов / Тернопольский национальный экономический университет, Украина, Тернополь.

Рассмотрены теоретические основы профессиональных творческих способностей и креативности будущих практических психологов. Представлены основные научные подходы к пониманию творческого потенциала психолога-профессионала. Определены принципы разработки

системы работы по развитию креативности и творческих профессиональных способностей студентов-психологов. Выделена креативность как личностная характеристика, как реализация профессионалом собственной индивидуальности в ходе выполнения производственных задач. Доказано разноаспектное видение сущности профессиональных творческих способностей, которое интегрируется в категории творческой личности. Весомо раскрыта роль креативности и творческих способностей в профессиональном становлении психолога-профессионала.

Ключевые слова: креативность, личность, профессиональные творческие способности, подготовка специалистов, творческая активность, творческий потенциал.

Shandruk S. K. The role of creativity and creative abilities in the professional formation of future practical psychologists / Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine.

Examined the theoretical basis of development of professional creative abilities and creativity of future practical psychologists. Submitted the basic scientific approaches to understanding the creative potential of a psychologist-professional. Detected the principles of designing the system of work on the development of creativity and creative professional abilities of students-psychologists. Singled out the creativity as personal characteristics, as the realization by the professional of his own individuality in the course of fulfillment of production problems. Proved the different-aspect vision of the essence of professional creative abilities which integrates into the category of creative personality. Full-weighty disclosed the role of creativity and creative abilities in the professional formation of psychologist-professional.

Key words: creativity, personality, professional creative abilities, training of professionals, creative activity, creative potential.

Постановка проблеми. Сучасний стан ефективності української освіти відображає суперечності між соціальним замовленням суспільства на фахівців, спроможних професійно і компетентно організувати роботу, і відсутністю такого рівня якості освітньої підготовки у ВНЗ України. За таких умов принципового значення набуває пошук нових підходів до підвищення ефективності організації навчання у ВНЗ з орієнтацією на його якісні аспекти, причому маємо на увазі не лише формування професійності майбутніх фахівців, а водночас розвиток їх креативності та творчих здібностей.

Крім того незаперечно, що освіта тривалий час була зорієнтована на середнього учня, а професійна та ВНЗівська – на середнього студента, тому розробка програм, системи навчання для підготовки креативних фахівців загалом, а працівників психологічної сфери зокрема, набуває неабиякої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток наукових досліджень стосовно творчого потенціалу особистості зреалізовувався в руслі розробки концепцій креативності (Д. Б. Богоявленська, Е. Боно, Дж. Гілфорд, Є. Торранс, О. М. Матюшкін С. О. Сисоєва та ін.), здібностей, обдарованості, творчого мислення, розвитку творчої особистості зробили (В. М. Дружинін, А. Б. Коваленко, Г. С. Костюк, В. А. Крутецький, Н. С. Лейтес, В. О. Моляко, В. В. Рибалка, С. Л. Рубінштейн, К. К. Платонов, Я. О. Пономарьов, В. Д. Шадріков, А. В. Фурман та ін.).

Виклад основного матеріалу. Кожна людина, досягаючи соціальної зрілості на тривалому етапі молодості, більшою чи меншою мірою усвідомлює, що її особисте життя реально належить двом світам: матеріальному, фізичному, де панують поведінка, діяльність, спілкування, тобто реальні форми багатоманітного земного практикування за наявних обставин суспільного повсякдення, і водночас ідеальному, метафізичному, де владарюють мислення, свідомість і самосвідомість, свобода і творчість,

себто ідеальні сутності і форми духовного оприявлення космічної (божественної) енергетики у психодуховній екзистенції особистості. Мовиться, власне, про діалектичне поєднання в кожному із нас, здавалося б, непоєданого – дійсності мислення і реальності діяльності, відеальнених смислоформ свідомості і практико унаявлених учинкових актів та діянь, неочевидно потойбічного й емпіричного посеїбічного, врешті-решт вічного, котре є “зараз-і-завжди”, та ситуаційного, яке плинне й миттєве мов екзистенційний зріз буття “тут-і-тепер” [1].

У будь-якому разі, зважаючи на сказане, загальним знаменником або визначальним принципом справжньої професійної майстерності фахівця психологічного профілю є повноцінна соціальна миследіяльність, котра повновагомо уможливорює професійне становлення і базується на взаємодоповненні сформованих чотирьох складників:

- фундаментальних знаннях випускника ВНЗ із царини теоретичної і прикладної соціології, загальної, соціальної і вікової психології, теорії, методології і технологій соціальної роботи, психокультури української ментальності, основ побудови громадянського суспільства і демократичного державотворення;

- добре освоєних особистістю норм, сформованих уміннях і відпрацьованих навичках досконалої професійної діяльності, що системно характеризують її як компетентного фахівця певного напрямку соціальної професійності, котрий не лише спроможний ефективно вирішувати буденні завдання ділового повсякдення, а й знаходити оптимальні розв’язки практичних проблемних ситуацій та особистих проблем;

- самісно надбаних цінностях та психодуховних формах або екзистенціалах людського одухотвореного життєреалізування (святість, свобода, віра, надія, любов, творчість, відповідальність, сумління, доброчесність, правдивість, толерантність, емпатійність і т. ін.), які не привласнюються через канал зовнішнього освітнього чи виховного впливу, а

вироснуть особистістю майбутнього професіонала зсередини, тобто власним сутнісним Я як самодостатньою психодуховною субстанцією, котра здатна не тільки адекватно відфільтрувати будь-який соціоінформаційний вплив явного чи прихованого довкіленневого тиску, а й синергійно самоорганізуватися і рекурсивно саморозвивати саму себе;

- розвиненому професійному мисленні як найголовнішому особистісному ресурсі углядіння, постановки, оптимального розв'язання і своєчасного зняття нагальних проблем професійного повсякдення; у цьому разі знаннево-компетентнісна база і ціннісно-духовний ресурс особистості фахівця є тим різноякісним матеріалом, котрим оперує вказане мислення задля побудови ідеальних моделей діяльності і вчинення та їх наступної проєкції на завжди недосконалий світ конкретного суспільного життя з метою його поліпшення та згармонізування [2].

Водночас повноцінне професійне становлення майбутніх практичних психологів, враховуючи специфічність професійної діяльності та індивідуально-психологічних особливостей кожного студента, неможливе без наявності в останнього професійних творчих здібностей та креативності.

Інтерес до проблеми стосовно креативності та творчих здібностей не згасає, а навпаки, все більше зростає. Потреба зрозуміти природу креативності виникла як наслідок необхідності впливати на творчу діяльність з метою підвищення її ефективності. Людина протистоїть світові як самостійна творча сила, котра здатна осягати і перетворювати цей світ. Саме у здатності до творчості постає зміст буття людини як культурно-історичної особистості. Творча особистість завжди сама прагне до нового, залучає інших до участі в оновленні суспільства, соціальна спадщина якого складається з продуктів індивідуальної діяльності. Як зазначає В.В.Рибалка, творча особистість є найбільшою цінністю для будь-якого суспільства, оскільки для неї характерна висока продуктивність, результативність особистісно та суспільно значущої творчої праці, завдяки чому людство

робить черговий крок у своєму прогресі [3, с.3]. Творчим людям притаманні такі особистісні риси, як незалежність, яка виявляється в неконформності суджень і оцінок; відкритості розуму – готовності до сприйняття нового і незвичного; висока толерантність до невизначених ситуацій, конструктивна активність в цих ситуаціях; розвинуте естетичне почуття, прагнення до краси.

У сучасній науковій літературі креативність визначається як діяльність, кінцевим результатом якої є створення якісно нового продукту, такого, який вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю (при цьому зазначається, що творчість – специфічна властивість людини, а тому без творця-суб'єкта, себто креативної особистості, здійснюватися не може). Саме у такому аналітичному розрізі креативність стала предметом вивчення для багатьох зарубіжних і вітчизняних психологів, зокрема, Д. Б. Богоявленської, Е. Боно, Дж. Гілфорда, В. М. Дружиніна, Г. С. Костюка, К. К. Платонова, Я. О. Пономарьова, Є. Торранса, О. М. Матюшкіна, О. В. Морозова, Д. В. Чернілевського та ін.

Підкреслимо, що суть креативності полягає у спроможності людини продукувати неординарні та нестандартні ідеї, уникати у мисленні традиційних схем, оперативно ставити і знаходити способи розв'язання проблемних ситуацій і задач.

Отже, креативність – це здатність особистості до створення нового в духовному чи матеріальному вимірах життя, це основа розвитку економіки, важливий фактор створення суспільства знань, а тому й обов'язковий атрибут компетентності і професійної майстерності майбутніх практичних психологів.

Особливий інтерес викликають твердження учених стосовно творчих здібностей особистості. Творча спроможність виступає як вроджена потреба і у такому розумінні вона може бути уподібнена інстинкту. Ця потреба

притаманна величезній більшості людей. Вона може виявлятися у вигляді окремих спроможностей у однієї людини або блискучого таланту в іншій, але важко знайти індивіда, повністю позбавленого цієї дорогоцінної якості. Здатність до творчості – це найвищий дар, яким нагородила людину природа на безмежно тривалому шляху її еволюційного розвитку. Проте, існує і протилежна думка. Вважається, що розвиток здібностей людини не є генетично зумовленим. Творчі здібності – це не природний дар, а результат історичного розвитку людства. Людина при народженні позбавлена свідомості, не має природних ідей, людських рис, людських здібностей [4, с. 2-6].

Основними принципами розробки системи роботи з розвитку креативності та творчих здібностей особистості майбутніх практичних психологів вважаємо: принципи особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх працівників психологічної сфери, принцип історизму, принцип гуманізації, принцип духовності, принцип психологізації, циклічно-вчинковий підхід, принцип наступності, принцип єдності соціалізації та індивідуалізації, принцип екологізації, принцип суспільно-особистісного прагматизму та партнерства, принцип еврилогізації. Розглянемо зазначені вище принципи детальніше.

Принцип історизму полягає у тому, що давні традиції ставлення до особистості як до суб'єкта, активного учасника освітнього процесу повинні включатися та використовуватися у сучасних умовах підготовки майбутніх практичних психологів.

Принцип гуманізації у професійній підготовці студентів-психологів конкретизується в наступному: сприяння особистісному розвитку кожного студента; запровадження в освіті діалогічних засад, котрі зреалізуються на різних рівнях – міжособовому, міжгруповому, міжкультурному, внутрішньо-особистісному; надання студентові достатнього обсягу свободи і дієвої допомоги у здобутті внутрішньої свободи; поєднання

гуманістичного переосмислення перспективних функцій освіти з гуманізацією сьогоденного життя кожного студента, любов'ю та повагою до нього з боку викладачів, індивідуалізацією інноваційних педагогічних впливів на нього стимулюванням розвитку його суб'єктних якостей; реалізацію у професійній освіті загальних і особливих вимог до гармонійного розвитку особистості – у поєднанні із врахуванням індивідуальних особливостей, перспектив і прагнень кожного студента та його заохоченням до саморозвитку та творчої реалізації власного потенціалу.

Принцип духовності визначає необхідність включення до професійної підготовки майбутніх психологів комплексу психодидактичних засобів, які спрямовані на забезпечення духовного розвитку молоді в умовах ВНЗ.

Принцип психологізації професійної підготовки полягає у необхідності і доцільності суттєвого підвищення психологічної культури особистості практичного психолога.

Принцип циклічно-вчинкового підходу означає, що студент упродовж навчання в університеті проходить повний чотириланковий цикл учинку професійного становлення, а саме пізнавально-ситуаційний етап (перший курс), нормативно-мотиваційний (другий), ціннісно-діяльний (третій і четвертий) і духовно-післядіяльний (п'ятий курс), здійснюючи на кожному із них низку (зважаючи на перелік академічних і прикладних дисциплін) освітніх учинків різного спрямування – теоретичного, експериментального, дослідницько-пошукового, громадянського, соціокультурного, самоактуалізаційного тощо [5–7]).

Принцип наступності вимагає дотримання послідовності у навчанні, поступовості у засвоєнні справи. Даний принцип психодидактичне забезпечення та супровід професійного навчання і виховання, взаємної відповідності між стадіями онтогенетичного розвитку особистості студента-

психолога та наявними у системі психологічної освіти ланками неперервної освіти.

Принцип єдності соціалізації та індивідуалізації вказує на те, що процес індивідуалізації виступає важливою стороною процесу соціалізації особистості майбутніх психологів, він можливий тільки через процес соціалізації, тільки на його основі і лише в умовах соціалізації здобувається матеріал, з якого будуються індивідуальні форми поведінки та професійної діяльності особистості психолога-професіонала.

Принцип екологізації розкриває цілісне розуміння особистості в єдності різних сторін її структури та її стосунків із довкіллям, що має виступати основним орієнтиром у розробці науково-практичних основ навчання і виховання в умовах неперервної професійної освіти практичних психологів.

Принцип суспільно-особистісного прагматизму та партнерства полягає в усвідомленні принципової залежності рівня життя суспільства від особистості і навпаки, благополуччя особистості від суспільства, сприяє розвитку міжособистісних ділових стосунків і відносин, що призводять до успіху в подальшій психологічній практиці.

Принцип еврилогізації вимагає використання евристичних методів навчання, які сприяють розвитку творчої активності, винахідливості, оскільки саме творчий характер навчальної діяльності може забезпечити особистісну спрямованість освітньої та професійної підготовки практичних психологів.

Отже, для професійного становлення практичного психолога доцільно вдосконалювати рівень його творчості, креативного потенціалу та творчих здібностей. З цією метою доцільним є розробка і зреалізування психодидактичних умов формування у студента-психолога суб'єктивної позиції в процесі професійної підготовки, розвиток його здатності не тільки

сприймати і відтворювати знання, а водночас виконувати професійні завдання на високому рівні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Професійне становлення особистості студента-психолога здійснюється у взаємодоповненні: а) здобутих ним фундаментальних наукових знань, б) сформованих базових професійних компетенцій, в) учинково актуалізованих творчих здібностей і розвиненої особистісної креативності, г) набору освоєних форм, методів, засобів та інструментів майбутньої психологічної діяльності. З цією метою потрібно реалізовувати у підготовці практичних психологів систему психодидактичних умов для розвитку професійних творчих здібностей та креативності студентів психологічного профілю на засадах циклічно-вчинкового підходу.

Перспективу наступних наукових розвідок вбачаємо у поглибленому аналізі психодидактичних умов розвитку креативних та творчих здібностей майбутніх практичних психологів.

Література:

1. Фурман А. В., Шандрюк С. К. *Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі: [монографія]* / Анатолій Васильович Фурман, Сергій Костянтинівич Шандрюк. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 272 с.
2. Фурман А. В. *Теоретична модель гри як учинення* / Анатолій В. Фурман // *Наука і освіта*. – 2014. – №5/СХХІІ. – С. 95–104.
3. *Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Науково-метод. посібник* / За ред. В. В. Рибалки. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 388 с.
4. Гуменюк О. *Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату* / Оксана Гуменюк // *Психологія і суспільство*. – 2012. – №1. – С. 47–81.

5. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 186 с.

6. Гуменюк О. Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 340 с.

References:

1. Furman A. V., Shandruk S. K. Organizacijno-dijal'nisni igry u vyshhij shkoli: [monografija] / Anatolij Vasylovych Furman, Sergij Kostjantynovych Shandruk. – Ternopil': TNEU, 2014. – 272 s.

2. Furman A. V. Teoretychna model' gry jak uchynennja / Anatolij V. Furman // Nauka i osvita. – 2014. – №5/SHHII. – S. 95–104.

3. Psihologija osobystisno orijentovanoi' profesijnoi' pidgotovky uchnivs'koi' molodi: Naukovo-metod.posibnyk / Za red. V. V. Rybalky. – Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2002. – 388 s.

4. Gumenjuk O. Metodologija piznannja osvitr'nogo vchynku v konteksti innovacijno-psihologichnogo klimatu / Oksana Gumenjuk // Psihologija i suspil'stvo. – 2012. – №1. – S. 47–81.

5. Gumenjuk O. Je. Psihologija Ja-koncepcii': [mono-grafija] / Oksana Jevstahii'vna Gumenjuk. – Ternopil': Ekonomichna dumka, 2002. – 186 s.

6. Gumenjuk O. Je. Teorija i metodologija innovacijno-psihologichnogo klimatu zagal'noosvitn'ogo zakladu: [monografija] / Oksana Jevstahii'vna Gumenjuk. – Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2008. – 340 s.

УДК: 378.147:007

ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТОВАРОЗНАВСТВА ТА КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

кандидат педагогічних наук, Крамаренко Т. В.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет,

Україна, м. Дніпропетровськ

У статті розглядаються переваги використання інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності.

Обґрунтовано необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності. На основі аналізу та вивчення наукових здобутків вітчизняних та зарубіжних вчених розкрито поняття «педагогічна технологія», «технологія навчання», «інформаційно-комунікаційна технологія». Практичне значення одержаних результатів полягає в їх достатній готовності до впровадження в навчальний процес ВНЗ, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності.

Ключові слова: педагогічна технологія, технологія навчання, інформаційно-комунікаційна технологія, майбутні фахівці з товарознавства та комерційної діяльності, вища освіта, класифікація.

Крамаренко Т. В. Преимущества использования информационно-коммуникационных технологий в подготовке будущих специалистов по товароведению и коммерческой деятельности / Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет, Украина, г. Днепропетровск

В статье рассматриваются преимущества использования информационно-коммуникационных технологий в подготовке будущих специалистов по товароведению и коммерческой деятельности. Обоснованно необходимость использования информационно-коммуникационных технологий в подготовке будущих специалистов по товароведению и коммерческой деятельности. На основе анализа и изучения научных достижений отечественных и зарубежных ученых раскрыто понятие «педагогическая технология», «технология обучения», «информационно-коммуникационная технология». Практическое значение полученных результатов заключается в их достаточной готовности к внедрению в учебный процесс ВУЗов, которые осуществляют подготовку будущих специалистов по товароведению и коммерческой деятельности.

Ключевые слова: педагогическая технология, технология обучения, информационно-коммуникационная технология, будущие специалисты по товароведению и коммерческой деятельности, высшее образование, классификация.

Kramarenko T. V. Advantages of using information and communication technologies in training future commodity analysis and commercial activity specialists / Dnipropetrovsk state university of agriculture and economics, Ukraine, Dnipropetrovsk.

The article deals with advantages of using information and communication technologies in training future commodity analysis and commercial activity specialists. The necessity of using information and communication technologies in training future commodity analysis and commercial activity specialists has been grounded. On the basis of analysis and study of domestic and foreign scientists' achievements the concepts «pedagogical technology», «studying technology», «information and communication technology» have been exposed. The practical value of the results is in their sufficient readiness to implementation in

educational process of higher educational establishments, which train future commodity analysis and commercial activity specialists.

Keywords: pedagogical technology, studying technology, information and communication technologies, future commodity analysis and commercial activity specialists, higher education, classification.

Вступ. За останні роки Інтернет та інформаційно-комунікаційні технології стрімко увійшли у наше життя і органічно доповнили практично всі сфери людської діяльності, зокрема педагогічну. Глобальні інформаційні мережі настільки органічно вплелися в життя сучасної цивілізації, що обійтися без них уже неможливо. В еру інформаційних технологій фахівець з товарознавства та комерційної діяльності має повсякденно використовувати їх, адже відмітною характеристикою його професійної діяльності є наявність інформаційного середовища, яке потребує активного застосування інформаційно-комунікаційних технологій і набути досвіду організації професійно спрямованого діалогу, опосередкованого засобами інформаційно-комунікаційних технологій, майбутні фахівці з товарознавства та комерційної діяльності можуть під час навчання у ВНЗ.

Метою статті є обґрунтування необхідності використання інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб визначити сутність інформаційно-комунікаційних технологій, необхідно розглянути значення таких термінів, як «педагогічна технологія», «технологія навчання», «інформаційно-комунікаційна технологія».

Теорія і методологія розробки педагогічних технологій, їх нові види та характеристика розглядаються у працях В. Беспалько, Л. Матросова, Є. Полат, С. Сисоевої та ін.

У науковій літературі можна виокремити різні підходи до визначення

терміну «педагогічна технологія»: організований, цілеспрямований, умисний педагогічний вплив на навчальний процес» (Б. Ліхачов); змістовна техніка реалізації навчального процесу» (В. Беспалько); детально продумана модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для учнів та викладача» (В. Монахов) .

Таким чином, педагогічна технологія максимально пов'язана з навчальним процесом – діяльністю викладача й студента, її структурою, засобами, методами та формами, має гарантувати досягнення певного рівня навчання і виховання, бути ефективною за результатами, оптимальною щодо термінів упровадження, витрат сил і коштів.

Щодо технології навчання, то науковці розкривають сутність цього феномену як: «...використання прийомів, засобів і способів організації навчальної діяльності у ВНЗ»; сукупність прийомів, дій студентів, які виконуються у певній послідовності та дозволяють реалізувати той чи інший метод навчання чи сукупність методів, які забезпечують реалізацію певного підходу до навчання, реалізацію певної дидактичної системи [3].

Отже, дослідники розглядають технологію навчання як метод чи сукупність прийомів, дидактичну конструкцію інформаційного управління навчально-пізнавальної діяльності студентів, яка відображає закономірності навчального пізнання.

Щодо інформаційної технології, то Закон України «Про національну програму інформатизації» (від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР) визначає її як «цілеспрямовану організовану сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування».

У своїй праці О. Пехота конкретизує педагогічні завдання щодо засобів сучасних інформаційних технологій навчання: інтенсифікація всіх

рівнів навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності та якості; побудова відкритої системи освіти; розвиток творчого потенціалу тих, хто навчається, його здатності до комунікативних дій; формування інформаційної культури тих, хто навчається [4].

Виходимо з того, що ефективне застосування ІКТ у навчальному процесі можливе лише у тому випадку, коли відповідні технології не є певною надбудовою до існуючої системи навчання, а обґрунтовано і гармонійно інтегруються у цей процес, забезпечуючи нові можливості і викладачам, і студентам.

За результатами наукових робіт фахівців, які займалися вивченням засобів сучасних інформаційних технологій, можна виокремити такі способи їх використання з метою організації навчального процесу:

- комп'ютерна підтримка організації навчального процесу, за якої комп'ютер виступає як засіб, що забезпечує індивідуальну роботу студентів;

- демонстрація навчальної інформації для групової роботи під керівництвом викладача. Комп'ютер використовується як джерело структурованої інформації чи як засіб для організації навчання в груповому режимі під керівництвом викладача;

- обробка та збереження інформації. Такий спосіб використання комп'ютера доречно застосовувати з метою створення різноманітних баз даних, таких як спеціалізовані чи додаткові словники тощо;

- обмін повідомленнями з метою організації спілкування на міжнародному рівні за допомогою телекомунікаційної мережі. У такий спосіб відбувається практичне застосування знань з іноземної мови в процесі роботи над спільними міжнародними проектами.

У зв'язку з вищезазначеним принципово важливого значення набуває дослідження саме інформаційно-комунікаційних технологій як засобів організації професійного діалогу.

Так, Р. Гуревич, Т. Коломієць зазначають, що застосування

інформаційно-комунікаційних технологій сприяє вирішенню таких дидактичних завдань: засвоєння базових та систематизація засвоєних знань з фахової дисципліни; формування комунікативних, зокрема діалогічних, умінь, навичок самоконтролю; надання навчально-методичної допомоги майбутнім фахівцям у самостійній роботі.

С. Дишлева акцентує увагу на таких ознаках педагогічного процесу із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій: інтерактивність та діалоговий характер навчання; оптимальне поєднання індивідуальної та групової роботи; підтримання у студентів відчуття психологічного комфорту при організації діалогу з комп'ютером; необмежене навчання [1].

Традиційно серед інформаційно-комунікативних технологій виокремлюють технології синхронної (он-лайнової) (чат і ICQ) та асинхронної (оф-лайнової) комунікації (електронна пошта, телеконференції).

І. Розіна визрізняє чотири види *мережевих технологій*: *однаковий час та однакове місцезнаходження*: локальні мережеві програми, чати; *однаковий час та різне місцезнаходження* (синхронні технології): програми для миттєвої спільної роботи у комп'ютерній мережі, Інтернет-пейджінг та ICQ, Інтернет-телефонія, комп'ютерні аудіо- та відео-конференції зв'язки; *різний час та однакове місцезнаходження* (інтерактивні технології): веб-форуми, дискусійні списки, гостьові книги анкети-форми; *різний час та різне місцезнаходження* (асинхронні технології): електронна пошта, списки розсилки, телеконференції [5, с. 185].

Поділяємо погляди О. Кущенко, яка презентувала класифікацію основних видів інформаційно-комунікативних технологій: за технологією реалізації (пошта, чат, форуми, живі журнали, аудіо-відео, миттєві повідомлення); за напрямом комунікації (міжособистісна, організаційна, комунікація у малих групах, та ін.); *опосередкована* (телебачення, радіо, преса та ін.); за часом здійснення on-line: чат, служба миттєвої пошти, веб-

чат, біла дошка відеоконференцзв'язку або аудіографічної конференції, Інтернет-телефонія, середовище MUD/MOO) або off-line: електронна пошта, телеконференції, файлові сервери, власні інформативні ресурси, чати, форуми, веб-конференції, віртуальні клуби, комунікативні програми, рольові ігри, дошки повідомлень, War-комунікації, IP-телефонія, Wi-Fi) [2, с. 210–217].

До основних комунікативних можливостей взаємообміну інформацією між суб'єктами, опосередкованому комп'ютерними засобами комунікації відносять: *мультимедійний зв'язок*, який поєднує голос, відеозображення та текст, що передаються однією фізичною лінією зв'язку; *гіпермедіасистеми*, що стимулюють внутрішній діалог користувача, розкриваючи способи мислення, сприяючи зіставленню різних позицій, спонукаючи до самостійного розмірковування та оцінювання висловлених гіпотез, прийняття самостійних рішень; *телекомунікаційні технології*, які базуються на спілкуванні, зближенні, вільному обміну думками, ідеями, інформацією учасників спільного проекту.

Висновки. Проведений аналіз показав, що технологізація освіти є об'єктивним, закономірним незворотним процесом і засобом підвищення ефективності навчання, виховання та розвитку студентів. Адекватне використання ІКТ у навчальному процесі є передумовою підвищення якості навчальних послуг, розширення їх можливостей, творчої реалізації особистості у навчальній діяльності. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті через їх потенціал сприяють реалізації таких дидактичних завдань: підвищення якості освіти на основі взаємозв'язку загальнодидактичних принципів самостійності, активності і систематичності; розширення можливостей для безперервної освіти на основі реалізації принципів послідовності, наступності та доступності; забезпечення адекватного рівня підготовки педагогів для роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями; вдосконалення змісту навчання з урахуванням взаємодії

загально-дидактичних принципів, охоплюючи принцип науковості, наочності, доступності, зв'язку теорії з практикою; постійне вдосконалення дидактичного забезпечення навчального процесу.

Література:

1. Дишлева С. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та їх роль в освітньому процесі [Електронний ресурс] / С. Дишлева. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/technol/6804>.
2. Кущенко О. С. Формування культури Інтернет-комунікації майбутніх учителів засобами інформаційно-комунікаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук / О. С. Кущенко. – Дніпропетровськ, 2008. – 256 с.
3. Монахов В. М. Концепция создания и внедрения новых информационных технологий обучения / В. М. Монахов // Проектирование новых технологий обучения. – М., 1991 – С. 4–30.
4. Освітні технології: навчально-методичний посібник / О. М. Пехота, А.З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
5. Розина И. Н. Педагогическая компьютерно-опосредованная коммуникация: теория и практика: монография / И. Н. Розина. – М.: Логос, 2005. – 439 с.

References:

1. Dyshlieva S. Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii (IKT) ta yikh rol v osvitnomu protsesi [Elektronnyi resurs] / S. Dyshlieva. – Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/school/technol/6804>.
2. Kushchenko O. S. Formuvannia kultury Internet-komunikatsii maibutnikh uchyteliv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii: dys. ... kand. ped. nauk / O. S. Kushchenko. – Dnipropetrovsk, 2008. – 256 s.
3. Monakhov V. M. Kontseptsyia sozdaniya y vnedreniya novykh ynformatsyonnykh tekhnolohyi obucheniya / V. M. Monakhov // Proektyrovanye

novykh tekhnolohyi obucheniya. – M., 1991 – S. 4–30.

4. *Osvitni tekhnolohii: navchalno–metodychnyi posibnyk / O. M. Piekhota, A. Z. Kiktenko, O. M. Liubarska ta in.; za zah. red. O. M. Piekhoty. – K.: A.S.K., 2001. – 256 s.*

5. *Rozyna Y. N. Pedahohycheskaia kompiuterno-oposredovannaia kommunykatsyia: teoriya y praktyka: monohrafiya / Y. N. Rozyna. – M.: Lohos, 2005. – 439 s.*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ
БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Брунько П. В. 5

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

кандидат економічних наук, доцент Крамаренко К. М. 22

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ

кандидат технічних наук, доцент Розум Р. І.

кандидат технічних наук, доцент Буряк М. В.

кандидат економічних наук, Любезна І. В. 33

МОБІЛЬНИЙ ЗАСТОСУНОК «ПІДТРИМКА ВЕДЕННЯ
ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ»

Осіпенко Д. С. 49

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДИЧНИХ НАУК

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ
У КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

кандидат медичних наук, Вежновець Т. А. 56

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ: ІСТОРІЯ, ДОСВІД, ПРАКТИКА

Коцур Н. І. 66

РОЗДІЛ III. ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ

кандидат педагогічних наук, доцент, Марченко О. Г. 84

СТРУКТУРА БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ Нечипор Н. М.	100
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МЕТАЗДІБНОСТЕЙ ТА МЕТАЯКОСТЕЙ В УМОВАХ НАВЧАННЯ У ВИШАХ Демидюк О. Б.	116
ДОСЛІДЖЕННЯ САМОПІЗНАННЯ ЯК КОГНІТИВНОЇ ОСНОВИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ Турлакова Н. Б.	123
РОЛЬ КРЕАТИВНОСТІ ТА ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ кандидат психологічних наук, доцент Шандрук С. К.	134
ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТОВАРОЗНАВСТВА ТА КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ кандидат педагогічних наук, Крамаренко Т. В.	145

журнал «Науковий огляд»
Journal «Scientific review»

Підписано до друку 10.07.2015
Формат 60x84/16.Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: nauogl@gmail.com